

Milliyet
YAYINLARI
TARİH
DİZİSİ

Bostanzade Yahya

DURU TARİH

DURU TARİH
BOSTANZÂDE YAHYA EFENDİ

MİLLİYET YAYIN LTD ŞTİ YAYINLARI
Tarih Dizisi / 43

Türkiye'de yayın hakkı: Milliyet Yayın Ltd Şti

Birinci baskı: Ocak 1978

Dizgi / Baskı: Kent Basımevi
Alayköşkü Caddesi Küçük Sokak
Gürdere Han Kat: 2 - Cağaloğlu

BOSTANZÂDE
YAHYA EFENDİ

DURU TARİH

TARİH-İ SÂF / TUHFETU'L - AHBAB
(Duru Tarih / Dostlar Armağanı)

Günümüz Türkçesine aktaran
NECDET SAKAOĞLU

ÖNSÖZ

Târih-i Sâf/TUHFETU'L-AHBAB, Hicri 1025 (Miladî 1616) yılına doğru yazılmış¹ kısa bir genel tarihtir. Çoğu Türk, 300'e yakın Müslüman hükümdârı tanıtır. Ayrıca kitabın sonuna 8 hikâyeye konmuştur.

İlk basımı H. 1287 (M. 1870) de Arap harfleriyle yapılan Tuhfetu'l-Ahbab, yüzyıllık süre içinde, araştırmacıların başvurageldikleri değerli kaynaklardan olmuştur. 15 ayrı hanedanı, gününün

1 Yazar, «...Padişâhımız ki... bir câmi binâsına ibtidâ buyurmuşlardır..» (I. Bâb, sf. 21) diyerek eserini, Sultan Ahmed Câmiî'nin 1610-1617'ye kadar süren yedi yıllık yapım süresi içinde yazdığını imâ etmektedir.

metoduna ve imkânlarına göre oldukça az hata ile tanıtan eserin sözkonusu baskısı, şimdi nerede olduğu bilinmeyen bir yazma'dan yapılmış olmalıdır.² Kitabın üzerinde bibliyografik bilgi olarak fazla birşey, hatta yazarının adı bile yoktur.³ İlk sayfada başlık olarak «Târih-i Sâf» adı okunur. Oysa yazar, kitabını «Tuhfetu'l-Ahbab» adıyla⁴ sunmaktadır. Muhtemelen, o devirlerde yazılan ve «tuhfe» diye ikinci bir adı bulunan nice eserler gibi bu kitap da «Târih-i Sâf/Tuhfetu'l-Ahbab» takımlarından kurulu bir bileşik adla şöhret bulmuştur.

Eser üç «bâb» (=cilt-cüz) halinde 88+40+127=255 sayfadır.⁵ Bâbların düzeninde tarih sırasına uyulmayarak ilkin «Der vasf-ı Padişâh-ı İslâm zıll'ullah-ı fi'l-Enâm» başlığı altında, kitabın yazıldığı sıradaki Osmanlı Padişahı Sultan I. Ahmed (1603 - 1617) anlatılmış; Bâb-ı Evvel'in bundan sonraki devamında «Der Şemâil-i Al-i Osman» başlığı ile Osman Gazi'den Sultan III. Mehmed'e

2 İstanbul Kütüphanelerinde bir yazma nüsha bulamadık. Bu yüzden de eldeki basına ister istemez bağlı kaldık.

3 Basımda bibliyografik bilgi olarak; her bâbın ilk sayfasında «Târih-i Sâf» adı ile son sayfasında «...1287'de Terakki Matbaasında tab olunmuştur.» cümlesi okunur.

4 «...Bu kitâbı anber-nikâbı «Tufetu'l-Ahbab» nâmıyla tesmiye idüb...» (I. Bâb, sf. 6)

5 «bâb»ları ayrı birer cilt kabul eden kayıtlar vardır: Enver Koray, Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası, 1729-1955. sf. 6: «Tarih-i Sâf, 3 cilt»

kadar 13 padişah daha tanıtılmıştır. İkinci Bâb, «Ahvâl-i Hülefâ-yı Abbasiye» başlığı ile sadece Abbasilere ayrılmış bulunmaktadır. Üçüncü Bâb, üç «Fasıl»a bölünmüştür: Birinci Fasıl, «Beni Ümeyye'den padişah olanlar beyânındadır.» İkinci Fasıl, kısa bir kronoloji ile bu kronolojide adı geçen 12 Müslüman devletin ayrı ayrı tanıtımlarından ibarettir. Üçüncü Fasıl, «Netice-i kitab-ı Tuhfetu'l-Ahbab» başlıklı bir sonsöz ile 8 hikâyeyi kapsar.

Eserin oldukça geniş bir araştırma sonucu kaleme alındığı söylenebilir. Her ne kadar kullanılan kaynakları gösterir bir liste konulmamışsa da yer yer bazı kaynakların adları geçmektedir: Arapça veyâ Farsça olan bu eserlerden; Fevâ-yih-i Miskiyye'nin (hayret uyandırıcı hikâyelerin derlenmesinde), Kitâb-ı Ahlâk'ın (Sultanlarla şeyhlere ilişkin enteresan olayların tesbitinde), Nizâm'üt-Tevârih'in (siyasi olaylar için), Târih-i Mirhûn'un da (Sultanların ve Halifelerin tanıtımlarında) kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kitap, kuru ve siyasi bir tarih olmaktan uzaktır. Bahis konusu edilen hükümdarların kişisel, dinsel, siyasal, v.b. yönlerini yansıtan anekdotlara birinci derecede önem verilmiş; bunun yanı sıra, özlü tarih bilgileri ile halifelerin ve padişahların fiziksel özellikleri de ihmal edilmemiştir. Bahisler incelendiğinde, devletlere ve hükümdarlara ayrılan hacimlerin titizlikle dikkate alındığı anlaşılır. Bazı devletler ve sultanlar birkaç satırla tanıtılırken meselâ Fatih Sultan Mehmed'e 14 sayfa ay-

rılmıştır. Ama, gerek Osmanlı Padişahları gerekse diğerleri için bir kayırma düşünülmemiş; kötü yönetimliler cesaretle tenkit edilmiştir. Bu bakımdan Tuhfetu'l-Ahbab, gerçeklik yanı kuvvetli, ciddi bir eser niteliği taşımakta ve pek bilinmeyen yeni bilgileri yansıtmaktadır.

Yazar, kendi önsözünde eserini iki amaçla hazırladığını açıklar:

— Dönemine kadar gelip geçen 14 Osmanlı Padişahının her bakımdan diğer sultanlardan üstünlüklerini ispatlamak;

— Dünya sultanlığının geçici oluşuna değine-
rek iktidar sahiplerinin, adalete ve doğruluğa da-
yanan bir yönetimden şaşmamalarını öğütlemek..

Bu iki amaç, sonsözde de işlenmiş; yönetime ilişkin âyet ve hadislerle hikâyelere yer verilmiştir.

Dil ve üslup, XVII. yy. Osmanlıcası karakteristiğinde olup yazar, sıklık Arapça ve Fransıza söz hünerlerine tutsak olmuştur. Seci (nesirde iç ka-
fiye), baştan sona sürdürülmüş; aşırı övgülere, mübalâğalara yer verilmiştir.⁶ Şunu da belirtmek

6 İki örnek: «Tîğ-i tîz ile darb itdikleri âyineler şems-i münir gibi hüveydâ ve âyine-i İskenderî gibi cihân-nümâ olmuştur.», «Edirne Tahtgâhında inâyet-i Bâri, yâr-i Hazret-i Şehriyâri olub bir debus-ı saadet-ma'nus atub bir iki fersah yire şiddet-i kuvvetlerinden yetiştirmişlerdir ki, tefekküründe ukûl hayran ve Kahraman ve Nerimânlar sergerdândır!» (I. Bâb, sf. 11)

gerekir ki, yazar, pek az da olsa, bugün bile «öz-türkçe» sayılan bazı kelimeleri, Arapça ve Farsça karşılıkları bulunduğu halde kullanmıştır: Konuk, dek, tanrı, onmak, beden, oturak (istirahat), dö-künür (israf), ulak (haberci), oğlancak/oğlancık (erkek çocuk), gerek.. ilh.

Tuhfetu'l-Ahbab'ı günümüzün Türkçesine aktarırken kısaltmayı düşünmedik. Fakat, yer yer koymak zorunluğunu duyduğumuz açıklama ve notlarla esere istemeyerek katkıda bulunduk. Uzun övgü ve yergi cümlelerini, aynı anlamı taşıyan daha kısa cümlelerle sâdeleştirmeyi, hâkim üslûbu bozmamayı, terim ve deyimleri, Türkçe anlamdaşları ile veya daha kolay anlaşılabilirleriyle değiştirmeyi gözettik. Metinde geçen Arapça ve Farsça nazımları Türkçeye çevirdik fakat divân şiiri örneklerini aynen aldık. Bazı isim ve olaylarla ilgili olmak üzere dip notlarda gerekli açıklama ve düzeltmeleri yaptık. Ancak, okuyucu için bir soru konusu teşkil etmeyecek hususlarda açıklama yapmayı gereksiz bulduk. Yukarıda temas edilen «bâb»ların ve bahislerin tertibinde ise bir iki değişikliği zorunlu gördük. Şöyle ki; önsözü izleyen «Sultan I. Ahmed» bahsini, Sultan III. Mehmed'den; İkinci Bâbı meydana getiren Abbasileri, Üçüncü Bâbın ilk faslı olan Emeviler'den sonraya aktardık. Üçüncü Bâb İkinci Fasl Birinci Kısımındaki kısa kronolojiyi Emevilerin başına; «Cengi-ziyye» kısa bahsini de Harezmşâhlar'dan sonraya koyduk. Böylece, İkinci ve Üçüncü Bâblar birbirine girdi fakat tarihsel sıra sağlanmış oldu.

Tuhfetü'l-Ahbab'ın yazarı kimdir?

XVII. yy. ın ilk yarısında iyi bir din adamı ve tanınmış bir kalem sahibi olarak ün kazanmış bulunan Kadiasker Taşköprülüzâde Kemâlüddin Mehmed Efendi⁷, eserin yazarı sanılagelmisse de, bu zâtın, Tuhfetü'l-Ahbab'la ilgisi yoktur. Yüzyıl önce İstanbul Terakki Matbaasında basılan eserde yazarın ismi geçmemektedir. Basım, bütün kütüphane kayıtlarına, yayınlara, kataloğlara Taşköprülüzâde'nin adıyla girdiği gibi; son yıllarda yayınlanan birçok esere de yine bu adla girmiştir.⁸ Geçen yüzyılda yayınlanan bibliyografya derlemelerinden bazılarında Târih-i Sâf, Taşköprülüzâde'nin bir eseri olarak gösterilirken bazılarında

7 Taşköprülüzâde Kemâlüddin Mehmed Efendi: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman dönemlerinin kadiaskerlerindendir. Babası Şakayık-ı Numâniyye yazarı Ahmed Efendi'dir. Kemâlüddin Mehmed Efendi, çağının önde gelen yazarlarındansa da Târih-i Sâf onun değildir. Bu yakıştırma, muhtemelen sonraki yüzyıllarda asıl yazarla ya herhangi bir benzerlik yüzünden veya, Kemâlüddin Mehmed Efendi'nin özel kitaplığına ait olup onun mührünü taşıyan bir yazma nüshanın yanlışmasından doğmuş olabilir. Şimdiye kadar Kemâlüddin Mehmed Efendi ve Târih-i Sâf üzerinde esaslı bir araştırma yapılmadığından da söz konusu yanlış, tereddütsüz kabul edilmiştir.

8 Enver Koray, Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası 1729 - 1955, İstanbul 1959, sf. 6.

İsmail Hâmi Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt III, İstanbul 1961, sf. 700.

Sâmiha Ayverdi, Edebî ve Manevî dünyası içinde Fatih, İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, No: 19, 1953 sf. 151 v.d.

gösterilmemiştir.⁹ Oysa, gerçek yazar, eserinin değişik sayfalarında —adı dışında— kimliğini ortaya koymaktadır:

Tarih-i Sâf/Tuhfetu'l-Ahbab yazarı, Tire'nin tanınmış ve aydın bir ailesindendir. Atalarından olan Molla Pir Ali ve Kalemşah Beyler, kendi dönemlerinde söz sahibi olabildikleri gibi, memleketleri Tire'ye de büyük hayırlarda bulunmuşlardır. Yazar, Büyükbabasının Kadıasker Bostan Mustafa Efendi¹⁰ olduğunu, babasının ise Sultan III. Murad zamanında (1574-1595) şeyhülislamlık-

T. Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi, Cilt XI. İstanbul, 1967 sf. 216.

9 Bursalı Tâhir, Osmanlı Müellifleri, Cilt I. sf. 347: «Kemâlüddin Mehmed Efendi'nin Târih-i Sâf/Tuhfetu'l-Ahbab ismindeki matbu tarihçesi üç bab üzere tertib olunmuştur.» Kemâlüddin Mehmed Efendi'nin, şu iki yayındaki biyografilerinde Târih-i Sâf adlı bir eserinden söz edilmemektedir:

Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, Cilt III. sf. 80.

Şemseddin Sâmî, Kamus'ul-Alâm, Cilt V. sf. 3882.

10 «Büyükbabam Bostan Efendi» (Bab I., sf. 50), «Vâlid-i mâcidcedd kesir'ül-mahamid merhum Bostan Efendi» (Bab I. sf. 74), «Elkas Seferinde Bostan Efendi merhum kadıaskerleri iken» (Bab I. sf. 74) Yazar bu cümleleri ile büyükbabasının Kanunî devri kadıaskerlerinden Bostan Mustafa Efendi olduğunu açıklamaktadır.

Bostan Mustafa Efendi: (Tire 1498 - İst. 1570) 1547'de Anadolu Kadıaskeri oldu, ertesi yıl Kanunî'nin maiyetinde Elkas Seferine katıldı. 1570'de İstanbul'un teftişi ile görevliken ölmüştür. Felsefeye dair eserleri vardır.

ta bulunduğunu¹¹ açıklar. İşte, kitaptaki bu bilgilere dayanılarak Tuhfetü'l-Ahbab yazarının bir «Bostanzâde» olduğu kesinlikle söylenebilir.

Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi'nin üç oğlundan büyüğü Mustafa Efendi¹² her ne kadar «ilmiye» sınıfındansa da daha 1601 yılında öldüğünden, bu tarihten epeyce sonra kaleme alınan eserin yazarı olamaz. Ortancası Mehmet Efendi de medresede yetişmiş; 1622'de Sultan Ahmed Câmii hatip ve vâizliğine getirilmiştir. Ancak bu da Tuhfetü'l-Ahbab yazarlığı için zayıf kalmaktadır. Şu halde en kuvvetli ve kuşkusuz

Prof. Dr. Hüseyin Yurdaydın, 31.7.1969 tarihli mektubu ile dikkatimizi çekerek Târih-i Sâf yazarının, Bostan Efendinin torunu olduğu gerçeğini, kendisinin 1955'te bir başka vesileyle açıkladığını haber vermiştir: Bak. H. Yurdaydın, Bostan'ın Süleymannâmesi (Ferdî'ye atfedilen eser), Belle-ten, C. XIX. sayı 74, sf. 187'de 132. not. Sayın Yurdaydın bu makalesinde: «..Bostan'ın torunu olan (Tarih-i Sâf) adı ile meşhur Tuhfetü'l-Ahbab müellifi..» ifadesini kullanmakla bizim iddiamızı teyid etmektedir. Fakat sayın Profesör, asıl önemli olan yazarın adını açıklamadığı gibi onun bu zımnî ifadesi, sonraki yayınlarda gözönüne alınmamıştır.

11 «Şeyhülislâmları olan babamız.» (Bab I. sf. 82 vdd.) Bostanzâde Mehmed ef. III. Murad döneminde iki defa (1589 - 92) (1595 - 98) şeyhülislâmlıkta bulunmuştur. Türkçe, Arapça, Farsça şiirleri, dinsel konularda telif ve çevirileri vardır.

12 «Mustafa Efendi, Bostanzâde Mehmed Efendinin oğlu olup müderris, Üsküdar mollası oldu. 1010 (1601)'de vefat etmiştir.» (M. Süreyya, Sicill, Cilt IV. sf. 636)

aday, Bostanzâdelerin küçüğü YAHYA EFENDİ'dir.¹³

Netekim Yahya Efendi; hem I. Ahmed zamanında kadiaskerlik yapmış olması hem de bilim ve kalem sahibi olarak tanınması nedeniyle görüşümüzü doğrulamaktadır. Yahya Efendi, iyi bir medrese eğitiminden geçmiş, babasından ve çağının sayılı din bilginlerinden özel dersler almıştır. Sırası ile Halep, Galata, Bursa, Edirne mollalıklarında bulunduktan sonra 1613'de İstanbul Kadılığına atanmış, 1614 Rumeli Kadiaskerliğine getirilmişse de ertesi yıl azledilmiştir. Tahminimizce Tuhfetu'l-Ahbab'ı bu tarihlerde yazmış olmalıdır. 1623'te Anadolu Kadiaskerliğine atanan Yahya Efendi 1639'da (1049) vefat ederek babasının Şehzâdebaşı Câmii avlusundaki türbesine gömülmüştür. Din ve tarih konularında bilgin bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. XVII. yüzyılın ünlü «Yahyazâdeler» ailesi, bu zâtın soyudur.¹⁴

Tuhfetu'l-Ahbab'ı, az yukarıda belirttiğimiz gibi, 1615'te ilk kadiaskerlik görevinden uzaklaştırıldıktan sonra yazmış olabileceğine dair ipuçları, eserinin bazı cümlelerinde mevcuttur.¹⁵ Aynı

13 «Bostanzâde Yahya Efendi, Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin mahdum-u sâlisidir.» (Sicill, Cilt IV. sf. 636)

14 «Bostanzâdeler, Bostan Muştafa Efendi evlâdıdır ki, şeyhülislâm ve suddardan olarak birbuçuk asır kadar mümted olmuştur. Sonra evlâdından Yahya Efendi oğullarına Yahyazâdeler denerek başka bir kol oldu.» (Sicill, C. IV. sf. 636 ve 684)

15 Örnekler: «Bu fakîr ü hakîr hıdmet-i Divânda iken..»,

cümleler, Yahya Efendi'nin, Sultan I. Ahmed zamanında Kadıaskerlik, yani «Divân Üyeliği» yaptığını da doğrular. Kitabın bir başka cümlesinde ise Bursa Kadılığı görevinden söz etmektedir.¹⁶

Eseri, günümüzün Türkçesine aktarma münasebetiyle yaptığımız kısa araştırma sonucu Tâ-rih-i Sâf/Tuhfetu'l-Ahbab'ın gerçek yazarı olarak ortaya çıkan Bostanzâde Yahya Efendi'nin; Sultan I. Ahmed'e sunmak üzere yazdığı «Mir'at'ül-Ahlâk» ve «Gül-i Sadberk» adlarını taşıyan iki eseri daha vardır.¹⁷ Muhtemelen o, Tuhfetu'l-Ahbab'ı da Sultan Ahmed'e sunmak maksadıyla yazmıştır.

Necdet Sakaoğlu

«Arz-ı kazâya için pâye-yi serîr-i izzet-musîrlerine yüz sürdükde..», «Hususâ, refikımız olan efendi hasde olub yalnız arz okumağa girmek düşdükde..» (Bab I. sf. 9, 10), «..Celâlî Yûsuf Pâşâ, Asitâne-i Saadet-a'vane geldikde, hâkîr-i kesir'ül-taksîr, hıdmet-i Divânîde bulunmağ ile ve celâlî mer-kumun nice mefâsidini bilüb katli şer'â lâzım iken..» (Bab I. sf. 12)

16 «..Bu hakîr Bursa'da kadı iken..» (Bab I. sf. 18)

17 «Yahya Efendi âlim idi. Gül-i Sadberk, Mirat'ül-Ahlâk'ı yazmıştır.» (Sicil, Cilt IV. sf. 636)

«Bismillahirrahmanirrahîm»

Minnet ve teşekkür, bütün yaratıkların sultanı olan Allah'adır. Çünkü o, mülkünde kavgasız, eşsiz, ortak-sız olup ayıplardan arınmıştır. Yeryüzüne gürültü veren sultanlar, onun büyüklüğü yanında yerle bir gibidirler. Ülkelere hükmeden hakanlar, yüce katında ad-sız ünsüz kalırlar.

Salâvat ve selâm, peygamberlerin sonuncusu, Tanriel-çilerinin en erdemlisi, sultanlar sultanı Muhammed Mustafa'ya (s.a.) olsun. Varlığı, âlemin yaratılışına sebeptir. O, insanoğlundan başkaldırıp tanımazlık edenlerin de koruyucusu ve savunucusudur.

Allah'ın en güzel verimsemeleri, uğur ve mutluluk örneği dört seçkin Halifeye (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) ve Peygamberlerimizin iki torununa (Hasan ve Hüseyin) olsun. Hak yolunda herbiri, doğruluğu gösterici birer yıldız, insanlığı mutluluğa ulaştıran kılavuzdur.

Bütün bunlarla ilgili olaylar, aydınların bildiği şeylerdir.

Allah, yaratıcılığının ve sonsuz gücünün bir gereği olarak, insanları farklı yaratmıştır. Böylece kimi, kutlu, kurnaz, hünerli, aydın; kimi yolkesici, kirli, güzelliklerden yoksun, iyiliklerden umutsuz olmuştur.

(«—Her toplum, kendi diniyle övünür oldu. Derken topluluklar din işlerinde parça parça oldular, bölüklere ayrıldılar.»)¹

Nazım:

Kimin komuş cemâlinden safâda
Kimin kılmış celâlinden belâda

Kimine cennetin kılmış müyesser
Kimine nârını kılmış mukadder.

Şunu da belirtmeli ki, çalışma ve üstün çaba gösterme yolları, çok yönlü ve türliüdür. Kişioğlunun eylemi, değişik isteklere uygun olabilmektedir. Besbelli olan, bazılarının amacı cinsel isteklere kanmak; kimisinininki ermişlik kazanmaktır. Kimi, çabasını sataşmaya, döğüşmeye harcar; kiminin tabiatı eziyete alışıktır. Kimi, sultanlık uğruna koşup seğirtir; kimi de ham sevda arar durur.. Eğer herbirinin eline, dilek atının yuları geçiverse, gönüllerini dolduran emele göre koşturacakları, karardan uzaklaşıp birbirlerine haksızlık edecekleri; azgınlığa, taşkınlığa kapılacakları; eli avucu boş olanların yenik, zenginlerin üstün çıkacakları kesindir. Böyle bir durumda ise, «Yer-

1 Müminun Sûresi, 53. âyet.

yüzünde ikilik çıkar.» sözü gerçek kural olurdu. Yüce Tanrı'nın erişilmez gücünün ve yapıcılığının bir hikmeti olarak yeryüzünde her toplumun bir şâhı, her milletin de bir şehinşâhı olagelmıştır. Böylece, herkes bir başka adaletin ve verginin düzeni içinde hem rahat hem kolaylıklı kılınmıştır. Bu düzen, insanların gönül ferahlığı ile yaşamalarını sağlar. Öteyandan, toplumlara bey, toplantılara ay olanların, Peygamberimizin şeriatından kuvvet bularak dindaşlarını korumaları gerekir. İşte, uygarlığı ve toplumu huzurunu sağlayan da asıl budur.

Hattab oğlu Ömer, bir gün Peygambere sordu: —Yüce Tanrı, onlar da birer insan oldukları halde niçin toplumların üzerine birer sultan koymuştur ve bunları, devlet mutluluğuna erişilmez üstünlüğe ulaştırmıştır; üstelik halkı da kendilerine kuletmiştir? Çoğuna, çevre beyler de baş eğmişlerdir; herbirinin heybeti kuvveti göklere varmıştır?..

Tanrıelçisi bu soruya karşılık:

—Sultanlar, yeryüzünde Allah'ın gölgesi sayılırlar.

Buyurmuştur. Hakikatte, Ulu Tanrı'nın temiz varlığı, beden özelliklerinden arınmış; insani niteliklerden kutsallıkla ayrılmıştır. Bu sözdeki «gölge», mecaz olarak ve «sığınak» anlamında kullanılmıştır. Yani, sultan, Allah'ın buyruklarından kuvvet alır, yaratıklar da ona belbağlayıp sığınarak güvenliğe kavuşurlar, demektir. Nasıl ki, güneşin yakıcılığından gölgeye sığılmırsa, sultan da gölge gibidir. Halk, kötülerin, zalimlerin elinden ona sığınır. İşte bundan ötürü de halktan üstündür. Yüce Tanrı'nın halifesi demek, toplumun başı ve seçkini olmaktır. Bedenin can-

lılığını sağlayan ruh neyse, toplum için de sultan odur. İnsanın yaşaması canla olduğu gibi, insanlığın geçim yolu da sultanın yönetimi ve koruyuculuğu ile mümkündür. Bu bakımdan, akıllılar, irfan sahipleri ve bilginler iyi bilirler ki, ilk iş; varlığı, dünya ve toplum düzeninin teminatı olan «Halife't-ullah» (Tanrı'nın Halifesi)'nin ömür uzunluğu ve sultanlığı için dua etmektir. Bütün halkı barındıran güvenlik çadırının orta direği durumundaki padişaha, herkesin, özellikle bilim ve kültür erbabının gönülden dua etmeleri farzdır. Yaratıcıya saygı ve hizmet yönünden, bireylerin, alınlarını tapınma eşiğine koyarak olgunlukları derecesinde kulluklarını açıklamaları şarttır. Böylece kulluk töreni yerine getirilmiş olur. Çünkü, «Kişiye teşekkür etmeyen, Tanrı'ya da şükretmemiş olur.» anlamınca, velinimet sayılan padişaha hizmet, titizlikle gözetilmelidir.

Değersizliği, noksanlarımın çokluğunu iyi bilmekle birlikte ben de velinimetim olan Padişah Hazretlerine hizmet amacını güttüm. Onun hayırlı dileklerini kazanma umudu ile, yüzü anber kablı bu kitabı hazırlayıp «TUIHFE'TÜL - AHBÂB» (Dostlar Armağanı) diye adlandırdım.

Kitap, üç bölümdür. Birinci bölüm, Osmanlı Padişahlarının; ikinci bölüm, Abbasi Halifelerinin, üçüncü bölüm de diğer birtakım sultanların özellikleriyle bazı garip hikâyeleri, büyük şeyhlerin kerametlerini kapsamaktadır. Eğer Yüce Padişahım beğenir ve emirlerinin ifa edildiğine kanaat getirirlerse; düğün tahnında süslenmiş gelin misali, bu güzel kitap da Allah'ın izniyle kırıtaacaktır! Söyleyiş güzelliği ve sohbet ha-

vası taşıyacak biçimde kaleme alınmış olan kitabım, belki tenkit edilebilir. Ancak, Padişahın şerefli adını, güzel huylarını, ulu atalarının özelliklerini konu edinmiş olması dikkate alınınca, yeter derecede süslü ve değerli olduğu anlaşılır.

Kitâbım nâm-ı Sultan Ahmed ile oldu ilâ
Masun etsün hatâlardan vücûdun hak taâlâ

Sultanlarla ilgili tarihleri okuyup araştıranlar iyi bililer ki, dünyanın başlangıcından ve insanoğlunun yaratılışından bu yana, ululukları, heybetleri, kuvvetleri ile ortalığı birbirine katan ve ünlerini gökyuvarlağı içinde çınlatan sultanlar arasında, Osmanlı Padişahlarından temiz inançlısı, yüksek soylusu yoktur. Ümmetlerin en hayırlısı ise iftihar kaynağı Muhammed Mustafâ'nın (a.s.) ümmetidir. («—Ey Muhammed ümmeti, siz insanlık için en hayırlı toplumsunuz.»)² âyetindeki açık hüküm, bu konuda bütün görüş ayrılıklarını kesip atar. Müslüman toplumlara başkan olanların, değer ve üstünlük yönünden öteki toplum yöneticilerinden önde oldukları da bilinmektedir. Tanrıelçilerinin ayı, peygamberler çemberinin merkezi, temiz yaratılışlıların başı Muhammed Mustafâ (a.s.) ile kendinden sonra gelen dört Halife ve torunları Hasan, Hüseyin, insanlığın en yüce sultanları sayılırlar. İşte bunlar dışında, Osmanoğullarının üstün nitelikleri, ötekilerden kat kat fazladır. Abbâsî Halifelerinin çoğu, «Kur'an yaratıktır!» diyerek doğru yoldan sapmışlardır. Büyük İmamlardan Hanbel

2 Al-İmrân Sûresi, 110. Ayet.

oğlu Ahmed gibi bilgin, olgun erdemli, saygıdeğer bir kişiyi dövdmüşlerdir. Osmanogullarından hiçbiri için, böyle yakışksız bir tutumdan söz edilmiştir. Emevi Halifelerinin durumları da apaçık ortadadır. İçlerinden, Yezit gibileri halk tarafından lanetlenmiştir. Yine, Fatimî Halifelerinin, Kölemen Sultanlarının, öteki padişahların da durumları sapa sağlam bilinmektedir. Bunlarla ilgili hikâyeler rivâyetler aşağıda sunulacaktır. Hepsinin bir özeti olarak denebilir ki, Osmanogullarının üstünlükleri kesindir. Öbürlerinin ayrı birer yönden seçkinlikleri varsa bile Haremeyn-i Muhteremeyn'e (Mekke ve Medine) gergeince hizmet edemediklerinden kusurlu sayılırlar. Tam yüzakı gösterememişlerdir. Ayrıca Osmanogullarının dinsizler üzerine açtıkları gazâlar da bu soy için erişilmez bir üstünlük vermiştir. Şeriata inançla bağlılıkları, bütün işlerini Ulu Tanrı'ya güvenmeleri, yerebatası dinsizlerle yapılan savaşlarda ele geçen esirleri Müslümanlığa sokmaları, devşirme yolu ile sayılamayacak kadar çok dinsizi din aydınlığına kavuşturmaları, yüzaklığı olarak bütün sultanlardan önde sayılmalarını gerektirir. Doğrusunu gizlememeli; devşirme kuralına, Sultan Üçüncü Murad Han döneminden beri hile sokulmuştur. Şehir çocukları ile Türkler de artık devşirme olabiliyorlar!. Ulu ve Yüce Tanrı, Osmanlı soyunu her zaman güleç ve sevimli eylesin. Sultanlıklarını sonsuz, tahtlarının temelini sağlam kılsın. Âmin..

BÂB-I EVVEL
DER ŞEMÂİL-İ AL-İ OSMAN
(Birinci Kısım)

Osman Gazi'den Sultan I. Ahmed'e kadar
Osmanlı Padişahları :

1 — Sultan OSMAN	1281, 1299-1324
2 — Sultan ORHAN	1324-1360
3 — Gazi HÜDÂVENDİGÂR	1360-1389
4 — Sultan BAYEZİD YILDIRIM HAN	1389-1402
5 — Sultan ÇELEBİ MEHMED HAN	1402, 1413-1421
6 — Sultan MURAD HAN (II)	1421-1451
7 — Sultan MEHMED HAN GÂZİ (II)	1451-1481
8 — Sultan BAYEZİD HAN (II)	1481-1512
9 — Sultan SELİM HAN GÂZİ	1512-1520
10 — Sultan SÜLEYMAN HAN GÂZİ	1520-1566
11 — Sultan SELİM HAN (II)	1566-1574
12 — Sultan MURAD HAN (III)	1574-1595
13 — Sultan MEHMED HAN (III)	1595-1603
14 — Sultan AHMED HAN	1603-1617

SULTAN OSMAN HAZRETLERİ (Yeri Huld Cenneti Olsun)

Adalet ülkesinin ocağı, Osmanlıların kurucusudur. Son derece dürüst, dinine tutkun, yiğit ve adaletseverdi. Halkına pek düşküdü. Uzun boylu, akbenizli, kumral kaşlıydı.

Babasının sağlığında ve kendisi yiğitlik çağındayken bir kişinin evine konuk olur. Duvarda asılı kitabı sorar.

— Yüce Allah'ın kelâmıdır.

Cevabını alınca, Kur'an-ı Kerim'e saygısından, sabahadek elbağlayıp ayakta durmuştur.

Hile ve aldatmacadan tamamen arınmış olup hayatında, devlet kasasından birşey almamıştır. Kendi koyunlarından elde ettiği ürünlerle geçinirdi. Şimdi bile Bursa dolaylarında mevcut olan beylik koyunlar, Padişahımıza atasından miras yoluyla ulaşmış helâl mallardır.¹ Hem yumuşak

1 Osman Gâzi'nin, sonraki padişahlara intikal eden koyunları ve mirası hakkında Aşıkpaşazâde'den: (Bab 29)

«...Azizler toplandı, Osman'ın malı var mı yok mu diye

huylu, hem gerçek bilgindi. Yiğitliği ve yumuşaklığı yazı ile anlatılamaz. Bir kerecik öfkелendiğinin görülmediğı söylenir.

Sultan Alâeddin Keykubat'dan sonra Anadolu Selçuklu Sultanlığının parlaklığı sönüp de yönetim Moğullar'a geçince, Selçuklular'ın elinde pek ufak bir toprak parçası kalmıştı. Bu arada, Selçuklular'ın nimetleriyle yetişmiş sayılı komutanlar, devlet boyunduruğundan çıkarak istiklâl peşine düşmüşler, zorbalık yoluyla kendilerine ülkeler edinmişlerdi. Bunlar, adlarına hutbe okutup para çıkarmaktan da geri kalmamışlardır. Sultan Osman ise gerçek dostluktan caymamış, Sultan (III.) Alâeddin tarafından istiklâl işareti davul ve bayrak gönderilesiye kendi adına hutbe okutmamıştır. Bağımsızlık izni çıktıktan sonra adına hutbe okutmuşsa da sikke kestirmemiştir.

Hatunu, Edebâli'nin kızıdır. Bu Hatun, Sultan Orhan ve Sultan Alâeddin Paşa'nın anneleridir.² Osmanlı soyundan gelenlerin çoğı gibi, Sultan Osman da keramet göstermiştir. Netekim

sordular. Teftiş ettiler ki, ancak fetholunan ülkeler var. Akça altın hiç yok. Osman Gâzi'nin bir sırtak tekele (elbise) si vardı, yenice idi. Bundan başka bir yancığı (At yanına asılan torba), tuzluğu, kaşıklığı, bir sokman çizmesi, birkaç iyice atları ve birkaç sürü koyunu vardı. Şimdiki zamanda, Bursa yörelerindeki beğlik koyunlar ondandır. Sultanönü'nde birkaç yüğrük atı vardı. Birkaç çift de öküzü bulundu. Başka birşeyi bulunmadı.»

2 Daha güvenilir tarih bilgilerine göre; Osman Bey'in, biri Mal Hatun, diğeri Edebâli kızı Bâlâ Hatun adlarında iki karısı vardı. Sultan Orhan, Mal Hatun'dan; Alâeddin Bey ise Bâlâ Hatun'dan doğmuşlardı.

Şeyh Edebâli'nin mutluluk bahşeden evinde konukken gördüğü düş,³ su katılmamış keramettir.

Osman Gâzi'nin kardeşi Gündüzalp Sultan, Söğüt Savaşında Şehit olmuştu.⁴ Şimdi bile, mezarına nûr indiği görülmektedir. Hatta, ben Bursa'da kadı iken, devletin yüce buyruğu üzerine bir konuyu incelemek için Söğüt kasabasına gittim. Kutsal ışıklarla donanmış mezarını ziyaretim sırasında, nûr inmesi olayını bizzat müşahade etmiştim! Mübarek mezarı başındaki dualarım, Tanrıya hamdolsun yerini buldu. Osman Gâzi'nin kardeşi oğlu Aydoğdu Bey de savaşta şehit düşmüştü.⁵ Karahisar'da gömülüdür. Mezarının toprağı, hastaların ateşini savar. Mezarı çevresinde bir kez dolaştırılan hayvanların sancısı kesilir.

Sultan Osman'ın terbiyesi ve dürüstlüğü her türlü anlatımın üstündeydi. Öyleki, terbiyesinin

3 Osman Bey'in Rüyası: «Osman, Edebâli'nin evindeymiş; ay, Şeyhin böğründen doğduktan sonra, gözle seçilecek bir hızla büyüyüp dolun olmuş ve Osman'ın kucasına inmiş. Arkasından, Osman Gâzi'nin göğsünden ulu bir ağaç çıkmış. Dal budak salmaya, ileride Osmanlı İmparatorluğunun yayılacağı ülkeleri gölgelemeye başlamış.» Bu rüyanın, çok sonraları uydurulduğu ve böylelikle Osmanlı soyuna kutsallık kazandırılmak istendiği, kimi tarihçilerce öne sürülür.

4 Ertuğrul Gâzi'nin, Osman'dan başka Gündüz ve Saru Yatı adlarında iki oğlunun olduğu, bunların daha ilk yerleşme ve kuruluş döneminde şehit oldukları güvenilir rivayetlerdendir.

5 Aşıkpaşazâde, bu şehit prensi Saru Yatı oğlu Bay Koca olarak tanıtır. (Bk. Aşk. pş. Zâ. Tarihi, 3. Bâb)

aşırılığından, Sultan Alâeddin'in bayrakla birlikte gönderdiği davul, karşısında çalındığı an, ayağa kalkmıştır. Günümüzde de bu güzel geleneğe uyulmaktadır: Savaşlarda başkomutanlar, kös (büyük davul) vurulmaya başlayınca doğrulurlar.⁶ Hayatında Haram elbise kullanmamış, haram kabdan yemek yememiştir. Yüce Tanrı, mezarını nurla ışıldatsın, Osmanlı hânedanını bayındır kılsın.

6 Aşıkpaşazâde'den (Bâb: 8):

«..Ak Temür sancağı getirdiği vakit ikinci zamanıydı. Nöbet vuruldu. Osman Gâzi, nöbet vurulurken ayakta durdu. Tâ şimdiye kadar Osmanlı Hânedanı, seferde nöbet vurulursa ayakta dururlar.

Sual:

— Başka padişahlarda bu âdet yoktur. Ya bu Osmanlı Hânedanında nedendir?

Cevap:

— İki hususî manası vardır ki, biri budur; bunlar gâzilerdir. Nöbet vurulması, gazânın bildirilmesidir. Gazâyâ hazır olun demektir. Bunlar dahi, Allah rızası için gazâyâ hazırız diye ayak üzere dururlar. Biri dahi; bunlar yoksul doyurucu sofra sahipleridir. Dünya halkına nimetler yedirirler. Bu Osmanlı soyu ne yaparsa ahlâk kanunu üzere yapar.»

ORHAN'IN HAZRETİ SULTAN ORHAN'IN NİTELİKLERİ

Sultan Osman'ın tayini üzerine tahta çıkmıştır. Kardeşi Sultan Alâeddin Paşa sultanlık istememiş, dervişlik mesleğini ve kanaat yolunu seçmişti. İki kardeşin arasındaki sevgi, içten ve olgundu. Sultan Orhan tahta çıkınca hakka ve adalete eğildi.

Ak benizli, ortaboylu, gür siyah sakallı, son derece güzel ve benzersizdi. Olgunluğu, atasözü geçerliğindeydi. İyi yönleri, yetişkinliği, güzelliği anlatılamaz. Heybet ve ululuğu da halk arasında darbimesel olmuştu. Heybetinden kimse yüzüne bakmaya takat yetiremezmiş. Çok ciddi ve kibirli görüldüğünden huzurunda kolay kolay bir söz söylenemezmiş. Fakat yumuşaklığı da aynı ölçüde aşırı idi denir. Hayatı boyunca bir kimseyi incitmemiş, gönül kırmamış, sert söz söylememiştir. Güler yüzlü, tatlı sözlü olup soh-

betten hoşlanırdı. Divân görevlileri, danışmanları, arkadaşları;

— Bunca yıldır Sultan Orhan bize bir acı lâf demedi. Yumuşaklığının derecesini biliyoruz. Öyleyse bu korkumuz, çekinmemiz nedendir? diye şaşkınlık belirtirlermiş. «Peygamber halkla yemek yemiştir.» der; padişahlar gibi ayrıca yemek yemezdi. Hatun'u İnegöl Tekfuru'nun kızı Nilüfer Hatun'dur. Osman Gâzi'nin sağlığında evlenmişlerdi. Namaza düşküdü ve bilhassa nafîle namazlara fazla önem verirdi. Salı ve perşembe günleri de oruç tutardı.

Osmanoğulları içinde ilk olarak sikke kesti-ren Sultan Orhan'dır.

Hikâye: «Kanaat ve feragat yolunu seçen kardeşi Alâeddin Paşa, sık sık ziyaretine gelirdi. Birgün, üzerinde derviş elbisesi olduğu halde Sultan Orhan'a öğüt vermeye başladı:

— Kardeşim, Yüce Tanrıya hamdolsun ki, kılıcınızın vuruşundan dinsizler yerle bir oldular, dünya başlarına dar geldi. Toplulukları dağıldı. Çevremizde bulunan zorba beyler, hak ederek adlarına hutbe okutmuş değillerdir. Bunlar, isyan ederek padişah oldular. Adlarına hutbe okutukları gibi sikke de kestirdiler. Seninse sikken yoktur. Bu doğru mudur? İkincisi, Allahın yardımıyla askerimizin sayısı fazladır. Adalet ve himmetiniz ise halk kitlelerini yanınızda toplamaktadır. Uygun düşen odur ki, askeri sivilî, özel seçkinlikleri ile birbirinden ayırasınız. Bunlardan bazılarına ak bürk (başlık) ile bazılarına bay-

rak ile üstünlük verilmelidir. Sultanlığın ileri gelenlerine kızıl b rk giydirtilebilir.        olarak, Müslüman olmayan ailelerin erkek çocuklarını dev       ve birer akça ücretle acemi o lanı (asker adayı) yapasınız ki, bunlar, bizim t re-mize göre yeti  tirileler ve bizden gayriyi bilmeyeler..

Sözleriyle        bitirdi. Padişah, buyurduklarının hepsini be enip kabul etti. Ayrıca ona rica ederek, vezirli i üzerine almasını istedi. Böylece Alâeddin Paşa vezir oldu. Sultan Orhan da kardeşinin        uyararak altına akçaya yüksek adını yazdırdı. Asker ve sivil yöneticileri ayrı ayrı seçkin kıldı. Vezirlik i lerini kardeşine bıraktı.»¹

Doğrusu, Osmanlı Devleti, zamanında yüksek bir mutluluğa eri mi ti. Bu dönemden ba layarak padişahlar, akınlarda, gazalarda  lege en esirlerden gayri, «devşirme» bahanesiyle nice

1 Kâtip Çelebi, Fezleke Vrk. 198-a'dan: «Orduda muhtelif sınıfların beyaz sarı ve siyah kalenseve giymek suretiyle birbirinden ayrılmasını Sultan Orhan emretti. İleri gelen devlet adamları da kendi adamlarına kızıl kalenseve giydirdiler. Sultan Orhan, kardeşi Alâeddin Pa ayı vezir edindi ve askeri çoğaltma i ini onunla Candarlı Kara Halil'e  anı tı.. Kâfir çocuklarını dev irmeyi münasip buldular ve İ l ml k şerefine nail ve düşmanı kahretmeye sebep olmaları için bunları orduya kattılar... Bunlar, yeni  eri adıyla şöhret buldular..»

Gerçekten de Osmanlıların ilk düzenli askerî te kil tının kurulmasında, Vezir Alâeddin Paşa ile Hacı Kem ledin oğlu Alâeddin Paşa'nın ve Kadı Candarlı Kara Halil Hayreddin'in yardımıları olmuştur.

yüzbin adamı Müslümanlık şerefine kavuşturmuşlardır. Bundan dolayı, Osmanlı padişahları, öteki sultanlardan üstün sayılırlar. Şurasını da belirtmeli ki, Sultan (III.) Murad Han zamanına gelinceye kadar devşirme işine hile katılmamıştı. O zamandan bu yana, devşirmelerin çoğu Türk ailelerinden alınan şehir çocuklarıdır.²

İlk defterdar tayini de sultan Orhan tarafından yapılmıştır. Yine defterdara yardımcı olmak üzere ilk «ruznâmecî» ve «mukataacı» da bu padişahın emriyle tayin olunmuştur. Yalnız, «—Defterdârların birçoğu hakiyici olur.» düşüncesiyle sunuş okunurken onlarla konuşmazdı. Nettekîm şimdi bile Osmanlı yasası böyledir. Padişah bir şey sormak isterse vezire sorar.

Osmanlılarda ilk cami, imaret ve medrese, bu sultandan kalmıştır. Günümüzde de en ileri mutluluğun sürdürücüsü olan torunları, bu kut-

2 II. Murad zamanında çıkarılan bir kanun ile Osmânî uyruklu Hristiyanlardan alınan ve devşirme denilen asker adayları, lüzumuna göre, Yeniçeri Ağası tarafından 7 sene de bir ve 8 ilâ 18 yaşındaki gençler arasından seçilerek devşirilirdi.

III. Murad padişahken, şehzade Mehmed'in sünnet düğününde gösteri yapan bazı Hristiyan sanatçıların çocukları acemi ocağına sokulmak istendi. Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa, buna şiddetle itiraz etti ve istifa zorunda kaldı. Fakat Sultan III. Murad'ın ısrarı üzerine Yusuf Ağa «Ağa çirâğı» namı altında bunları ocağa aldı. Zamanla pek çok kişi bu yoldan ocağa girdi. Evlenen yeniçerilerin oğulları da «kuloğlu» adıyla ocağa yazılınca devşirme ihtiyacı azaldı. XVIII. yy.ın ortalarına doğru devşirme sisteminden büsbütün vazgeçildi.

sal geleneği gözetip birçok camiler, medreseler, özel mâbedler (savami) yaptırmışlardır. Hele, gençlik çağındaki padişahımız, bu türlü hayırlara candan gönülden düşkündür. Allah rızası için bir büyük caminin yapımını başlatmıştır.³ Yüce Yaratan beğenip onaylasın. Bunun gibi daha birçok caminin tamamlanmasını, bütün varlıkların efendisi (Hz. Muhammed) saygısına kısmet etsin.

Hikâye: «Sultan Orhan, bir savaştan sonra elegeçen aşkın mal ile Bursa'ya döner ve bununla bir cami yapmayı düşünür. Devlet adamları ile din bilginlerini toplayıp:

— Helâl malımdan bu kadar paraya eriştim. Şu anda camiye ihtiyaç var mıdır, sevaba gireceksem yaptırayım? diye sorar. Hepsi de;

— Hâlen şehrimizde en önce yapılması gereken cami ve imarettir. Bunları yaptırmaya başlamakla sevap kazanacağınız kesindir, deyince Sultan Orhan ellerinden bir tutanak almış ve hemen arkasından da —öbür dünyaya bir hazırlık olmak üzere— büyük bir cami ile bir imaret yapılmasını buyurmuştur. Ara ara o tutanağa göz atıp,

— Ya ilâhi, yücelerden yüce iyiliğinle bu kadar çok kimseyi yalanlamayıp beni sevaba kavuşturasın! diye dua edermiş. Cami tamamlanınca, türlü yemekler pişirtip bizzat kendisi yoksullara dağıtmış; caminin mumlarını eliyle yakmıştır.»

3 I. Ahmed'in arzusu üzerine inşasına 1610'da başlanan ünlü Sultan Ahmed Câmii.

Babası gibi haram giymemiş, altın gümüş kabdan yemek yememiş, Devlet kasasından bir damla çıkarmamıştır. Hazine kapısının ve ilgili defterlerin sultanlık mührü ile mühürlenmesi de zamanından kalma bir kuraldır. Haraç⁴ ve şeriatı uygun Öşür⁵ akçalarını (—ki bunlar, devlet hazinesinin gelirleridir.—) titizlikle gözetir, Dış Hazine'ye⁶ koydururdu. İç Hazine'ye yalnız, öz malını ve kazancını almış. Büyüklüğüne ve ihtişamına oranla istiklâl davulunu, diğer beylerin davullarından büyük yaptırtmıştır. Savaşlarda çaldırdığı bu davul, hâlâ türbesinde asılı durur ve şerefli adından dolayı «Orhan Tabılı» demekle meşhur olmuştur.

Yardımseverliği ve adalet gözeticiliği konusunda şu olay anlatılır:

Hikâye: «Askerlerine ulûfe dağıtırken, delikli bir iki altına akçaya rastlayınca Defterdara;

4 Haraç: Osmanlılardaki uygulanış olarak; Müslüman olmayanlardan her yıl alınan vergidir. İki türdü: a) Herkesin kendi şahsı için vermek zorunluğunda olduğu «Harac-ı ruus» (baş vergisi), b) Harac-ı arazi denen toprak vergisi. Eğer bir mükellef, Müslüman olursa, birinci tür haracı ödemekten kurtulur, ikincisinin yerine ise öşür vermeye başlardı. Haracın daha birçok çeşitleri ve ayrımları vardı.

5 Öşür: Toprak ürünlerinden alınması, dince uygun görülen vergi. Verimin ondabiri oranında alınması gerekmele birlikte çoğu zaman buna uyulmamış, sekizde bir, hatta beşte bir oranında bile alındığı görülmüştür.

6 Dış Hazine: (Devlet Hazinesi, Hazine-i Âmire, Hazine-i Hümayun) Devlet gelirlerinin toplandığı asıl hazine. Bugünkü Maliye hazinesi demek olup genel giderler buradan karşılanırdı. İlk dönemde çok düzenli işlemişse de sonraları bozulmuştur.

— Bu delikli altın, akça nedir? diye sorar. Defterdâr,

— Padişahım, öşür ve başvergisinden tahsil edilen maldandır. derse de o,

— Hayır, bunlar halkın çocukları başına ip-likle takılmış altınlardan' alınmıştır! diyerek durumun incelenmesini ister. Gerçeğin, Sultan Orhan'ın tahmin ettiği gibi ortaya çıkması üzerine, alan kişinin eli kesilmiştir.»

(Allaha şükür, Padişahımız da şeriata aykırı olarak alınmış onbin altını sahiplerine geri verdirerek hemen defterdarın parmağını kırdırmıştır. Belki bir asırdır böyle bir adalet olayı görül-müş değildi. Yaradan, temiz varlığını yanlışlıklardan korusun; adaletiyle bütün dünyayı gölge-lendirsin.)

7 Yakın zamanlara kadar, Anadolu köy ve kasabaların-da, ocukların başına delikli para takmak bir gelenektir. Özellikle oğlan çocuklarının alın üstü saçlarına delikli bir para bağlanır ve bu nazarlık yerine geçerdi. Eskiden, vergi toplamak için köylere çıkan tahsildarların, haksız yere bunları koparıp aldıkları anlaşıyor.

GAZİ HÜDÂVENDİGÂR'IN NİTELİKLERİ

Şerefli adı Murad'dır. Altıyüzonaltı yılında tahta çıktı.¹ Uzun boylu, ak-kara gözlü, doğan burunlu, heybetli ve yiğitti. Konuşması tatlı olup bilginlerle, tecrübeli kimselerle her zaman sohbet ederdi. Dinine bağlı, doğruluktan şaşmayan bir sultandı. Sevimli dudağından her ne türlü bir dilek çıksa mutlaka gerçekleşirdi. Erişmiş ve ke-ramet göstermişti.

Hikâye: «Avlanırken bir doğanı okuyaçağır-mış.² Fakat hayvan korktuğundan uçmuş ve eli-ne gelmemiş:

— Kalasın! diye buyurmuş. Hayvan kuruyup kalmış!. Halen, Bursa'daki camide kurumuş bi-çimi ile görülmektedir.»

1 Hicrî 616 (milâdî, 1219) Sultan I. Murad'ın cülûsu için çok yanlış olup doğrusunun H. 763 (M. 1360) olması gerekir.

2 Okuya çağırmaq: Muhtemelen, ısıkla kuş çağırmaq anlamında eski bir deyim.

İlk defa Ayak Divanı³ edip bilginlerle vezirleri toplamayı ve düşüncelerini sormayı Hüdâvendigâr düşünmüştür. Bu, güzel bir usûldür.

Kardeşi Süleyman Paşa'nın Gelibolu'da, Rumeli'nin fethiyle uğraşırken şehit olması, ardından babası Sultan Orhan'ın vefatı, kendisinin tahta yeni çıkmış bulunması, Anadolu dolaylarında haydutların türemesine, yerebatası dinsizlerin ayaklanmasına yol açmış, her tarafta fitne ve fesat başlamıştı. Bunun üzerine «—İşlerinizi danışarak yapınız.» Hadis-i şerifine uyup Ayak Divanı düzenlemiş; bilginleri, vezirleri toplayarak düşüncelerini sormuştur. Yüce Tanrıya şükrolsun ki, dünyayı dize getiren kılıcı ile ülkede, az zamanda birliği ve düzeni yeniden sağlamıştır.

İlk defa kadıasker tayini bunun zamanındadır.

Mevlânâ Celâleddin Rumi'ye —ki, Molla Hünkâr demekle tanınır.— sevgisinin aşırılığından, ona ait bir elbisenin parçalarına altın diktirip tac edinmiş, üzerine sarık sarmıştı. Bu başlık, Bursa'daki mezarında hâlâ durmaktadır. Kimi seferlerde ve toplantılarda Osmanlı Padişahları, sultanlık tacı olarak başlarına bunu koymuşlardır.

Ganimetlerden pencik⁴ alınıp hazineye kon-

3 Ayak Divanı: Asıl Divan toplantılarından ayrı olarak ve olağan üstü durumlarda, Padişahın da hazır bulunması ile yapılan toplantı. Bu tür toplantılarda, Başkan dışında kalanların ayakta durmaları bir kuraldı.

4 Pencik/Beştebir: Akınlarda ve savaşlarda elde edilen ganimet mallarıyla tutsakların beşte birinin padişaha ayrılması usulü.

masını da Sultan Murad kurallaştırmıştır. Bu, şeriat uyarınca yapılır. Babası gibi Bursa şehrinde iki süslü cami ve medrese yaptırmıştır.

Ermişliği konusunda şu olay anlatılır:

Hikâye: «Plevne Kalesini almak için sefere çıkılmış ve kale kuşatılmış. Ancak onbeş günlük bir uğraşmaya rağmen, kalenin fethi mümkün olmamış. Padişah;

— Bu yıkılası kale karşısında durmak zordur. Meğer Allah yıksın! Dileğinde bulunmuş. Orada bir miktar asker bırakıp kendisi Karadeniz kıyısına yönelmiş. Yolda bir ulu kavak ağacının gölgesinde dinlenirken bir haberci yetişip:

— Padişahım, o sağlam duvarların bir kısmı çöktü!. müjdesini vermiş. Böylece; «—Biz, dinsiz olan nice ülke halkını kırıp geçirdik; bunların yok olmasından sonra da başkalarını yeni bir topluluk olarak yarattık.»⁵ âyetinin anlamı, herkesin gözü önünde gerçekleşmiş, ağaca da «Devletli Kavak» adı verilmiştir.⁶

Anlayışı, yeteneklerinin üstünlüğü konusunda da aşağıdaki hikâye anlatılır:

Hikâye: «Plevne Kalesinden alınan Beştebir

5 Enbiyâ Sûresi, 11. âyet.

6 Kâtip Çelebi, Fezleke vrk. 199-b'den: «774'de Sultan Rumeli yakasına geçti. İnceviz ve Ferecik fethedildi. Sultan Polonya (Plevne) kalesini kuşattı. Ve bu kuşatma onbeş gün sürdü. Sonra onun duası berekâtıyla duvarları yıkıldı. Rivayet edilir ki kalenin alındığı haberi kendisine ulaştığı zaman Sultan bir ağacın altında gölgeleniyordu. Habere çok sevindi ve bu ağaca «Devletlü Kavak» adını verdi.»

devlet hazinesine getirilirken bir altın tası, içoğlanlardan⁷ teki çalar ve kadife takkesinin içine saklar. Hiç bir şey olmamış gibi görevini sürdürür. Gâzi Hüdavendigâr, içoğlanın başındaki tası farkederek hazinedara sorar:

— Bu ganimetler içinde bir altın tas vardı, noldu?

Hazinedar cevap veremez. Bunun üzerine:

— Falanca hizmetçi, seni aldatmak için olmalı, başına giymiş, git al! diyerek işi lâtifeye boğar. Tas, oğlanın takkesinden çıkartılır.»⁸

Bu hikâye onun ne kadar iyiliksever, yumuşak, dine yönelmiş ve gûnahtan sakınır olduğunu ortaya kor. Gencin kabahatini yüzüne vurmamış, gerçeği bu yoldan meydana çıkartmıştır.

Sipahi sınıfını Gâzi Hüdavendigâr kurmuştur. Ölen timar ve Zeamet⁹ sahiplerinin tımarlarını başkalarına verdirmeyip, varsa bunların, çocuklarına bıraktıran Sultan Murad'dır. İlk defa

7 İçoğlanı: İstanbul ve Edirne'deki okullarda yetiştirilen ve zamanla değişik devlet hizmetlerinde kullanılan devşirmeler.

8 Kâtip Çelebi, Fezleke, vrk. 199-b'den: «Ordudan bir adam başına altın bir tas giydi ve bunun üzerine sarık sardı. Sultan bunu görünce ne olduğunu sordu. Adam başındaki ganimet malı olduğunu, korumak için giydiğini söyledi. Bunun üzerine Sultan, «üsküf» diye bilinen serpuşların altın yaldızla süslenmesini emretti.»

9 Timar: Yıllık vergi geliri 20 bin akçadan az olan toprakların işbu vergi gelirine verilen ad. Zeamet: Timarın daha büyüğü olup 20 bin ilâ 100 bin akçalık gelirlerdir. (Timarlar ve zeametler, askerlere, devlet hizmetlilerine maaş gibi verilir. Geliri 100 bin akçadan fazla olan dirliklere ise Has denilmiştir.)

para ile kale satın alan da budur. Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta kalelerini aldı.¹⁰ Bu yerler halen padişahımızın babadan kalma malıdır.

Oğlu Savcı Bey'i, kendisi Rumeli savaşına giderken Bursa'da (vekil) bırakmış, fakat Şehzade isyan etmişti. Bundan dolayı gözlerine mil çekirmiştir.¹¹

Daha önce kadiaskerliğe getirdiği Kara Hayreddin'i, veziriazâm; oğlu Ali Efendi'yi de yerine kadiasker tayin etti. Ancak Kara Hayreddin çok geçmeden ölünce, Sultan Murad pek üzülmüş ve veziriazâmlığa Mevlâna Ali Efendi'yi getirmiştir.¹²

Sultan Murad'ın hatunu, İstanbul Kralı'nın kızıydı.¹³

10 Para ile kale satın alınması: 1375 yılında Hamidoğlu İlyas Bey ölmüş, yerine Kemâleddin Hüseyin Bey geçmişti. Sultan Murad, yeni Bey'e baskı yaparak 800 bin altın karşılığı Hâmidoğulları beyliği topraklarının yarısından fazlasını, yani yukarıda sayılan yerleri satın aldı.

11 1385'te Savcı Bey babasına vekâlet ederken Bizans'ın yardımı ve teşviki ile ayaklanmıştı. Sultan Murad hızla gelerek isyanı bastırmış ve Şehzade Savcı Bey, Dimetoka da yakalanıp idam edilmiştir.

12 Çandarlılar, Osmanlı Devletinin kuruluşunda büyük yardımları olmuş bir ailedir. Kadılıktan yetişen Kara Hayreddin ilkin kadiasker, sonra veziriazâm olmuştur. 1387'de ölümü üzerine oğlu Kadiasker Ali Paşa veziriazâm olmuş, bunu kardeşi İbrahim Paşa, onu da oğlu Çandarlı Halil Paşa izlemiştir. Bu aile, Osmanlı Hanedanı ile tarih sahnesine çıkarak, İstanbul'un fethine kadar, ilmî ve idarî makamları ellerinde tutan bir Türk sülalesi olarak önem taşır.

13 Sultan Murad'ın burada sözkonusu edilen karısı, Bi-

Hikâye: «Allahdan şehitlik diler, ağlarmış. Kosova'da yerebatası düşmanın yedi ünlü kralı, karınca sürüsü kadar çok askerle Gâzi Hüdâvendigâr'a saldırdılar. Boğazlaşma sırasında, Yaranın izniyle bütün dinsizler ayaklar altında ezilip güçleri kırıldı. Ancak, Gâzi Hüdâvendigâr, şehitlik mertebesine ulaşamadığından üzülmüş ve bu tasa ile dinsiz ölüleri arasında dolaşmaya çıkmıştı. İçlerinden bir bey diri olup affedilmesini yalvararak padişahın eline uzandı. Görevliler engel olmak ve savmak istedilerse de Hüdâvendigâr, yanına gelmesine müsaade etti. İşte tam o anda, yeninde sakladığı hançerle Sultan Murad'ı şehit etmiştir.»

O zamandan beri, dinsiz ülkelerinden gelen elçilerin, padişah huzuruna, saray görevlileri ile elele tutuşup girmesi âdet olmuştur.

Gâzi Hüdâvendigâr'ın hakbilir ve adaletsever olduğu hususunda şöyle bir anlatım vardır:

Rivâyet: «Bursa'da, Ergandı adlı biri, yoksulluğu ile tanınmıştı. Günlük nafakasını temine güc yetiremediği gibi, zenginlerin gözünden de uzakta kalmıştı. Bursa dolaylarında, içinde kalanları öldürmekle ün salmış bir ev vardı ki, oraya giren aklını yitirir, kendinden geçip dünya bağından çözülürdü. Adı geçen yoksul:

Beyit (Arapça):

zans İmparatorunun kızı olamaz. Bilindiği üzere, o; Bulgar Kralı İvan Aleksandr'ın kızı Marya ve Köstendil Bulgar Prensi Konstantin'in üç kızından tekiyle evlenmişti.

(—Satılık ölüm var mı ki müşteri olayım?
Çünkü böyle yaşayışın bana hayrı yoktur.)

diyerek o evde oturmaya karar verdi. Haneye yerleştiği gün, acaip ve korkunç bir heykelden «—Kendimi sana gösterip canını alayım mı?» diye ürkütücü sözler duymaya başladı. Yoksul, bu duruma birkaç gece dayanabildi, sonunda:

— Canımdan bıkkınım, her neysen gücünü göster; böylece beni dilencinin dilencisi olmanın belâlı yükünden kurtarırsın! dedi.

Meğer evde bir define varmış. Duvarın yarılması ile hesapsız mal altın ortaya saçıldı. Adamcağız, öyle bir zenginoldu ki, vezirler bile kendisini kıskandılar:

— Gazi Hüdâvendigâr, fitne fesat zamanıdır. Bu kişinin mal çokluğu var; bağımsızlık davası güdebilir, zorbalığa başvurup ülke sahibi olur. Eğer elindekileri alırsanız; bu da şeriata uymayacaktır. En doğru düşeni, Bursanın falan yerinde bir köprü yapması buyrulsun. Diye kovuculuk ettiler. Sultan Murad, bütün vezirlerin katıldığı bir toplantıya o kişiyi de çağırdı. Köprü yapması gerektiğini söyledi. Ergandı:

— Yüce buyruğunuza uyacağım; ancak kirecin benden gayri kimselerce satılmaması için فرمان çıkarılması dileğimdir. dedi.

Bu yerine getirilince de hemen köprü yapımına girişti. İşte Bursa'daki «Ergandı Köprüsü» böylece yapılmıştır. Köprünün bitiminden sonra, İslâm Padişahı eseri görmeye gitti ve beğendi. Ergandı'ya:

— Yaptın amma yoksul düştün?.. diye acıma yollu halini sordu. Fakat Ergandi şöyle konuştu:

— Hayır Padişahım. Malım, zenginliğim, ki-reç ticaretinden iki kat oldu!.

Gâzi Hüdâvendigâr:

— Mal, Tanrı vergisi olunca eksilmez. Var esenlikli ol; vezirlerimin kötü düşünceleri yüzünden sana eziyet ettim. Diyerek köprü masrafının tamamını adama ödedi ve eseri kendisi yaptırmış oldu.»

Rivâyet: «Kanun uyarınca, ulûfe dağıtıldıktan sonra Başvezir ve Defterdar telhis¹⁴ sunup:

— Padişahım, tahsildarlar bu kadar akça topladı; bir kısmı ulûfe dağıtıldı; artanı hazineye konulsun. Demişlerse de o;

— Öteki yıllara oranla bu kadar fazlalığın aslı, Defterdarın zulmünü gösterir hükmünde bulunarak Defterdarı azletmiştir.

Cuma namazını kılmak için Bursa Kale'sindeki sarayından Kaplıca'daki Camiye, ibadet bilip yaya gittiği nakledilir. Keramet sahibi ve erişmiş olduğu, birçok olaylarla anlaşılmıştır. Ulu Tanrı, kutlu mezarını nûra boğsun, soylu evlâtları ile dünyayı bayındır kılsın. Âmin!»

¹⁴ Telhis; kısaltılmış, özetlenmiş yazı anlamına gelir. Sadrazâmların, devlet işleri ile ilgili olmak üzere Padişaha sundukları pusulalara ve Divan görüşmelerinin sonucunu bildiren raporlara denirdi.

MERHUM VE MAĞFÜR SULTAN BAYEZİD YILDIRIM HAN'IN NİTELİKLERİ

Yediyüz doksanbir yılı Ramazanının dördüncü günü (20 Haziran 1389) tahta çıkmıştır. Osmanoğullarının dördüncüsüdür. Tecdid-i Berat, Atiyye-i Cülûs,¹ ilk defa bunun döneminde uygulanmış, sonra âdet hâlini almıştır.

Sarışın parlak sakallı, oldukça boylu, semiz, çatık kaşlı ve heybetliydi. Öfkeli ve kibirli olması sebebiyle de «Yıldırım» diye meşhur olmuştur. Yiğitliği, kızgınlığı, kuvveti, halk dilinde yer etmişti. Osmanlılarda bundan önce kardeşini öldürtmüş padişah yoktur.² Bu kötü geleneğin başlatıcısı olmuş; kardeşi Sultan Yakub'u boğdurtmuştur. Yüce Tanrı bağışlasın. Ulu savaşlara gir-

1 Tecdid-i Berât: Başa geçen yeni hükümdar tarafından rütbelerin yenilenmesi.

Atiyye-i Cülûs: Tahta çıkan padişahın, askere dağıttığı bahşiş.

2 Halbuki, I. Murad da kardeşleri İbrahim ve Halil Beyleri isyan ettikleri gerekçesiyle öldürmüştü.

miş, birçok tehlike atlatmıştır. Bütün bunlara karşılık Allah'dan tek isteği, günâhlarının bağışlanması idi. Ayrıca, tahta çıkışı savaş meydanında olduğundan (kardeşinin öldürülmesi işi) biraz da vezirlerin gizli kararı ile yapılmıştır diye bilinir. Yüce Yaradan, hepimizi, özellikle evrenin canı, insanlığın göznûru olan Padişahımızı, kötülere yanaşmaktan korusun.

Gazâlarda, dinsizlerin üzerine yürüyüp nice ülkeleri fethetmiş, kiliseleri camiye çevirmiş, «Allah» adını her yanda duyurtmuştur. Nikâhlı iki hatunu vardı. Biri Germiyanogulu'nun kızı,³ diğeri ise Las Kralı'nın kızıydı.⁴ Bu dinsiz kral kızına duyduğu aşırı yakınlık yüzünden bir süre yönetimden el çekti. Sevimsiz kadının her türlü hayırdan uzaklaştırması ile, Allah'ın emirlerini unuttu. Atalarının kullanmadığı şarabı, yine o uğursuzun teşvikiyle içmeye alıştı. Öylesine içkiye ve safaya daldı ki, «Halk, Sultanın tutumunu izler.» sözü uyarınca, vezirleri de içip içip kendilerinden geçerek zulme başladılar. Herkes ağlaşır oldu. Zulümden şikâyet gelenleri, vezirler dövüp söverlerdi. Böylece halk mateme gömüldü.

Hikâye: «Yıldırım gidişatlı, savaş kollayıcı, Bayezid Han, avlanmak amacıyla kaleden dışarı çıktığı bir gün, halkın büyük kısmı, içlerini yakan derdi açıklamak, kadılardan şikâyetle bulunmak için önünü kestiler. Vezirlerin, gönüllerini

3 Germiyanoglu Süleyman Şâh'ın kızı Devlet Hatun.

4 Sırp (Las) Kralı Lazar'ın kızı Prenses Olivera.

kırdıklarını söylediler. Yıldırımın temiz yaratılışındaki iman ışığı birden parladı, akli başına geldi. Öfkelenip Veziriazâmı azlettiği gibi, seksen kadar kadıyı, beyi de bir yere hapsettirdi. Bunların tümünü yakmayı tasarlıyordu. Vezirlerin, son kerteye varmış kızgınlığından, yanına gidip af dileğinde bulunmaya cesaretleri yoktu. Şikâyetçilere yalvarmaya da utanıyorlar, sonra bu işten çekiniyorlardı. Nihayet Padişah üzerinde etkili olabileceğini umdukları saray adamlarından bir habesi nedim buldular. Ondan, ısrarla bir çare düşünmesini rica ettiler. Nedim, üzerine elçi elbisesi giyinip Sultanın huzuruna çıktı ve İstanbul'a gitmek için izin istedi. Padişah,

— İstanbul'da gerekli iş ne ola? diye sorunca şöyle karşılık verdi:

— Padişahım, yüz kadar papaz getirmem lâzım. Yakılacak kadıların yerlerine bunları tayin edersiniz. Herbiri huzurunuzda saygı görerek hizmette bulunurlar!

Yıldırım, ister istemez gülümsedi. Öfkesine, kurban edeceği canların hepsini bağışladı.»

Rivâyete göre, Rahmetli Yıldırım Han, cenk sırasında bizzat döğüşe girerdi. Niğbolu'da da böyle savaşıırken, yıldızı uğursuz bir din düşmanının kargısı, tac taşıyan mübarek başına dokununca;

— Bu, şarap içmekliği başıma kakmaktır! demiş ve bir daha bu harama yanaşmamak için tövbe etmiştir. Tövbесinin bir sebebi de şöyle anlatılır:

Hikâye: «Niğbolu Zaferi kazanılırken yaralanması üzerine bir adakta bulunmuş ve ganimet malları ile Bursa'daki Ulucaminin inşasını buyurmuştu. Bir gün temelleri teftişe giderken ermişlerin kutbu sayılan Emir Sultan Hazretleri⁵ yanına gelmiş. Hoşbeş sırasında:

— Bu yapı yerinde olmuş mudur? diye sormuş. Emir Sultan:

— Her bakımdan doğru ve yerindedir. Fakat bir yönden noksanı vardır.. O da halledilirse Padişahımızın isteği tam olurdu? demiş Padişahın:

— Noksan nedir ki? diye sorması üzerine şu cevabı vermiştir:

— Dört yanına dört meyhane yapılmalıdır. Böylece sizin teşrifinize bir bahane, ahbablarınızın toplanmasına da güzel bir konuklama yeri hazırlanmış olur!

Padişahın şaşırıldığını görünce de şöyle devam etmiştir:

5 Emir Sultan (Şeyh Şemseddin Muhammed bin Ali Hüseyin-i Buharî —Buhara 1368— Bursa 1430): Anadolu'nun birçok ilini dolaşmış, sonra Bursa'nın Gökdere yöresinde yerleşerek dünyadan el etek çekmiştir. Kübrevî tarikatındandı. Bir süre Anadolu Müslüman halkı üzerinde büyük ün yapmıştı. Bu yüzden Yıldırım Bayezid'in dikkatini çekti. Onun kızıyla evlendi ve Ankara Meydan Savaşı'na katıldı. Timur'a esir düştüyse de serbest bırakıldı. 1422'de II. Murad'ın ordusu ile beraber, İstanbul kuşatmasında bulundu.

Kerametine inanılmış, döneminin ve daha sonraların birçok mutasavvıfını, şairini etkilemiş, hayatı efsanelerle dolu bir kimse idi. Bursa'da, bu adı taşıyan semtteki ünlü Emir Sultan Câmii, Yıldırım'ın kızı ve bu zatın karısı olan Hundi Fatımâ Hatun tarafından yaptırılmıştır.

— Niye şaştınız? «İnanmışların kalbi, Tanrının evidir.» Eğer siz, ilâhi ışıkların, nûrların ineceği bir yer yapmakta tam inançlı olsanız, davranışınız başka olurdu. Bir yandan, Allah'ın rızasını bayındır kılmaya uğraşırken bir yandan da içkiye, meyhaneye ara vermeyip güzel salınılı sâkilerin önünde tapınmak, daha mı az şaşırtıcıdır? Böyle çevresinde meyhaneler bulunacak bir cami, sizin tutumunuzdan daha mı gariptir?..

Sultan Yıldırım Han, bu söz üzerine ağlamış ve yaptıklarına pişman olarak Allah yolunda tizlik göstermeye başlamıştır.»

Rivâyet: «Timurlenk olayına üç şey sebep olmuştur: Biri, içki içmek; ikincisi haram kabdan yemek, üçüncüsü ise Las Kralı'nın kızını almak.. Bu sonuncu sebeple ilgili olmak üzere, Timur olayı sırasında, akrabası sayılan yerebatası dinsizlere başvurup yardım bile istemiştir! Yine nakledildiğine göre, savaş sırasında, aşırı gayreti yüzünden esir düşmüştür. Şunu da belirtmek gerekir ki, öfkesinin ve kızgınlığının tahammül edilemeyecek derecede oluşundan askerlerinde tam sevgi ve bağlılık yoktu. İlk zoru görünce yanından dağılmışlardır. Kendisi ise savaşı bırakmadı, sonunda yakalandı.»

Osmanlı soyunda bundan önce bir başkası serâser⁶ ve altunlu kaftan giymemiş; gümüş ve altın tabaktan yemek yememiştir. Gümüştan bir

6 Serâser: İpckli ve altın, gümüş işlemeli kıymetli bir kumaşın adıdır. Daha çok, kürklerin üzerine kaplanırdı.

büyük havuzunun⁷ olduğu, gusûl gerektiğinde bunu kullandığı söylenir.

Peygamberin düzenine bağlı, adaleti ve yardım seven, çalışkan ve halkı her yönden kollayan ünlü bir padişah'tı. Döneminde emniyet ve asayiş öylesine titizlikle yürütülmüştür ki, üzeri, mal, mücevher ve değerli eşya ile dopdolu bir kadın yalnız başına bir şehirden ötekine gitse, kimse saldırıya yeltenemezmiş. Bursa Kalesinde, hergün yüksek bir burca oturarak halka yapılan işlemleri izlediği; gördüğü haksızlıkları hemen önlediği rivâyet edilir.

Bir başka rivâyete göre, üçyüz altmışaltı cami ve mescit yaptırmıştır. Yüce adına, herbirinde yıllarca hutbe okunmuştur. Saltanatının dünyaca tanınması için, Mısır Sultanı'na mektup yazıp Kahire Kalesindeki Halife Mütevekkil-alellah'ül-Abbasi'den Sultanlık onayı almıştır.

Haksız yere bir kişinin malına el koyduğu görülmemiştir:

Hikâye: «Bursa'da Ulucami'nin inşasını murat edinir. Fakat mâbedin kurulacağı yerin tam ortasında bir kadının evi bulunmaktadır. Çok uğraşırlarsa da kadın evini satmak istemez. Sonunda, cami tamamlanır amma, o ev olduğu gibi ortasında kalır!. İbadete açılmasından bir süre sonra ev sahibi kadın ölür. Bu kez de soyu soppu, evin satılmasına, yerinin camiye katılmasına razı olmazlar. Nihayet, kural dışına çıkılarak

7 Gümüş kaplı bu havuzun, muhtemelen saray hamamındaki bir küvet olması mümkündür.

ev yeri camiye eklenir. Ne çare ki, o kısım açık, kalmıştır. Halk arasında, Bursa Ulucami ortasındaki açıklığın bu olduğu söylenir durur.» Bir padişahın adalete ve şeriata bağlılığı ise ancak bu kadar olabilir.

Yüce Allah, rahmetini çok etsin, şanlı ve yüksek soylu evlâtlarının sultanlığını, kıyamet gününe kadar sonsuz kılsın. Âmin! (Peygamber saygısına, selâmımız ona ulaşsın)

ES - SULTAN İBN'ÜS - SULTAN ÇELEBİ MEHMED HANIN NİTELİKLERİ

(Allah ondan râzı olsun ve rahmetini esirgemesin)

Son derece ince yapılı, buğday tenli ve güzeldi. Siyah sakallı, tatlı dilli, kimsesizleri koruyucu, acıları dindiriciydi. Temiz bedeni çelimsiz olduğundan, ince kızıl atlasla üstüne, altın bezeli dibâ¹ giyermiş. Hayır işlerine hevesli olup Osmanoğullarının her yıl Haremeyn-i Muhteremeyn'e (Mekke ve Medine) belli mal-para göndermesi geleneğine öncülük etmiştir. Yine, Osmanlılarda, öldükten sonra cesedinin saklanması isteyen ilk padişah budur.

Osmanlı Devleti her ne kadar, lanetlenmiş Timur olayından sonra temelinden sarsılmışsa da, Çelebi Mehmed Han, yeni baştan saltanata canlılık vermiştir. Ak ve habeshi hadımları çeşitli hiz-

1 Diba: Kalın ipek, saten veya ipek kadife üzerine altın gümüş işlemeli ağır kumaş.

met görevlerinde kullanmak da ilk olarak bunun dönemindedir. Hadımları, Odabaşı, Kilercibaşı Hazinedar ve Kapıağası gibi görevlere atamıştır. İçoğlanların serâser takke ve elbise giymeleri bu zamanda başlamış bir kuraldır. Ayrıca, odalık kullanmaya öneyak olan yine bu padişaktır. Acıma ve kayırma duygusunun fazlalığından, şikâyete gelenler huzurunda sızlansalar, gözünden yaş gelir; haksızlığı bir an önce ortadan kaldırmak için titizlik gösterirmiş. Seçkin ahlâklı olduğu konusunda şüphe yoktur. Babası ve ataları gibi hayır işlerine emek harcamış; Bursa'da pek güzel camiler, medrese ve imaretler yaptırmıştır.

— Bunların çocukları yoktur, bütün sevgileri bizedir. der ve hadımlara yakınlık duyardı. Oğullarına da aynı yolda öğüt vermiştir.

Hatunu, Dulkadiroğullarının yıldız kadar temiz ve lekesiz bir kıızıydı.²

Anlatıldığına göre, ülkenin ve insanlığın düzenini sağlama amacıyla aralıksız bir yıl bir yerde kaldığı görülmemiştir. Mübarek bedenini din uğrunda ortaya koymuş; ancak rahat bir ortamla uyuşabilecek zayıf bünyesini hastalıklı kılmıştır. Bu yüzden, ilk hekimbaşı tayini de zamanında olmuştur.

Rivâyet: «Benim büyük atam olan ve Tire şehrinde medresesi bulunan Kalemşah Bey'in dedesi Molla Pir Ali'den doğru anlatıldığına göre Timur olayından sonra, Amasya'da gizlice Molla Pir Ali'yi çağırıp:

2 Dulkadiroğlu Süli Bey'in kızı Emine Hatun.

— Molla Ali, olaylardan ibret aldın mı? Babam Sultan Yıldırım Han, içki eğlence ve oyunla uğraştığından başına bu kötülükler geldi. Her birimiz bir ülkeye savuştuk. Kardeşim Musa Çelebi, İsa Çelebi'yi öldürdü ve Bursa'da tahta oturdu. Büyük kardeşimiz, ağabeyim Süleyman Çelebi, Edirne'de sultanlık ediyor. Bir zamanlar dinsizler bizden korkarken şimdi dünyaya maskara olduk. Dahası, Süleyman Çelebi, durmaksızın içer, sarhoştur. Aklı başından gitmiştir. İkinci bir fesadın çıkacağından korkulur. Çabalamalarım beni bitirdi. Gel seninle tâcı tahtı bırakalım, hacca gidelim? Der. İkiisi de ağlaşırlar. «İstihâreye³ yatalım; gizlilikler perdesinin ardından ne görürsek onu işleyelim.» diye sözleşirler. Sultan Mehmed Han, o akşam yatar, gece rüyâsında, atası Gâzi Hüdâvendigâr'ı ve Emir Buharî'yi⁴ görür. Bunlar, yakışıklı bir at getirerek Sultan Mehmed'i bindirirler, beline kılıç kuşandırırılar. «—Dinin temelini sağlamlaştıır.» öğüdünde bulunurlar. Her ne kadar Sultan Mehmed ata binmekten utanırsa da sonunda biner ve kılıcı kemerine bağlar. Hemen o an, atı Gelibolu'ya geçer!

Bu korku ve duygu ile uyanır. Birliğe bakınız ki, aynı gece Molla Ali de, Sultan Mehmed Han'ı, Bursa'da, taht üzerinde ve Sultan Musa'yı tahtın altında uyurken görür. Molla Ali kendisi

3 Özel bir maksatla rüya görmeye niyetlenme ve bu niyetle uyuyup rüya görme.

4 Bu Emir Buharî, Emir Sultan'la aynı şahıs olup, çok daha sonra yaşayan Seyyid Emir Ahmed Buharî (1443 - 1516) değildir.

ise veziriâzam makamında oturmakta ve elinde ki telhisi okumaktadır.. Molla Ali, ertesi gün rüyasını anlatmak amacıyla Sultan'ın huzuruna gidip yüz sürer. Rüyalarını karşılıklı anlatırlar. Gizlilik perdesi ardındakilerin bir bir oluşunu beklemeye ve Tanrıyı vekil edinmeye karar verirler. Sabırdan uzaklaşmayarak, kendi yönetim bölgelerinde adaletin yayılmasına daha da emek tüketirler. Ulu Tanrı'nın hikmeti ki, az bir süre içinde Musa Çelebi, Süleyman Çelebi'yi öldürür; Sultan Mehmed de Sultan Musa'yı şehid eder. Böylece Sultan Mehmed Han Bursa'da bağımsız padişah olmuştur. İşte o günlerde, Molla Pir Ali'yi sesleyip vezirlik vermiştir.»

Allah'a sükrolsun, o gün bugün, dedem atalarım, Osmanoğullarının nimetleriyle beslenmişlerdir. Gerek Mutlu Padişahımızın gerekse ulu atalarının ve büyük babalarının türlü iyiliklerini görmüşüzdür. Yüce Tanrı, Padişahımızın sultanlığını uzun, soylu atalarının kabirlerini nurlu kılsın. Âmin.

Mehmed Çelebi'nin şefkat ve merhamet duygusunun pek ileri olduğu rivayet edilir. Kardeşi Süleyman Çelebi'nin intikamını Musa Çelebi'den aldıktan sonra, Süleyman Çelebi'nin bir oğlu, muhtemelen babası öldürüldükten sonra İstanbul Tekfuruna (Bizans imp.) iltica etmişti.⁵ İstanbul Kralı, Sultan Mehmed'den korkarak şehzâdeyi kendisine gönderdi. Devletin ileri gelenleri, da-

5 Uzun zaman Bizans İmparatorunda rehin kalan Şehzâde Orhan Bey.

ha önce gencin gözlerine mil çekmiş bulunuyorlardı. Bu haliyle huzuruna getirildiğinde Sultan Mehmed Han, türlü ihsanlarda bulunup şefkat ve yakınlık göstermiş; temiz gözlerinden pişmanlık yaşları akmıştır. Yaptığı işten dolayı aşırı üzüntü çektiği nakledilir. Nice bağışlarla şehzâdenin gönlünü almaya çalışmıştır.

Hayırda bulunmaya hevesli olduğundan, her cuma gecesi, öz malından yemek pişirtip yoksullara kendi eliyle dağıtırmış. Hesapsız ihsanları ile kimsesizleri, kırık gönüllüleri sevindirmiştir. (Ya ilâhi, onun yerini cennet kıl, oğullarının sultanlığını ise, zamanın bitimine kadar sürekli eyle.)

ÇELEBİ SULTAN MEHMED HAN OĞLU SULTAN MURAD HAN'IN NİTELİKLERİ

Osmanoğullarının altıncısıdır. Onsekiz yaşında tahta çıktı. Buna gelinceye kadar, Osmanoğullarından bu yaşta birisi padişah olmamıştır. İsfendiyar oğlu Süleyman Bey'in kızını almıştı.¹ Altı oğlu vardı: Sultan Alâeddin, Sultan Ahmed, (bir diğer) Sultan Ahmed, Sultan Hasan, Sultan Orhan ve Sultan Mehmed Han'dır. Biri Las Kralının kızı olmak üzere² iki karısı vardı. Kardeşleri Sultan Yusuf ile Sultan Mahmud'u öldürtmeyip gözlerine mil çektirmiştir. Fakat ayrı birer sancakta oturan sözkonusu kardeşler isyan edince, haklarından gelindi. İlk defa hadımları vezir yapan budur. Oysa, daha önce bilginler vezir olurlardı.

Uzun boylu, ak benizli, tatlı dilli ve konuşkan olduğu bilinmektedir. Yüzü güzel olup doğan

1 Candarlı İbrahim Bey'in kızı Alime Hatun.

2 Sırp Kralı Brankoviç'in kızı Prenses Mara.

burunluydu. Dünyaya önem vermeden ve Tanrı'dan sakınarak yaşamada, iyilik etmede eşi yoktu. Altın gümüş kablardan yemek yememiş, çini tabaklar kullanmıştır. Törene katılmadığı zamanlarda, ipekli ve serâser giymemiş. İyiliğe eğilimli oluşu, Allah'a daha ziyade yaklaşmak istemesi yüzünden tahtını oğlu (İstanbul Fatih) Mehmed Han'a bırakıp:

*Gerekdir-kim idem âheng-i uzlet
Koyub gayri tutam nefsimle ülfet*

*Niçe bir meyl ü rağbet mâsivâya
Ya bu hizmet ne vakt olur hudâya*

*Gerekmez dahi bu âyin-i Şâhi
Kamu esbab-ı tavr-ı pâdişâhî*

*Vukuf olursa ömr-ü nâzenîne
Yüzüm sürem ubûdiyet yerine
Çün kadd-i ömrü sarf itdim hevâda
Hesâbım noliser rûz-i cezâda.*

demiş, sultanlığın tac ve tahtından feragat etmiştir.

Hikâye: «Sultan Mehmed Han tahta çıkınca, dinsizler Sultan Murad'ın sultanlıktan çekilmesinden cesaret bulup harekete geçmişlerdi. Danışmanlar, Murad Han'ın yeniden tahta dönmesini en doğru yol olarak görünce, Mehmed Han, babasına peşpeşe yalvarışlarda bulundu. Ancak Sultan Murad tahta dönmeye istekli kı-

linamadı. Bunun üzerine Sultan Mehmed Han babasına bir mektup gönderip: «—Padişahım, isteğinle beni tahtına geçirdin; kendin de bana biat etmiş oldun. Şimdi halkımdan biri sayılırsın. Buyruğumu dinleyip gelmelisin.» diye uyardı. Kendisini tamamen ibadete vermiş olan Sultan Murad Han bu mektubu alınca; «—Gerekten de Padişaha bağlı olmak ve buyruklarını dinlemek zamanıdır.» dedi ve oğlunun yanına gitti. Birçok ülkelerin yeniden fethedilmesinde önder oldu.»

Sultan Murad'la ilgili olmak üzere, babası Çelebi Mehmed Han'ın bir rüyası anlatılır:

Rivâyet: «Bir zengin sumat (sofra) hazırlanmış. Üzeri yemeklerle dolu. Çelebi Mehmed Han yemeye başlayacağı sırada, sofrada olduğu gibi kaldırılıp başka bir evde bulunan Sultan Murad Han'ın önüne götürülmüş. O da yemeye başlamış.» Bu rüyadan sonra Sultan Murad Han veliaht ilân edilmiştir.

Tahta çıktığı sıralarda «Düzme Mustafa» adında bir celâli türedi. Murad Han'ın ordusunu dağıttı. Sultan şaşkına dönüp ağlamaklı bir vaziyette Emir Sultan Hazretlerinin ayağı toprağına yüz sürdü:

— Elbette, Tanrıelçilerinin güneşi, peygamberler toplumunun başı, Allah'ın sevgilisi Muhammed Mustafa'dan bizi gözetmesini rica ile yeni fetihlere öncü olmamızı dilersiniz. dedi. Emir Hazretleri elinden geleni yapacağını bildirdi. Üç kez rüyasında Hazreti Peygambere yalvardı. Dördüncüsünde: «—Dualarınız kabul olundu. Yar-

dımcısı Allah'dır ve zafer kazanacaktır.» diye yüce açıklamaları gerçekleştirdi. Emir Sultan, Murad Han'a müjde ulaştırdı. Bu olaydan sonra zaferler kazanılmıştır. Evrenin sahibi, kabrini cennet bahçesi etsin, onu rahmet denizinde yıkasın.»

Osmanlı Padişahları arasında şiirle ilk uğraşandır. Şu iki beyit şiirlerinin en güzellerinden sayılır:

Beyit:

*Gerçe-kim haddim değildir bûsini kılmak taleb
Ârif olan çün bilür ânı ne lâzım söylemek*

Beyit:

*Sâki getir getir yine düinki şerâbımı
Söylet dile getir yine ceng ü rebâbımı*

Bilginler ve şairler, zamanında parlaklık kazanmışlardır. Onlara saygının her türlüşünü göstermekle öğretimin önemsenmesine, bilim ve erdem hevesinin artmasına yardımcı olmuştur. Seçkin adına birçok kitap yazılıp armağan edilmiştir. Günümüzde bile, şerefli adı anılmakta söylenmektedir.

Kadıları bir yıl yargı görevinde koyup bir yıl uzaklaştırmak ve böylece yargı görevlileri için şeriata göre süre kuralını uygulamak, ilk olarak Sultan Murad Han zamanında görülmüştür. Bu kuralla, bilime artan heves yüzünden sayıları çoğalan kadıların hepsine yargı görevinde sıra sağlanabilmiştir. Daha önce ise bazı görev yerlerini ele geçiren bir takım kadılar, uzun süre görev-

den ayrılmıyorlar; buna karşılık, bir defa yerinden uzaklaştırılmış olanlar, yıllar yılı zor durumda kalıyorlardı. Böylelerinin yoksul olarak bağırılarını kan etmeleri din ve devlet düzenine uygun görülmemiş, kadıların sık sık yer değiştirmeleri kararlaştırılmıştır.

Savaştan kaçarak haydutluğa başlayanları nezkib³ giydirip herkesin önünde idam ettiren ilk Osmanlı Padişahı budur. Doğrusu, bu devletin temelini hikmet üzerine kurulduğu herkesçe bilinir. İşte Sultan Murad da adaletçi ve hakçı anlayışı ile dünyayı bayındırlığa, bolluğa kavuşturmuş; nice dinsiz ülkeleri zorlu uğraşmaları ile imam aydınlığına erdirmişdir.

(Gayreti için Allah'a şükrederiz; Ahirette yeri cennet olsun.)

Rivâyet: «Molla Yegân hacdan dönüp Sultan Murad Han'la buluşmuş; aralarında konuşurken;

— Mevlâna, bize ne armağan ile geldin?

— Padişahım, bir kişi getirdim ki hem usta hem bilgindir.

— Ya şimdi nerede?

— Şerefli kapınızda bekliyor.

soru cevabından sonra, dışarıdaki bilginin huzura girmesine izin çıkmış. Sultan Murad'ın tanımadığı bu şahıs, içeri girer girmez yüksek sesle:

— Esselâmü aleyküm!

demekle yetinmiş. Biraz daha yaklaşıncaya da yere

3 Muhtemelen idam gömleği karşılığı bir kelime.

eğilmeden musafahada (elsıkışma) bulunmuştur.. Padişah, davranışlarını çok beğenerek onu oğlu Sultan Mehmed Han'a hoca tayin etmiştir. (Hikâyesi, yeri gelince anlatılacaktır.)

SULTAN MURAD HAN OĞLU
EBU'L - FETH VE MAĞÂZİ
KONSTANTİNİYYE FATİHİ
SULTAN MEHMED HAN GAZİ'NİN
NİTELİKLERİ

Babası Allah'ın rahmetine yakın olup göçtükten sonra on dokuz yaşında Osmanlı tahtına çıkmıştır. Öteki kardeşleri, daha Sultan Murad Han sağ iken ölmüşler; yalnız, İsfendiyar kızından doğan Sultan Ahmed adlı küçük kardeşi hayatta kalmıştı. Onu, «intizam-ı âlem» için şehit ettirerek günâhsızlık örneği tâbutunu, cennete yol alan babasının tâbutu ardına katmıştır.

Beyit:

*Civâr-ı rahmet-i Rahmâna gitdi
Riyâz-ı cenneti seyrâne gitdi.*

Olgun derecede bilimliliği, dinine tutkunluğu, iyilikseverliği, sonsuz adaleti ve bağışlayıcılığı ile tanınır. Güzel yüzlü, orta boyluydu. Hem bilgin, hem şair, hem nüktedan olup övülecek

bütün niteliklere sahipti. Osmanlı Divanının kurulmasını bu adaletli sultan düşünmüş; Divan teşkilâtını sağlam esaslara dayalı bir şekilde güçlendirmiştir. Gittikçe yükselen sultanlık ve devlet düzeni, onun ileri düşüncesinin doğruluğunu ortaya koymuştur. Gösterdiği apaçık kerametler, halk arasında meşhurdur. Bu türlü olayların tanıkları sayılamaz.

Rivâyet: «Bir gün yerebatası düşmanla savaşıırken, dinsizlerin çokluğu herkesi şaşkına çevirir. Huzuruna girenler, düşman kuvvetlerinin eziciliğini anlatırlar. Sultan Mehmed Han, sanki o anda yanında bulunuyormuş gibi Hoca Abdullah Nakşibendi (Semerkandi) Hazretleri ile konuşur. Ona, düşmanın çokluğunu, kendilerinin sıkıntıda bulunduklarını söyler. Oysa görünürlerde hoca falan yoktur! Bu bakımdan etrafındakiler, konuşmaya bir mana veremezler. Çoğu kimse bunu, o kötü anın şaşkınlığı olarak yorumlar. Allah'ın yardımı ile fetih gerçekleşip ortalık durulduktan sonra, kendisine hayret uyandıran konuşmasının hikmeti sorulur:

— Semerkand'da Şeyh Abdullah Hazretlerine başvurdum. Savaşta o da bulundu. Dinsizlerin kalabalık oluşundan yakındım. Mübarek yakasını açıp koynuna baktı; benim de bakmamı buyurdu. Burada sayısız asker gözüküyordu. Şeyh, davul ve zafer borusu çaldı. Askerleri okşayarak tekbir getirdi. «Bir daha hücum ediniz» deyince «dinsizleri darmadağın ve yerlebir ettik» Cevabını verir. Bu tarih, unutulmayarak bir köşeye yazılmış.

Sultan Bayezid zamanında Şeyh Abdullah'ın torunlarından Mehmed Kasım, Anadolu'ya geldiğinde hâdise kendisine anlatılmış. O da:

— Şeyh hazretleri, öğle namazını kıldıktan sonra çarçabuk bir ata bindi ve şehirden uzaklaştı. Yanındakilerden ayrılarak Deştiabbas denen çölde, o yana bu yana at koşturarak tıpkı savaşıyormuş gibi hareketlerde bulundu. Sorduk:

— Rûm Padişahı Sultan Mehmed Han, kâfirlerle savaşıyordu, biz de yardımına gittik! demişti. Tarihler karşılaştırılıp tam birbirine uyduğu görülünce her ikisinin de ermişliğine inanılmıştır. Daha sonra, Mehmed Kasım'ın babası Şeyh Abdülhâdi de Anadolu'ya gelmiş ve Sultan Bayezid'le görüşmelerinde aynı olay söz konusu edilmiştir. Şeyh'e:

— Hoca Abdullah Efendi'nin elbisesi nasıldı, beyaz atı var mıydı? diye sorulmuş.

— Evet vardı, şöyle bir elbise giyerdi, hatta falanca gün öğle namazından sonra çöle çıktı... karşılığında bulunarak yukarıda anlatılanları doğrulamıştır. Sultan Bayezid, Şeyh Abdülhâdi'nin verdiği tarihle, savaşın tarihini karşılaştırmış, birbiriyle aynı olduğunu görmüştür.»

İstanbul'un fethi, Allah'ın bir büyük bağıışı ve vergisi olup yine ermişliğinin bir sonucudur.

Yakınları ile şakalaşmaları anlatılmakla bitirilemez. Hem musahibi hem veziri olan Ahmed Paşa ile bir gün deniz gezintisine çıkarlar. Fatih, kayıktaki genç ve yakışıklı silahdârı denize atlatıp:

— Yine cûş eyledi deryâ-yı cennet!
der. Ahmed Paşa'dan uygun bir ikinci mısra söylemesini ister. Paşa:

— Padişahım, eğer gönlünüz kırılmayacaksa ve affedileceksem şuracıkta sunayım? der ve şu mısraı koşar:

— Ezelden bağlamalusun ne minnet!

Sultan çok beğenir. Hilatlar, armağanlar sunarak Paşa'yı yücelediği gibi yakışıklı silahtar da denizden çıkarttırıp bağışlarda bulunur.

Hikâye: «Sultan Mehmed Han, ava giderken genç ve güzel hizmetçilerinden birisini de yanına almıştı. Yürüyüş sırasında, atların ayağından bu yakışıklı hasekinin gönül çekici yanağına çamur sıçradı. O güzel ve parlak yüzde çamuru gören Ahmed Paşa; ötedenberi bu hasekiye olan sevgisinin (!) etkisiyle:

— Nolaydı, toprak olaydım! diye pek zarifane söz etti. Böylece «— toprak olaydım, o güzel yanağa yakın olacaktım.» yollu, toprak parçasını kıskandığını belirtmek istemişti. Sultan, ardında geçen olayın farkındaydı. Fakat anlamamış gibi gözükp hasekiyi sorguya çekti. Güzel delikanlı pek akıllıca davranıp:

— Padişahım, Ahmed Paşa kulunuz, «—Dinsizler, nolaydı, toprak olsaydık!» âyetini ifade buyurdu.¹ dedi.

Sultan Mehmed Han, hasekinin, güzelliği yanısıra nüktedan ve zeki oluşundan memnun kaldı. İhsanlarda bulunarak rütbesini arkadaşla-

1 Nebe' Sûresi, 40. âyet.

rına oranla yükseltti. Ama, sapık sevgilere eğilimli Ahmed Paşa'ya uzun süre küskünlük gösterdi.»

Rivâyet: «Ahmed Paşa, saray hizmetçilerinden tekine oynak, civan oluşu yüzünden basba-yağı ilgi duyar onu severmiş. İşe bakınız ki, günün birinde bu güzel genç bir suç işledi ve oda-başısı tarafından dayaa çekildi. Sonunda hapsedildi. Durumu haber alan Ahmed Paşa şu dört-lüğü söylemiştir:

Kıta:

*Cihan yansun ki ol şem'i şeker-hand
Yatar giryân ayağında demür-bend
Lebi Şîrâzî helvadır satarsa
Değer Mısır u Buharâ vü Semerkand.*

Bu kıtayı okuyan Padişah, büsbütün öfkele-nip Paşa'yı Yedikule'de hapsettirmiştir. Ahmed Paşa, burada tutuklu iken suçunun bağışlanması için ünlü «Kerem» kasidesini yazdı:

*Kul günâh etse nola afv-i Şehinşâh kani
Tutalım iki elim kande imiş kani kerem
Ne kerem ola ki mağlûb ide ânı günâh
Ne günâh ola ki mağlûb idemez ânı kerem
Su batırmaz bitürür kendi murba'larını
Beni niçün bitüre gussaya ummân-ı kerem*

Bu şiiri okuyan Padişah, onu affederek önce-ki rütbesini verdi.»

Osmanlı Devletinde, yeniçerilerin ilk ayaklanması Sultan Mehmed Han zamanındadır. Yeniçeriler edepsizlik ederek bahşış isteğinde bulunmuşlar; Sultan Mehmed Han, kızdığı ve üzüldüğü halde on yük akçayı bahşış olarak dağıtmak zorunda kalmıştır. Ama, hemen ardından, Yeniçeri Ağası Doğan Ağa'yı azletmiş, bazı yayabaşı'ları öldürtmüş; bütün asker toplumu içinde «— Onmasınlar, berhudar olmasınlar!» diye beddua etmiştir. Doğrusu, bu içten yakarışın oku hedefini bulmuş olmalı ki, yeniçeriler arasında ileri gidebilmiş adam yoktur. Derecelerine göre terfi ederler, kethüdabey olduktan sonra atılır, yeniden neferliğe düşerler. Yaşamaları zillet ve rezalettir. Demek ki bu, o ermiş padişahın bedduası yüzündendir.

Anadolu Beylerbeyinin Kütahya'da oturması, bunun koyduğu yasadır. Kadiaskerlerin, arz (sunuş)dan sonra çıkıp vezirlerin ve Veziriazâmın daha bir süre huzurda kalmalarını Sultan Mehmed Han usûl koymuştur. Büyükbabam Bostan Efendi'den duyduğuma göre, Sultan Mehmed Han'a:

— Niçin kadiaskerleri dışarıda bekletip vezirleri alakorsunuz? diye sorulmuş, o da;

— Olabilir ki kadiaskerlere bir takım konuları açmamamız gerekir. Bunların danışımı ancak vezirlerle yapılmalıdır. Yine, birtakım şeyleri de kadiaskerler unutmuş olabilirler. Arz'dan sonra hatırlarlarsa, dışarıda vezirleri bekler ve hiç olmazsa onlara söylerler. İşte bu düşünce ile kadi-

askerleri dışarı çıkartıp vezirleri bir süre içerde tutuyorum, demiştir. (Tanrının nûru kabrini aydınlatсын, yeri cennet köşklerinin en yücelerinden olsun.)

Oğulları Sultan Mustafa, Sultan Bâyezid ve Sultan Cem'dir.

Hikâye: «Bir gün, Sultan Mehmed Han, Edirne'ye gitmek için hazırlandı. Âdet olduğu üzere, bilginler uğurlama töreni yaptılar. Padişah, Mevlânâ Kırımı'yi yanına sesledi:

— Kırım ili bayındır olup âlimler ve fâzıllarla dopdolu imiş.. İşittiğime göre altıyüz yazar bilimle uğraşmış... Bu doğru mudur?

Mevlânâ Kırımı:

— Evet, doğrudur. Biz o düzenin sonuna yetişebildik! Karşılığını verince, Padişah yıkılışın sebebini sordu. Mevlânâ;

— Bir hilekâr vezir türeyip içten içe bir kısım bilginleri bol para ile kendi yanına çekti. Böylece bilginler arasında ikilik doğdu. Memleket de sönüş ve yıkılışın en beterine bırakılmış oldu. «Bilginler ülkenin kalbidir. Kalbe hastalık ererse, bedene de yayılır.»

*Budur hikmeti bize ol zül-celâlin
Edevüz hürmetin ehl-i kemâlin*

*Şeriat yolunun hârisleridir
Ulûm-u enbiyâ vârisleridir.*

Bu sözdeki gerçek, Müslümanlar padişahını etkiledi. Veziriazâm Mahmud Paşa'yı çağırarak az önce dinlediğini anlattı ve:

— Bir memleketin çökmesi, vezirlerin kötü yönetimleri ile kendini gösterirmiş?.. diye başladı. Mahmud Paşa ise;

— Vezirlerin kimliği kişiliği bellidir. Aslında, bir memleket kötü gidişli padişahlar elinden çekilen haksızlıklarla çöker. Günah o padişahındır ki, alçak yaratılışlı bir adamı vezir yapıp devlet yularını eline vermiştir, dedi. Padişah, bu düşünceyi daha doğru bulup onayladı.

Doğrusu o, savaş meydanlarının yakışıklı aslanı, dünya padişahlarının en üstünü ve müm-tazı, hayır kurumlarının yaptırıcısıydı. Şeriat bilginleri, erdemlilerin erdemlileri, onun döneminde parlamışlardır. Bunların aylıkları için tetimme ve imaret kurdurmuştur. Böylece sayısız vakıf kuruluşları doğmuş, düzen ve bereket çağı başlamıştır. Kendisi de bilgin ve erdemliydi. Eşsiz şiirleri vardır. Şiirde «Avni» mahlasını kullanırdı. Şu güzel beyit, inceliklerle nükterle bezeli şiirlerine örnek gösterilebilir:

*Şâkiyâ mey ver ki birgün lüle-zâr elden gider
İrüşür vakt-i hazân fasl-ı bahâr elden gider*

Şu matla beyti ise Karamanoğulları Beyi ile savaşmaları sırasında söylenmiş olmalıdır:

*Bizimle saltanat lâfın idermiş ol Karamanî
Hudâ fırsat virürse ger kara yere karam ânı*

Rivâyet: «Gençlik çağında, yiğitliğe, ülkeler almak için savaş araçları edinmeye, atıcılığa bi-

niciliğe düşkünmüş. Yalnız bunları önemser; çeşitli bilimlerin öğrenilmesini gereksiz görürmüş. Babasının başlıca tasası da buymuş. Molla Gürani'yi tahsiliyle görevlendirirken ona, Sultan Mehmed'in bu durumunu anlatmış. Fakat Molla Gürani, şehzadenin öğrenimiyle ilgilenmeye başlayınca onun bütün bilimlere karşı kabiliyetli olduğunu anlamıştır. Molla ile Şehzade Sultan Mehmed'in karşılaşmaları şöyle anlatılır:

Molla Gürani, Şehzadenin sancağına varıp Kapıağasına haber verir. Sultan Mehmed'e;

— Babanız Sultan Murad Han tarafından tahsilinizle görevlendirilen erdemli Mevlâna Gürani gelmiştir. Yüce emriniz ne yoldadır? diye sorulduğunda, gülümseyerek;

— Gelsin, görelim ne söyleyecek? der. Molla Gürani'nin huzuruna girişini izlerken şehzadenin içine ansızın bir korku düşer. Hoca, yüksek ve gür bir sesle:

— Selâmünaleyküm! derken, bir yandan da Sultan Mehmed'in tabiatındaki iyiyi kötüden ayırma özelliğini, okuyabilecek yetenekte olup olmadığını anlamaya çalışır. Tahtına yaklaşıncâ, Padişah babasının selâmını bildirerek;

— Siz halktan biri sayılırsınız. Babanızın kesin buyruğuna uyup okuyacak mısınız? Eğer itaat ederseniz ne mutlu size! Ve eğer Yüce buyruğa karşı gelecek olursanız vay halinize!.. diyerek yanından bir ince değnek çıkartır:

— Zorlukla karşılaşırsam, bununla terbiye edeceğim! Oku!.

Şehzade Sultan Mehmed Han'ın melek huyundaki Allah vergisi söze yatkınlık açığa çıkıp «Bismillahirrahmanirrahim» diye okumaya başlar. Birbiriyle ilgili veya biri ötekini tamamlayan bütün bilimlerin tahsilini kısa zamanda başarır.

Hikâye: «Huy güzelliğine eş ve benzer düşünülemezmiş. Hatta, Hocası Molla Gürani'ye kadıaskerlik verip onu yücelemesi, devletin ileri gelenlerinin kıskanmasına yol açmıştı. «Divâna sunmaksızın görev verdi.» dedikodusu ile Padişaha açıkça güceniklik gösterilmesi, Sultan Mehmed'e pek ağır geldi. Bunu hocasına anlatmaya utanıyordu. Molla'ya yine yüzünü döküyor, gönül alıcı sözler söylüyor, bir çıkar yol arıyordu. Nihayet, ondan, Bursa'da atalarının bakımsız durumundaki vakıflarını yeniden canlandırıp düzene koymasını, vakıfların hak yolunda işlemesini sağlamasını rica etti. Bu görevi, Bursa Kadılığına ek görev olarak kattı ve gereken nakil işlemini tamamlatıp Molla Gürani'yi kadıaskerlikten uzaklaştırdı.»

Hak gözetmesi, insafı, halkın dilinden düşmemiştir. Molla Gürani Bursa Kadısı iken, Hakan'ın tuğralı fermanını taşıyan bir çavuş çıkagelir. Fakat fermanda emredilen iş şeriata aykırı olduğundan Molla, çavuşun gözü önünde buyruğu yırtıp atar. Çavuşu da döver! Sultan Mehmed Han bu olayı işitince Sultanlığın otoritesi bakımından Molla'yı azletmiş ve kırınglığını belirtmiştir. Bunun üzerine Molla, bu nahoş durumun ortalığa yayılacağına kulak asmayarak Mısır'a gitti. Fakat, aslına bakılırsa haklı olan Molla idi. Sultan

Mehmed Han, bir süre sonra insafa gelip davet etti, Başkente dönmesini istedi. Dönüşünde onu Müftülüğe getirdi. Türlü ihsanlarda, saygı gösterilerinde bulundu. Sultan Mehmed Han'ın kalb temizliğine şüphe yoktu ve içten bağlanışı sınırsızdı.

Hikâye: «Molla Gürani, Mehmed Han'a, söz sırası düşürerek her zaman öğütte bulunur; «elbiselerin haram, yediklerin haram,» der; haramdan titizlikle sakınmasını tembihlermiş. O, bu sözlerden asla üzülmeyerek Hocasının öğüdüne göre yiyip içmeye, giyinmeye gayret edermiş.»

Güven ve bağlılık konularında olgunluğu, buyruklara, büyük sözüne uyuşu, bundan anlaşılır.

Hikâye: «İstanbul'da müderrislere özel dersâneler, konuklara aşevleri, yatıp kalkma yerleri, delilere hastane, asistan ve stajiyerlere yatı odaları yaptırtıp hepsini yerleştirmişti. Vezirazâm Mahmud Paşa ile bir gece gizlice buraları teftişe çıktılar. Maalesef, yatı odalarında kalan asistanların durumları hiç de iyi değildi.. Oyuna eğlenmeye dalmışlar, bilim akıllarından geçmiyor! Aralarında çirkin sayılacak şakalaşmalar konuşmalar olmakta.. Bütün odalar gürültülü. Sultan Mehmed Han bundan çok üzülüp Mahmud Paşa'ya;

— Biz sevap kazanmak için bu odaları yaptırmıştık; meğer buralar kıt anlayışlıların birer yuvası olmuş. Şimdi ne yollu davranalım? diye sorunca, ondan;

— Padişahım, gelenek odur ki, erdemi arttırmak ve gönülleri açmak için oyun, eğlence ve

şakalaşmalarla vakit geçirilir. Öğrenim geceleri yine gelelim ve durumlarını görelim. Bundan sonra bir karara varmak doğru olacaktır. cevabını aldı. Nitekim, bir başka gece yine tef-tişe çıktılar. Odalardan tekinin kapısını vurdular. İçeriden mum ışıkları sızıyor, fakat tıs çıkmıyordu. Bir daha vurdular, yine karşılık alamadılar. Üçüncü kez kapıyı çalınca «— Kimdir?» diye soruldu. Yine çalıp «— Açınız.» dediler. Bir süre sessizlik oldu. Sonra, «— Bre kimsiniz, kim değilsiniz. Sultan Mehmed Han bile olsanız kapı açılmaz; öğretim gecesi konuşulmaz!» sözlerini duyular. Bundan sonra birkaç defa daha kapıyı vurdularsa da artık hiç karşılık alamadılar. Sultan Mehmed Han, aşırı sevindi, yüzü güldü. Olayın garip konuşmasından hoşlandığı gibi, söyleyenleri de sevindirdi.

Hikâye: «Bir gün atına binmiş ava gidiyordu. Bir dilenci yolu üstüne çıkıp el açtı. Ona bir altın verdi. Fakat dilenci itiraz etti:

— Padişahım, ben senin kardeşin olayım, bana bir altın veresin. İnsaf bu mudur?

Sultan, yel ayaklı atını durdurup dilenciye bu boş sözlerinin aslını sordu.

— Bilmez misiniz padişahım, bu ne biçim habersizliktir? Böylece bir de ona bilgisizlik yöneltti!. Mehmed Han, kardeşliklerinin nereden geldiğini sorunca da şöyle dedi:

— Âdem Ata oğulları değil miyiz?

Bu cevap padişahın pek hoşuna gitti ve;

— Öbür kardeşlerimiz duyarlarsa senin payı-

na bir altın da değmez! diyerek çokça ihsanda bulundu.

Sultan Mehmed Han da ataları gibi hayır işlerine düşkün olup İstanbul'da yaptırdığı cami ve imaret, yeryüzünde örneği pek az eserlerdendir. Belki de günümüze kadar başka bir padişah, bu biçimde bir hayır kurumu gerçekleştirememiştir.

(Allah, bütün hayırlarını beğensin; cennet bahçelerindeki yerini de üstün kılsın.)

OSMANOĞULLARININ SEKİZİNCİSİ SULTAN BÂYEZİD HAN HAZRETLERİNİN NİTELİKLERİ

Babası Ebulfeth Sultan Mehmed Han, Maltepesi'nde Allah'ın rahmetine kavuşunca veziri-azâmın beceriksizliği yüzünden ölüm haberi hemen yayıldı. Ordu içine ikilik düştü. Bir kısmı kargaşalık çıkarmak amacıyla İstanbul'a yürüdüler. Yahudilerin mallarını yağmaladılar. Devletin ileri gelenleri, oybirliği edip Sultan Mehmed Han yanında bulunan Sultan Bâyezid oğlu Sultan Korkud'u tahta oturtular. Böylece askeri yatıştırma-ya çalıştılar. Bir yandan da Bâyezid'e ve Cem'e ulaklar göndererek herhangisi daha çabuk gelirse tahta o çıksın diye sözleştiler. Allah'ın rızası ve takdiri o yolda olmalı ki, yel ayaklı atına binen Sultan Bâyezid, çarçabuk geldi, Osmanlı tahtı varlığı ile yücelendi.

Altı oğlu olmuştur: Sultan Abdullah, Sultan Ahmed, Sultan Şehinşâh, Sultan Âlemsâh, Sultan Korkud ve Sultan Selim Han.

Sultanlığın bir Allah vergisi olduğunu herkes bilir.

Rivâyet: «Büyük şeyhlerden Busî Hazretleri¹ hac dönüşü konaktan konağa aşarak Amasya'ya yaklaşmış. Meğer Sultan Bâyezid de o yörede avlanmadaymış. Tesadüfen buluşmuşlar, sohbet etmişler. Şeyh müjde verip;

— Gelecek yıl, falan gün yine hacdan dönüşümde sizi, pek yüksek ve mutlu bir makama yakın göreceğimi umarım.. İşte o anda, sultanlığınızı haber verecek mektubun gelmesi muhtemeldir buyurmuş. Allah'ın hikmetine bakınız; olaylar tahmin edilen şekilde gelişmiş; Şeyh, bir dahaki yıl hacdan dönerken Sultan Bâyezid Han da tahta çıkmıştır! Yeni Padişah, bu olayın etkisiyle Şeyh için İstanbul'da bir tekke yapılmasını buyurmuştur.»

Hikâye: «Merhum Sultan Mehmed Han zamanında, Bursa'da kendi halinde yaşayan Emir Sultan Hazretleri² bir gün dervişlerine; «— Saltanat, Sultan Cem'e kismet oldu!» der. Birkaç ay geçince, aynı dervişlere «— Osmanlı tahtı, Cem'den döndü, Sultan Bâyezid Han'a kismet oldu!» haberini verir. Çevresindekiler bunun gerçeklik derecesini öğrenmek isteyince; «— Peygamber

1 Doğrusunun Şeyh Tusî olması gerekiyor. Mevlâna Tusî, Tus menşeli olduğundan bu lâkabla anılan bilgin ve fazıl bir kişi olup XV. yy.da yaşamıştır.

2 Emir Sultan, 1430'da öldüğüne göre burada isim bakımından bir yanlışlık sözkonusudur. Muhtemelen bu şahıs, 1443 - 1516 arasında yaşayan ve ermişliğine inanılan Emir Buharî'dir.

Efendimizi gördüm; buyurdular ki: — Aşırı duaları nedeniyle taht Sultan Bâyezid'e verildi, Sultan Cem'den döndü.» der. Bir sultanlık ki, Peygamberin oy'u ile kendisine verilmiştir; bu onun ne derece dinine bağlı olduğunu ve kullukta bulunduğunu ispat eder.»

Sultan Bâyezid Han'ın nikâhlı hatunu, Türkmen Beylerinden Emir Alâüddevle'nin kızı Ayşe Hatun olup «Denizlerin karaların kahramanı, Arap ve Rum ülkelerinin sahibi, Sultanların en değerlisi» Sultan Selim Han, bu hatunun oğludur. Sultan Bâyezid, Ayşe Hatun öldükten sonra odalıklarla düşüp kalkmıştır. Kırk odalığının bulunduğu rivayet edilir. Herbiri ile ilgilenirmiş. Sonunda, gücünü kötüye kullanma yüzünden; bedeni çökmüş, temiz tabiatı değişmiş; görünüşü yaşlılık izleri taşımaya başlamıştır.

Büyüklüğü, davranışlarının seçkinliği, ünü, göklere ulaşmış bir Sultandı.

Hikâye: «Bayramını tebrik etmek düşünceyle babasının hocası Molla Gürani'yi Sarayı Âmire'ye³ dâvet eder. «Şeref versinler» der. Fakat Molla, «—yağmur yağıyor.» bahanesiyle kapıcıyı savar. Davet tekrarlanınca yine «— Yağmurdan çamurdan elbiselerinin kirleneceği»ni öne sürüp «—Bağışlamalarını dileriz.» der. Sultan Bâyezid, bir daha ulak gönderir. «— Bayramımız, mübârek ayakları ile şereflelendirmelerinden sonra kutlu olacaktır.» ricasında bulunur. Hatta, teşrif ederse, kendisinin attan indiği yere

3 Bugünkü Topkapı Sarayı

kadar atla gelmesini bildirir.⁴ Böylece binbir ihtimamla Molla Gürani'yi bayram tebrikine götürmüştür.»

Bilime saygı ve bilginleri ululama, bundan öteye tasarlanamaz. Ermişliği ve Allah yolunda çalışmaları herkesin malûmudur. Kendi türbesinde yakarışlarda bulunduğu rivayet edilir. Savaşları saymakla bitirilemez. Adaletçi ve hak kayırmacı olması dolayısıyla mahlası «adli»dir. Gazel söyleyişte büyükbabasından üstün tutulur. Güzel konuşma ve nazım dizme yeteneği kusursuzmuş. Şu güzel matla beyti, cansız canlandırarak bir söyleyiştir:

*Ey süvâr-i esb-i nâz olan rikâb-ı câne bas
Hiisn meydânı senindir ayâğın merdâne bas.*

Gazel

*Ciğirim pâreledi hancer-i cevri sitemin
Sabrımın câmesini doğrâdı mıkra-ı gamın*

*Secdegâh eyler idi Kâbede mihrâb gibi
Kûyin içinde melek görse nişân-ı kademin*

*Ey gözüm gün yüzüne karşı nice kan dökessin
Rıhlar tâbi ile kavurdu kalmadı nemin*

Rivâyet: «Küçük kardeşi (Cem), tahtın ken-

4 Padişahlar, Sarayın ikinci kapısını da atla geçerler, fakat Veziriazâm da dahil, bütün herkes ikinci kapıda at-tan inerdi.

disine kismet olmayışından üzülerək şu duygulu beyti Sultan Bâyezid'e göndermişti:

*Sen pister-i gülde yatasın şevk ile handân
Ben kül döşenem külhen-i mihnette sebab ne*

Buna karşılık Padişah, şu öğüt verici beyti yazmıştır:

*Çün rûz-i ezel kismet olunmuş bize devlet
Takdire rızâ vermeyesin böyle sebab ne*

*Hacc'ül-Haremeynim deyü da'vâlar edersin
Ya Saltanat-ı dünya için bunca taleb ne*

OSMANOĞULLARININ DOKUZUNCUSU SULTANLIK ÜLKESİNİN UÇAN DOĞANI SULTAN SELİM HAN GAZİ'DİR.

O, Arap, İran, Kürdistan, Deylem ülkelerinin fatihi, Türklerin Hakanı, sultanların en yücesi ve Şehinşâhların en başta gelenidir.

Babası Sultan Bâyezid Hân'ın sağlığında tah-ta çıktı. Olgun, bilgin, şair, erdemli, heybetli, cesaret örneği, cihangir, eşsiz ve benzersiz bir sultan-
landı. Babasının ölümünden sonra yeğenlerinden Şehinşah oğlu Mahmud ile bunun oğulları Sultan Musa ve Sultan Emir'e; Sultan Orhan'a, Sultan Âlemşâh oğlu Osman Şâh'a (—ki hepsi de sultanlık aydınlığının yıldızlarıydılar.—) şurada burada isyanlara sebep olabilecekleri ihtimaliyle şehitlik şerbeti içirmişti. Asıl kardeşleri ise, babaları Sultan Bâyezid Hân'ın sağlığında rahat durumdalarken ansızın arayı açmışlar; Sultan Korkud ile Sultan Ahmed, kardeşlik yolunu kapayıp savaşa başlamışlardır. Birbirlerinin sayısız adamını öldürmeleri, ısrarla sürdürdükleri uzun

mücadele, istedikleri sonucu sağlamamış; mutluluk ufkunda parlayan devlet yıldızı, Selim Hân'ı aydınlatmıştır. Sultan Selim Hân, tahta çıkınca, gerek Sultan Korkud'a gerekse Sultan Ahmed'e şehitliği tattırarak sultanlık emelini ve bunun kavgasını unutturmuş oldu.

Mutlu bedeni, sultanlığın ve toplumun eşsiz süsüydü. Ülkeleri dize getiren kılıcı ile Arap ve İran illerini aldı. Hutbe okutup sikke kestiren ünlü hakanların kimini yokluk ülkesine yolladı; kimini kaçmak zorunda bıraktı. Memleketlerini de zaptetti.

Onun beğenilmiş nitelikleri bir bir tanıtılamaz. Sevimli yüzü tasvir edilemez. Ak tenli, orta boylu imiş. Devlet işlerinin yürütülmesinde vezirlere danışma gereğini duymayarak Allah tarafından kendisine ilham edildiği üzere uygulamada bulunurmuş. Uzun tasarılardan sonra giriştiği fetihler sayısızdır. Heybette, ululukta benzeri yoktu. Katı yürekli ve yiğitti. Aslanlar gibi, demir temrenli oklar gibi, düşmanın üzerine atılır; kılıčkıran gibi, dinsizlerin yüreğine vururdu. Onun, şu açış beyti kendisini bu özelliği ile tanıtmaktadır:

Beyit (Farsça)

*(Düşman askeri Kaf'dan Kaf'a olsa bile
Vuruşma günü billah yüz çevirmem!)*

Karşısında, yüksek Divân üyeleri söz söylemeye derman bulamazlardı.

Hikâye: «Karaman Beylerbeyi Hemden Pa-

şa, yakın arkadaşıydı. Her an padişahla konuşup şakalaşabilirdi. Erdebil Şâhı İsmail (Safevi) yol-suzu ile savaşmaya gidilirken, kışın yaklaşmış bulunması orduyu yıldırılmış bulunuyordu. Bir kısım komutanlar ve vezirler, Hemdem Paşa'ya rica edip Sultanın huzuruna çıkmasını, seferi ertelemeye ve İstanbul'a dönmeye onu razı etmesini istediler. Hemdem Paşa da bu işi başaracağını sanarak gitti. Sohbet sırasında:

— Nasıl olsa yolunu şaşırmış Şâh, Allah'ın yardımcı olduğu ordumuza dayanamayacaktır. Diye söz açıp kışın azgınlığını anlattı. Şâh ordusunun, atları yel gidişli Türk askerlerinin önünde ne zaman olsa yenik düşeceğini bildirdi ve ekledi: —Kışın zorlu zamanı kendini göstermeye başlamıştır. Başkente dönmek gerek, padişahım!

Gücü göklere ulaşan Padişah'dan bir ses çıkmadı.. Ertesi gün alaylar dizildi; yarı yola varmadan Hemdem Paşa'yı öbür dünyaya yolladı. Ölüsünü, gömmeleri için yeniçerilere verdirdi. Bu korkunç olayın etkisiyle askerın yüreğine ölüm kaygısı düştü. Allah'a sığındılar ve sanki cansız başsız oldular.»

Öfkesi ve siyaseti böyle olmakla birlikte Allah'a yönelişi de olgun derecedeydi.

Hikâye: «Bir gün Hasodalı kırk hizmetçiye birden kızmış, hepsinin öldürölmelerini emretmişti. Zavallı, Müftü Ali Çelebi'ye (Zembilli) haber yetiştirip kurtarölmaları için aracı olmasını yalvardılar. Müftü Efendi Hakan Kapısı'na gelerek Padişahla görüşmek istediğini bildirdi. Sultanın izniyle huzuruna çıktı. Padişah;

— Molla isteğin nedir? sorusunu yöneltince,
Müftü Ali Çelebi

— *Serir-i saltanatta ber-karar ol*
Cihan durdukça dur dünyâda var ol!

diye söze başlayıp,

— Padişahım, duyduğuma göre, özel hizmetinizle görevli olanlara gönlünüz kırılmış; öldürülmelerini buyurmuşsunuz. Can ipliklerini ecel kılıcı ile kesip başlarını tacsız etmeyi dilemişsiniz. Affınızı rica edeceğim. dedi. Padişahın canı sıkılarak;

— Efendi, Devlet işlerine karışmamanız gerekir, karşılığında bulunduyrsa da Müftü,

— Hayır Devletlim. Bu, din buyruğudur. Devlet işlerinden sayılmaz. Padişahımın din ve dünyasını kayırmak, bizi ilgilendiren ödevlerin başlıcasıdır. Devlet ve sultanlık işleri, vezirlerin azil ve tayinidir. Fakat ölüm yargısı, şeriata göre verilebilir. Öldürülmelerinin sebebi nedir, bildirirseniz; şeriata uygun düşüp düşmeyeceği hususunda biz de mütaleamızı açıklarız. Gerekiyorsa şariat yönünden uygun olduğuna dair fetva veririz. Ama, suçsuz iseler, Padişahımızı günaha sokmayalım. dedi. Sultan Selim Han, hizmetçilerin suçlarını «af kalemi» ile çizip canlarını bağışladı. Bu defa Molla:

— Padişahım, hak yerini buldu. Ancak Osmanogullarının geleneği, haksız işkence çektiğine çok geçmeden ihsanda bulunup gönlünü al-

maktır. Diyerek hepsini Hasoda hizmetine iade ettirdi.»

Askerin disiplini konusunda titizliği, toplum işlerindeki çaba ve uğraşmaları dünyaya ün salmıştı. Hâlâ bile halk arasında konuşulur.

Rivâyet: «Mısır'ın fethine gidilirken Yeniçeri Ağası Mahmud Ağa, dürüstlükle;

— Padişahım, bugün çok konak yürüdük. Yeniçeri kullarınız yayadır. Bir gün oturak edip dinlenilse olmaz mı? diye sorunca;

— Demek ki, Yeniçeri Ağası dinlenmek istiyor! demiş; merhametsiz cellâda işaret vererek kıyamete kadar zavallıyı oracıkta dinlendirmiş-tir!..»

Devlet Hazinesini gözetmede titizdi. Geliri giderden fazla getirtip artan parayı saklamıştır. Bunu, savaş harcamaları için tutarmış. Defterdarların sunduğu hesapla yetinmeyip el altından kontrol yaptırdığı rivayet edilir.

«— Padişahın hazinesi ikidir. Biri halk, öteki paradır. Herhangisi dökünür ise, devletin temeli sarsılır. Padişahın hayatı çöker.» dermiş. Gerçekten de birçok sultanın ülkesi, hazinenin boşalması ile yıkıntı haline gelmiştir. Bu konuda şöyle bir anlatım vardır:

Rivâyet: «Birgün Veziriazâm Piri Paşa'ya:

— Lala, Hazinenin durumu nasıldır? diye sorar. O da;

— Padişahım, hangi hazineyi soruyorsunuz? deyince Sultan Selim Han sanki bilmiyormuş gibi davranarak,

— Paşa, Hazine iki midir? şeklinde hayret belirtir. Piri Paşa şöyle konuşur:

— Hazine iki ve belki de üçtür. Biri, mutlu Padişahımın İçhazinesidir. Buradan dışarıya ak-
ça çıkarılmaz. Koruyucusu Hazinedârbaşı'dır. Padişahın özel ödeneğidir. Allah saklasın ki, as-
kerlerin ulûfesi buradan verile.. Bir diğer hazine, Divanhâne'de bulunur. Vezirlerin gözetiminde
olup yani Dışhazinedir. Üçüncüsü Yedikule'dedir. İki yıldan beri, başvezir olan bu kulunuz bakıcı-
dır. Bir başka hazine ise edilecek dualardır. Han-
gisini buyurursunuz?

Cihan Padişahı, bu cevabı pek beğenip onay-
lamış, Piri Paşaya hilatlar vermiştir.»

Başvezir Piri Paşa'ya güveni sonsuzdu. Onun
tavsiyelerine uyduğu anlatılır.

Bir gece yakınlarından birisi, «Padişahım, Pi-
ri kulunuzu niye böyle üstün tutarsınız? Bunu
şaşkınca düşünmekteyiz..» diye sorunca, «— Şim-
di gece yarısıdır, benim aklımdan geçen, Mısır'ı
almak için girişilecek hazırlıklardır. Sen dur, Pi-
ri Paşa'yı çağırtaım. Onun da düşüncesini öğ-
renelim. Böylece aklını, üstün tutuluş nedenini
sana öğretmiş olacağım.» der ve Paşaya bir ulak
gönderir. Hemen Padişahın huzuruna koşan Pi-
ri Paşa'ya öfkeyle:

— Piri, tasarım, Rumeli'nin falan yerinde bir
köprü ile bir cami yaptırmaktır. Sen ne fikirde-
sin? diye sorar. Paşa;

— Ferman Padişahımın. Camiyi bilmem
amma, Anadolu dolaylarında bir iki köprü var-

dır ki, onartırsak isabetli olur. Der. Sultan Selim Han:

— Bre savsamacı! Ben Rumeli söylüyorum, sen Anadolu'dan lâf ediyorsun. Elbette senin bir ayrı düşüncen olmalı, söyle..

Piri Paşa:

— Sultanım, bir düşüncem vardır amma, bu huzurunuzdaki kişi öğrenmemelidir. Yollu şüphe belirtince,

— Onun ne haddi var? Sırrı açıklarsa başından olur karşılığını alır ve:

— Padişahım, cami, köprü zamanı değildir. Benim aklım, Mısır ülkesini almak tutkusuna düştü. Anadolu dolayında, askerin geçmesine yarayacak köprüleri onartalım. Mısırlı bilginlere, gönüllerini bize döndürücü mektuplar ulaştıralım. Padişahlarının şeriata uyup uymadıklarını soralım. Bizim şeriata ne kadar saygılı olduğumuza cümlesini inandıralım. Bilginleri ve komutanları, Kansu Gavri'den nefret ettirip kendimize çekelim. İlbaharda Kızılbaş (Safeviler) üzerineymiş gibi yürüyüşe geçelim. demesiyle, Felek rütbeli Padişah,

— Sağ ol! Deyip memnunluğunu belirtir. Hilatlarla Piri Paşa'yı donatır. Onu savdıktan hemen sonra da kötüleyici düşünceler taşıyan söz-konusu kimseyi öldürtür.

Rivâyete göre, hiçbir zaman serâser ve dibâ giymek istemezmiş. Kadın elbiselerinin yiğite yakışmayacağını söylermiş:

nazım (Farsça):

(Elbiseden maksat, sıcağa soğuğa karşı korunmadır. Süslenme amacıyla elbise kullanmak erkeğe yakışmaz)

Bir gün, Sultanlığın gelecekteki ışığı, ülke tahtının burcunda parlayan güneş, gök rütbeli şehzade Sultan Süleyman Han, türlü dibâ ve se-râser giyinip elini öpmeye geldiğinde, onu ayıplamış ve:

— Baban nasıl yapıyor, Süleymanım? diye kızmıştır.

Olgun, bilgili ve erdemliydi. Sultan Süleyman, sabah güneşi misali ışıklar saçarak doğunca: «—Padişahım, adını ne koyacaksınız?» diye sormuşlar. Sultan Selim Han: (Farsça)

(—Ben Selim'im, o da küçük Selim) buyurmuş. Toplulukta bulunan âriflerden biri, Padişahın dileğini hemencecik sezip adının «Süleyman» konacağını bilmiş. Çünkü, Selim kelimesindeki (s), (l) ve (m) harflerinin seslendirilmesinde yapılacak değişikliklerle «Süleyman» kelimesi elde edilir ve bu da «Selimin küçüğü selim» anlamını taşır.

Cihangirliği anlatılamaz. Yeryüzünün her köşesi, sindirici kılıcından sulanmıştır. Mısır'ın alınmasından sonra, Bâb-ı Hümayun'a Müslümanların ve dinsizlerin onsekiz ünlü hükümdarından elçiler gelerek türlü hediyelerle kulluklarını belli etmişler; huzurunda boyun kırmışlardır. Dünyayı onun gür ve ürkütücü sesi doldurmuştu. Bu niteliği, günümüzde bile dillerde dolaşır.

Erdemliliği yazı ile bitirilemez, defterlere sığmaz.

Beyit:

*Lisân-ı Fars'ın Selmânı oldur
Zebân-ı Fars'ın Hasan'ı oldur.*

Farsça Divanı, bir belâgat şaheseridir. Şu beyit, övülmüşlüğü'nün bir belgesi sayılabileceği gibi, söz hüneri yönünden de değerlidir:

(farsça):

*(Çok istedim ki o ay yüzlüyü uykuda göreyim
Ben bu düşüncede iken ansızın güneş doğdu!)*

Haremeyn-i Muhteremeyn, yüce adı ile zenginlik kazanmıştır. Hâdim'ül-Haremeyn tacı¹ Osmanoğullarından ilkin buna nasip olmuş, bu unvanı kullanma şerefi, Selim Han'la başlamıştır. Memlûklerin güvensiz yönetiminden ve sık sık çıkan kargaşalıklardan o mübarek şehirleri kurtarmış; birçok hayırlarla bezemiştir.

Sultan Selim Han, öbür dünyadaki tahtına göçünce, Kemal Paşazâde, eşsiz bir mersiye yazarak sonunu şu mısralarla bağlamıştı:

*Hayf Sultan Selime hayfahayf
Hem kalem ağlasun âna hem seyf*

1 Hâdim'ül-Haremeyn: Haremeyn diye anılan Mekke ve Medine'nin hizmetkârı demektir. İslâm halifesi olmaları dolayısıyla Yavuz'dan başlayarak Osmanlı padişahlarının kullandıkları resmî ve dinî unvanlardan teklî de buydu.

Kısa zamanda yeryüzünün büyük bir bölümünü egemenliği altına almasını ise Kemal Paşazâde şöyle anlatmıştır:

*Az zaman içre çok iş bitmişti
Sâyesi olmuşdu âlem - gîr*

*Şems-i asr idi asırda şemsin
Zıllı memdûd olur zamânı kasır²*

Gerçekten Osmanlı ülkesine düzen ve parlaklık vermişti. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

2 Açıklama: Az zamanda büyük işler başardı / Gölgesi (yönetimi) yeryüzünü kaplamıştı. / O «Asr» güneşiydi. çünkü ikinci güneşinin / Gölgesi uzun ve yaygın olmakla birlikte süresi kısa olur!

Buradaki «asr» kelimesi hem «yüzyıl» hem de «ikinci» anlamında kullanılmış ve güzel bir tevriye sanatı yapılmıştır. Bir yandan yüzyılın güneşi olarak nitelendirilen Yavuz Sultan Selim; bir yandan da saltanatının kısılgı ima edilerek ikinci güneşine eş tutulmuştur. Ayrıca ikinci güneşinin gölge özelliğinden de yararlanılarak bir başka benzetme yapılmış olmaktadır.

OSMANOĞULLARININ ONUNCUSU
(Ki «Onuncu Olgun Padişah»tır.)
SULTAN SÜLEYMAN HAN GAZİ'DİR.

Sultan Selim Han'ın vefatından sonra gelip tahta çıkmıştır. Uzun boylu, yüzü pek güzel, doğan burunlu, seçkin yaratılışlı, ünü güneş kadar yüce bir padişah'tı. Süse ve azamete eğilimi yüzünden serâser ve dibâ giyer; üstünde çok fazla zenginlik ve ziynet bulundururdu. Tek vâris olduğundan sultanlık tahtını kavgasız elde etti. Hayırlı fetihleri ciltler doldurur. Yüce soylu oğluna, torunlarına bıraktığı bahtiyarlık, anlatmadan ötedir. Bilginler, şairler ve vezirlerle olan şaka-laşmaları çoktur.

Hikâye: «Edirne'den İstanbul'a dönerken bilginler uğurlama amacıyla yanına gelmişler; Muh-yiddin Çelebi elini öpüp geri çekilirken Sultan Süleyman Han ondan sonra gelen Kadri Efendiye sorar:

— Molla, Muhyiddin Efendi'nin atı, hantal olduğu için mi kıpırdamaz?

Kadri Efendi:

— Hayır Padişahım. Nasıl kıpırdasın? Üstünde taşıdığı başlıbaşına bir dünyadır; ilim ağırlığıdır!. Cevabını verir. Padişah, bu nükteli karşılığı beğenir ve bu defa Kemal Paşazade'ye döner:

— Acaba, Kadri Efendi'nin atı ne yüzden oynuyor, hiç durmuyor? Kemal Paşazade de şu cevabı yetiştirir:

— Kadri Efendi gibi bir âlimi taşıyan at, sevincinden yerinde durabilir mi?

Padişah, Kemal Paşazade'ye de iltifatta bulunduktan sonra:

— İnşaaallah sultanlığım uzun sürecektir. Çünkü, bilginlerim birbirlerine bağlı ve birlik üzeredirler. Buyurmuştur.*

Adalet örneği dönemleri genellikle şen geçmiştir. Şehzâde Sultan Mustafa'nın öldürülmesi gibi bir takım üzücü olayların meydana gelmesi, yalancı vezirin oyunlarından¹ Bu yüzden «Rüstem Hilesi» meşhur olmuş, tarihe geçmiştir. (Allah affetsin)

Şehzâde Sultan Bayezid ile Şehzâde Sultan Selim arasındaki uyuşmazlığın ise, bu iki kardeşin tutumlarından doğduğu sanılmaktadır ve herhalde alın yazıları bunu gerektirmiştir.

Sultan Süleyman Hân'ın gençlik çağında yiyip içmeye ve dost sohbetlerine düşkünlüğü; hele İbrahim Paşa (Makbul/Maktul) ile olan arka-

¹ Burada, Hürrem Sultan'la işbirlik edip Osmanlı tahtını ileride, Şehzâde Selim'e kazandırmayı tasarlayan ve bunun için entrikalar çeviren Sadrazâm Damat Rüstem Paşa ima edilmektedir.

daşlığı, hâlâ anlatılagelmektedir. Hatta bu konuda mübalağa sınırı aşılmıştır. Ancak, Sultan Süleyman Han, sonraları tövbekâr olup eğlencelerin peşini bırakmış; yaşlılığını ibadetle geçirmiştir.

Tahta çıktıktan sonra da okumaktan geri kalmamış; Fıkıh'la uğraşmış, Sadr-ı Şer'i okumuştur. Hatta, Büyükbabam rahmetli Bostan Efendinin, Rumeli Kadıaskeri iken bir mahkeme ilâmiyle ilgili olarak huzuruna çıkıp meseleyi danışması gerekir. Derhal benzeri bir meseleyi de Padişah anlatıp «—Falan kitabın falan bölümünde açıklama vardır; oraya baş vur.» der. Bu olay, dedemden bana böyle anlatılmıştır. Sözüne güvenilirlerin belirttiğine göre hukuk dalındaki önemli kitaplar üzerinde çalışmıştır.

Yiğitlik ve heybeti, üslûbundaki akıcılık, sohbetlerinin seçkinliği, kalemle yazılamayacak derecedeydi. Sayısız savaşları yanı sıra zengin sûrları² vardır. Her biri ayrı bir kitap olabilecek önemdedir. Elkas Seferi'nde³ Bostan Efendi rahmetli, kadıasker olarak yanında bulunuyordu:

2 Sur (Sûr-i Hümayun): Padişahların erkek çocuklarının sünnetleri, kızlarının da evlendirilmeleri münasebetiyle yapılan düğünler hakkında kullanılan bir deyim. Kelimenin aslı; düğün, uğurlu bir sebeple yapılan ziyafet, sevinçli şenlik demektir.

3 Elkas Seferi: 1547 yılında Osmanlılara sığınan Şah İsmail oğlu Elkas Mirza'nın tesiriyle İran'a açılan 1548 Seferi. Bu seferde, Elkas Mirza, Ulama Paşa ile öncü olarak yola çıkmış; asıl ordu gelinceye kadar Van ve Tebriz, bu öncü kuvvetlerce zaptedilmiştir.

*Sürme Şâhını asker-i rahmânı şeytan üstüne
Şâhı mat et şehsüvârım sür atın Van üstüne*

*Yık ânu rahmı itme virân cyle virân üstüne
Göreyini mülk-i Acem yıkılsın âbâd olmasın.*

Diye başlayan bir nazım dizip yüce katına sunmuş. Padişah da bu öğüde göre hareket edip Van Kalesini alarak orduyu sevince boğmuştur. Sultan Süleyman Han, kalenin sağlamlığını görünce; «—Bu, çaba ve yılmazlık ile biter iş değildi; doğrudan doğruya Bostan Efendi'nin kerametidir.» buyurmuştur.

Büyük ataları gibi bu da hayır işlerine dönük, iyilikseverdi. Sultan Selim Hân'ın temiz rûhu için bir büyük cami ile medrese ve imaret; öğrenciler için yatı odaları yaptırmıştır. Genç yaşında cennet bahçelerine göçen oğlu Şehzade Mehmed Han için de bir cami (Şehzadebaşı Camii) ile medrese ve odaları; yine kendisi hayatta iken ölen diğer oğlu Sultan Cihangir adına Topthane yakınında bir büyük cami (Cihangir Camii) yaptırmıştı. Bunlar dışında nice camiler, hayır kurumları tekkeler kurdurmuştur. Kendi adına yaptırdığı Arş yüceliğindeki cami, Süleymaniye diye meşhur olmuştur. Çağların eşine rastlamadığı yapılardan biridir. Belki de yeryüzünün temeli atılalı beri bir böyle değerli ve süslü cami yüceltilmemiştir.

Yerebatası dinsizlere karşı savaşları sayılmaz. Fethettiği kaleler şehirler hesapsızdır. Yolu nu şaşırmış Kızılbaş toplumuna karşı açtığı ga-

zâların benzeri yoktur. Tanınmış şairlerden Fevri, bütün bunları topluca anlatır:

(Uzun manzumenin Türkçesi:)

(O Mutluluk ülkesinin İskenderi, Yeryüzünün Süleymanı olup gelmiş geçmiş cihangir sultanların büyüğüdü. Tanrı uğruna açtığı savaşlarda, yüzbinlerce askerle bir Doğuya bir Batıya yürüyüp Karaman ülkesini de Almanya'yı da çiğnedi, geçti. Ey Tanrı elçisi, o nice yıllar yerinden yurdundan uzaklaştı, yâdelerde fetihlere koştu. Herhâlde bütün dileği hesap gününde senin sahip çıkmaklığın ve bağışlamada bulunmandır. Her zaman yücelenen, başta tutulan Sultan Süleyman'ın ayak bastığı yerler, Allah'ı tanımazlık edenlerin zulmünden kurtulmuştur. İran'a ilk gidişinde adalet ve yardımı öncü kılıp haksızlıkları giderdi. Talanı ortadan kaldırdı, insanlara yaşama özgürlüğü verdi. İkinci seferinde de ortalığı kasıp kavurmadı; yine halka bol iyiliklerde bulundu. Düşüncesi, yolsuzların insafa gelmeleri idi. Eğer doğruyu seçebilseler huzur içinde yaşayacaklar ve duâya yöneleceklerdi. Ama, üçüncü gidişinde gördü ki doğru yola dönen hiç yok. Üstelik, inat eziyet ve yağmacılık daha da artmış. O da, sarayları yaktı, ülkeyi yaktı, orduları darmadağın etti. Kızılbaşın kara kanını sel gibi akıttı. İşte Tahmasb'ın ülkesine yapılan bu üç sefer sonunda, bir kısım topraklar fethedildiği gibi, Van ve Bağdat şehirleri de bayındır edildi. Sultan Süleyman'ın ayağı bu bölgeye basınca Numan'ın mezarı çevresi güllük gülistanlık oldu.)

Yiğitlikte ve kuvvette eşidi yoktu. Üstün savaşıydı. Dünyayı baştan başa elegeçirebilirdi. Zenginliği de aynı orandaydı. Allah'a sığınış ve güvenişleri de çok fazlaydı.

Hikâye: «Rodos'un fethine giderken Anadolu yakasından adaya geçmek için hocası aynı zamanda Divan üyesi Hayreddin Efendi ile bir kadirgaya binerler. Tam o anda iki yandan toplar tüfekler atılmaya başlayınca geminin direkleri kırılır. Büyük Hakan asla korkmayarak hocasına;

— Niçin korkuyor ve titriyorsunuz? diye sordukça o muhterem kişi:

— Topun tüfeğin sesi sakın durmaya elveriyor mu? Dünya başıma dar oldu. Nasıl korkmayayım, Padişahım? dermiş. Bir yandan da seslerin kısa duruşlarından yararlanıp,

— Aman Padişahım! Siz de bir kıyıcığa saklansanız? öğüdünü eksik etmezmiş.. Sultan, onun bu durumuna şaşakalıp:

— Allah'a tevekkülünün azlığından böyle yapıyor!. buyurmuş.»

Allah adını her yerde duyurmak uğruna pek fazla çaba gösterip yaşı yetmişe varmışken bile yokolası dinsizlere gençler gibi saldırmıştır. Zigetvar savaşını, hayatının son günlerinde safa bilmiş; dünya sultanlığının esenliğini, ahiret âleminin yüceliği ile savaş meydanında değiştirmiştir. Savaşmanın bütün sorumluluğunu üstüne alarak sayısı belirsiz askerleriyle dinsizleri yer yüzünden silip süpürmüştü. İfrit benzeri dinsiz kralının ordusunu, son kez, Zigetvar'ı fethetmek-

le yere batırmış; kendisi de bu sırada açıkça şehitlik sayılacak bir biçimde ölmüştür. Ne mutlu ona ki, Yaradana yakınlaşma dileğiyle vatan-
dan uzaklaşmış; dinsizlerle dövüşe dövüşe ve son
nefesine kadar Allah adını söyleye söyleye bu
dünyadan göçmüştür. Rabbimizin rahmeti üzerin-
den eksilmesin.

Rivâyete göre Veziriazâm Mehmed Paşa (So-
kullu) pek yerinde tedbirlerle Zigetvar Kalesini
fethedince, kötülük örneği kralın başını kesip
Sultan Süleyman'ın tâbutu yanına koydurmuştu.⁴

Yine rivâyete göre Veziriazâm Mehmed Pa-
şa, ölüm olayını gizli tutup Sultan Selim Hân'ın
tahta çıkışına kadar kimseye açıklamamıştır.

Sultan Süleyman Han da babası gibi şairdi.
Şiirleri, sanat ve söyleyiş güzelliği yönünden fev-
kalâdedir. Şu beyti ise halk arasında darbimesel
olmuştur:

*Saltanat dedikleri ancak cihân gavgasıdır
Olmaya âlemde devlet bir nefes sıhhat gibi.*

⁴ Başı kesilen, Hırvatistan Ban'ı olup Zigetvar Kalesini
savunan Zrinyi'dir.

ONBİRİNCİ PADİŞAH,
SULTÂN-I AZİM'ÜŞ-ŞÂN SULTAN SELİM
HAN HAZRETLERİDİR.
(Merhumun Yeri Cennet Olsun)

Oldukça uzun boylu, sarışın ve semizdi, Mutlu dönemi, dinlenme ve eğlenme ile geçmiştir. Bütün halk, onun sultanlığı gölgesindeki süreyi, parlak ve sevinçli bir dönem olarak kabul etmiştir. Çünkü, her işin tedbirini vaktinde alan, gerekenleri tam zamanında yapan, devlet yönetiminin ustası Veziriazâm rahmetli Mehmed Paşa'nın varlığı, herkesi esen kılmıştı. Sultan da devlet işlerinin tümünü başvezirine bırakıp yemeye içmeye, eğlenceye dalmıştı. Gönlünü bağladığı yakınlarıyla sohbet eder, türlü coşkunluk ve sevinçlerle yaşayışını sürdürürdü.

Rivâyet: «Bir gün özel meclisindekilerden birisi, Mehmed Paşa'ya verilen bağımsızlığın sebebini sormuş. Sultan şöyle buyurmuştur:

— Dünyanın iyisini kötüsünü onun boynuna asıp sorulacak soruyu da verilecek cevabı da ona

bıraktım. Öbür dünyada hesap kendisinden sorulacaktır. Ben ise, yalnız öz canıma yaptığım kötülüklerin hesabını vermenin hazırlığını düşünüyorum ve hiç olmazsa insanlığın hakkı ile kıyamet günü Allah huzuruna çıkmayayım diyorum!»

Devlet hazinesinin korunmasındaki titizliği son derecedeydi. Rivâyete göre, yerde, düşmüş bir akça görse sevinerek alır, «Devlet kasasından bu kadarcık bir paraya bile hakkımız olmasa gerekir» dermiş.

Sohbetlerinin tatlılığı hâlâ söylenir. Nükte-danmış. Kabarık sayıdaki arkadaşları ile oturur günlerini pek mutlu geçirirmiş. Şemsi Paşa'nın (İsfendiyar soyundan) tatlı ve gönül açıcı konuşmaları, ona, Sultan katında büyük yer kazandırmış ve kalbinde sevgisini çağlatmıştı.

Rivâyet: «Sultan Selim Han'la Şemsi Paşa birlikte gezerlerken Sokullu Mehmed Paşa'nın yaptırmakta olduğu türbeyi görürler. Padişah, bilmezlikten gelip;

— Şems, bu türbe kim içindir? diye sorar. O da Mehmed Paşa'nın, öbür dünya hazırlığı olmak üzere yaptırdığını söyler. Padişah şaka olsun diye:

— İyi amma, acaba buraya ne zaman gelecektir? şeklinde konuşunca Şemsi Paşa:

— Padişahım, şimdi buyurdunuz, öyleyse şimdi getirtilir! der. Sultan Selim Han, şaka ile ilgisiz gözüken bu cevabından dolayı ona kızmıştır:

— Ayıptır; onun sağlığı, benim rahatımın teminatıdır. Ben seni denemek için sormuştum. Meğer bana hayır işletici bir kişi değilmişsin!»

Ataları gibi hayır işlerine düşkündü. Edirne' de bir ulu câmi (Selimiye) ile süslü bir medrese yaptırmıştır. Devam eden savaşlar konusunda da aşırı gayret göstermiş; Kıbrıs Adası fethedilerek Müslümanlar sevince boğulmuştur.

İçmekle ve eğlenmekle günlerini geçirirken, Tanrı kılavuzu olup gönülden tövbeye el açmış; günahlardan arınıp özünü dolduran nûrlarla aydınlanmıştır.

Rivâyet: «Tövbe ettikten sonra hastalığı artmış; hekimler, «şarap içmeniz gereklidir» diye birkaç defa uyarmışlarsa da kesinlikle bunu reddetmiştir. Hatta. «—Menekşe şarabıdır, Padişahım, iç.» demelerine karşılık, «—Adı şarap değil mi, içmem.» buyurmuştur. «(Ulu Yaratan, günahlarını bağışlasın.)

Doğrusu, temiz yumuşak huylu bir büyük padişaktı. Her yönden insanlığın ve ülkenin yükünü omuzundan atmış; sorumluluklardan kurtulmuş ve bu durumundan memnun olarak yaşamıştır.

Ünlü babası gibi şairdi. Söz söylemede ustaydı. Şu güzel şiir onundur:

*Kudretin izhâr idüb Hakk hazret-i i'zz ü celâl
Cümle hubân içre sen canânı kılmış bî-bedel*

*Mısr-ı dilde Şâh olur yüzün görüb olan esir
Hüsnü ey Yusuf'dan ehsân ey güzellerden güzel*

*Lâl-i meygûnun görüb can virmeyen kimdir şâhâ
Pes meger âdem değil gafletde vardır yâ hâlel*

OSMANOĞULLARININ ONİKİNCİSİ SULTÂN-I ÂLÎ NİJÂD HAZRET-İ MURAD HAN'DIR:

Babası Sultan Selim Han rahmetli olunca Veziriazâm Mehmed Paşa soğukkanlı davranıp tedbir almış; ölümü gizli tutmuştur. Sultan Murad Han da süratle gelerek tahta oturmuştur.

Orta boylu, güzel yüzlü, kumral ve uzun sakallı olup iyi huyluydu. Bağışta cömert olduğu kadar, bilgili, erdemli, nüktedan, lütûfkâr bir padişahı. Tahta çıkar çıkmaz beş kardeşine şehitlik şerbeti içirmiştir. Durgun geçen dönemi boyunca fazla kan dökülmemesine çalışmıştır. Şeyhülislâmı olan babamız,¹ Defterdarların saray mutfağı ile tersane giderlerini doğru tutmadıklarını arz edip: «—Padişahım, bunları tenbihlemek gerek.» Deyince; «—Billah, her an tenbih ediyο-

1 Yazar Bostanzâde'nin, kendi babası olarak sözünü ettiği zat, önsözde belirttiğimiz gibi Bostanzâde Mehmed Efendi olup Sultan III. Murad döneminde iki defa Şeyhülislâmlık makâmına getirilmiştir.

rum. Ama, kan dökülmedikçe dürüstlük sağlanamıyor! Buna ise gönlüm elvermez.» karşılığında bulunmuş; babam da «—Padişahım, yüksek düşünceniz yerindedir. Gerçekten, boşyere kan akıtmak meşru ve doğru eylem değildir. Devletin yaşaması sertlikle sağlanamaz.» sözleriyle düşünce-sine katıldığını belirtmiştir.

Yumuşak tabiatlı, dindar, fevkalâde biniciydi. Yüksek himmetiyle «gökyuvarlığının en üst tabakasına ilmik atıp dönen azgın atı avlamıştır!»² Kendisi, başkentten ayrılmadan, gönderdiği komutanlar eliyle İran'ı dize getirdi.³

Arınmış yaratılıştaki, güneş parlaklığı yansıtan bir padişahı. Bir meselenin önünü sonunu iyice bilse bile danışmadan geri kalmaz; buyrultularını öylece yazdırırdı. Sultanlığın ve ülkenin ileri gelenlerine fazla yüz vermeyerek onların kötülüğe alışık ellerini sımsıkı bağlı tutardı. Halkı koruyuculuğu beğenilmişti. Tasavvuf yolunu tutmuş; iç ve dış bilimleri⁴ öğrenmişti. Lâtifeleri, sohbetleri yazmakla bitirilemez.

Hikâye: «Şairlerin seçkini Nev'i Efendi'nin aylığını elli akça arttırmış. Tam o günlerde de bir

2 «Küngüre-i sipihre kemend atub tevsen-i gerdünü kayd idüb sayd itdi.» Bu benzetme ile dünya, boşlukta alasıya koşan azgın bir at gibi tasvir edilmiştir

3 1577 - 1590 yılları arasında devam eden Osmanlı - İran Savaşları ki, Özdemiroğlu Osman Paşa ve Lala Mustafa Paşa, bu savaşlar boyunca önemli zaferler kazanmışlardır.

4 İç ve Dış Bilimler: Eski bir sınıflamaya göre, bilimler ikiye ayrılmıştı: İçbilimler, varlık ve madde ötesi konularla; Dışbilimler ise, madde ve canlı ile ilgiliydi.

rüya görmüş Nev'i'yi yorumlatmak üzere çağır-
mış.. O da, dinlediği rüyayı tabir edip «Hak yo-
lunda oldukça kusurlu çalıştığından, öbür dünya-
daki rütbesinde düşme olduğu»nu söylemiş! Pa-
dişah, bunu dinleyince şu beyit ile karşılık ver-
miştir:

*Siz terakki bulasız bizde tedenni neyler
Nev'îyâ biz hele bu kismete râzı degülüz!*

Bilginleri el üstünde tutması da doğrusu ya-
zı ile anlatımın ötesindedir. Özellikle Kadıasker-
lere ve bu görevden emekli olanlara gösterdiği
yakınlık, saygı sonsuzdu. Bunlardan herhangisi,
her ne türlü bir iş için pusula gönderse olumlu
karşılık verirdi. Eğer cevap vermeyecekse bile,
«—O bunu tahmin eder.» diye teselli bulurdu. Ka-
dıaskerler kese (dosya) ile telhis gönderdikleri
zaman çoğunu nazımla cevaplardı. Babamın ka-
dıaskerken gönderdiği telhislere bazan;

«Oldu manzur, ola tevcih»
bazan;
«arzûn oldu makbûl ola tevzii»

gibi birer mısra dizerdi. Babam Şeyhülislâm ol-
duktan sonra onunla her konuda danışmada bu-
lunup tezkirelerinde «...Selâmdan sonra..», «Ulu-
lama ve hayır dileklerimden sonra...» biçiminde
değerbilirlik deyimleri kullanırdı. Çoğu kez de
«Doğruyu söyleyesiniz, aman gönül hoşnut et-
mek için şöyle böyle demeyesiniz.» diye yazardı.

Annesine saygısı aşırıydı. Bunun dönemine kadar «Valide Sultan» sözü kullanılmamıştır. İlk olarak bu adı o koydu.⁵

Cömertliği sonsuzdu. Bu yüzdendir ki askerin sayısını arttırmıştır. Gerek sipahiler gerekse ya-ya yeniçeriler, saltanatı boyunca çoğaldılar. Bu artışa, veziriazâm Osman Paşa öneyak olmuştur. (Allah affetsin) (Sokullu) Mehmed Paşa sağken, yeniçerilerin sayısı onikibini, sipahilerin sayısı da altı bini aşmamıştı. Yine o zamanlar, tımarlar sağlam, düzenli; tımar sahipleri her bakımdan devlete bağlı idiler. Yalnız Rumeli Beylerbeyi ya-nındaki onikibin kılıç noksandı ve bunlar «sandık Timarı» olmuştu.⁶

Sultan Murad Han da hayır işlerine hevesliydi. Manisa'da cami ve medrese yaptırmıştır.

Oğlu Şehzâde Mehmed Han için düzenlediği ve eğlencelerle dopdolu geçen sünnet düğünün-deki şaşırtıcı gösterilerin herbiri ayrı bir kitap dolduracak zenginliktedir: Düğün bitinceye kadar Sultan Murad Han, elli günü aşkın, her sabah Atmeydanı'na bakan İbrahim Paşa Sarayına gelmiş; cumbadaki yerine oturarak gümüş tepsilerle aşağıdaki yoksullara akça yağdırmıştır. Bütün zanaat sahipleri, mesleklerine uyan elişi armağanlarla huzuruna çıkıp sunuşta bulunmuş-

5 «Valide Sultan» unvanını böylece ilk olarak Nûrbânû Sultan almıştır.

6 Sandık Timarı: (sepet timarı?) Geliri az olduğundan kimseye tevcih edilmeyen ve «sandık»ta (sepette) kalmış farzedilen timarlara, gördükleri bu işlemten dolayı verilen ad.

lar; felek rütbeli padişaktan ölçüsüz insanlar almışlardır. Bir gün hamamcılar, tekerlek üzerine oturtulmuş bütün araç ve gereçleri tamam, içerisinde iki yıkayıcısı da bulunduğu halde bir hamamı Atmeydanı'na getirdiler. Halk bunu şaşkınlıkla izledi. Bir başka gün ise, ağaçları otları keklikleri karaca ve geyikleri ile bütün doğal özellikleri taşıyan bir dağ yapısını getirdiler. Üzerinde tüm incelikler belirtilmiş, işlenmişti. Görenler, sun'i olduğuna ihtimal veremeyip gerçek dağ sandılar! Daha buna benzer akla gelmedik gösterilere yer verilmişti. Hepsinin bu özetlemeye sığdırılması mümkün değildir.⁷

Sultan Murad Han güzel şiirler yazmıştır. Aşağıdaki akıcı gazel, bir örnek olarak alınmıştır:

*Nice takat getürsün çeşm-i âşık rûy-i dildâre
Getürmez tâb çün bir lâhza tâb berk-i envâre*

*Mukim-i hankâh-ı aşk olaldan bu dil-i pür-derd
Olur abdal mihnet bağı yâre cismi sâd-pâre*

*Tekeffür eylemez bir dem gönül esfâr-ı gayrîden
Bu dil yârin seriridir verilmez yol ağyâre*

*Ne çâre çâre idübdür dil-i bî-çâreye her dem
Çü yâre iden oldu yine andan merhem ü çâre*

*Murâd'ın sözlerin gösterir her harfi bir hikmet
Ne hikmet belki ibretidir devâdır cümle bîmâre*

7 1582 yılı Haziran ayında başlayan bu elli üç günlük düğün, yıllarca unutulmamış ve birçok manzum esere konu olmuştur. Bunlar arasında en ünlüsü ise Nev'î'nin «Sûriyye» adlı kasidesidir.

ONÜÇÜNCÜ PADİŞAH GÜZEL HUYLU
SULTAN ŞEHİNŞAH
SULTAN MEHMED HAN'DIR.

Uzun boylu, kara sakallı, ak benizli, güzel vücutlu olup yumuşak huylulukta ermişler benzeriydi. Babası Sultan Murad Han vefat edince, Sancaktan gelip tahta çıktı. On dokuzu kardeşine şehitlik şerbeti içirmiştir. Sultanlığının başlama-sıyla yeryüzünü adalet ve doğruluk doldurdu. Görünüşündeki heybet, çevresine ürküntü ve çekin-me verirdi. Cülûs bahşişinden ayrı olarak Sul-tan Murad Han döneminden kalma bin yüklük akça borcunu da ödedi.

Dinsizler üzerine savaşa gitmiştir. Eğri Ka-lesi'ni fethederek Allah'ın yardımına mazhar ol-muş bayrağı doğrulttu. Düşmanla olan savaşma-daki cesareti¹ meşhurdur. Osmanogullarının na-musu bu savaşla kurtarılmış; «Allah» adı bir kez daha yücelenmiştir.

1 III. Mehmed, Haçova savaşında, bilâkis korkarak kaç-maya yeltenmişti. Büyük bilgin Hoca Saadeddin Efendi, pek etkili sözlerle kaçmasını önlemiştir. Yazarın, olayı ta-mamen ters anlatması ve cesarettten söz etmesi enteresandır.

Hayırda bulunmayı çok arzu ederdi. Şeyh Vefa Hazretleri yanına bir medrese yaptırmayı istemiş; ama Tanrının dileği yönelmemiş olacak ki başlatıp bitirtememiştir. Öğrenciler, şimdi bile öğrenimlerini Şeyh Vefâ Camisinde yaparlar. Bilginleri büyüklemede kusur göstermeyerek gönüllerini hoş tutmaya çaba harcamıştır. (Yüce Yaradan, yerini cennet kılsın ve rahmetinin aydınlığına boğsun.) Tabiatındaki soyluluk ve temizlik, kendisini aşırı derecede doğruluğa yöneltmişti. Bu yüzdendir ki, yakınında bulunanların telkinlerine kanıp suçsuz ve günahsız oğlu Sultan Mahmud Han'ı öldürttü. Yumuşaklığının ileri oluşundan asker toplumu yüz buldu; sarayına kadar hücumla kalkıştılar. Onu, «Dışarı Taht»² çıkarttılar. Kötü isteklerini kabul ettirmelerinden sonra, yönetim işleri askerin eline düştü. Kaymakam Mahmud Paşa aracılığı ile akıllarına geleni geri koymadılar. Tam o günlerde, Veziriazâm Yemişçi Hasan Paşa, savaştan İstanbul'a döndü. Divân basan askerlerin hakkından geldiyse de asker ayaklanmalarını yönetenler Paşa'ya dış bilemeye başladılar. Sonunda, bir kolayını bulup onun öldürülmesi için Padişah'tan ferman aldılar. (Allah cezalandırsın)

Allah, Sultan Mehmed Han'ı, dinsizler üze-

2 Dışarı Tahta çıkmak: Ayak Divanı ile eşanlamlıdır. Şu farkla ki, dışarı tahta çıkma, ayaklanmalarda, kalabalığın sarayı basıp padişahı dışarı istemeleri sırasında olurdu. Bu çeşit karışıklıklarda, Padişahın öldürülmesi dahil, her tehlike sözkonusu demektir.

rine yaptığı seferin saygısı için bağışlasın; kusurlarına af kalemi çeksin. Âmin.

Sultan Mehmed Han, ilâhi rahmete kavuşunca, çağımızın Süleymanı, yeryüzünün adaletli buyrukçusu, felek rütbeli oğlu Sultan Ahmed Han Hazretleri tahta çıktı. Sultanımızın beğenilmiş nitelikleri bu kitabın unvanını ve mis kokulu kabını meydana getirmiştir.

HALK İÇİNDE ALLAH'IN GÖLGESİ
İSLÂM PADİŞAHI, SULTANLAR TORUNU,
SULTAN MEHMED HAN OĞLU,
SULTAN AHMED HAN'IN NİTELİKLERİ:

Felek rütbeli, melek yüzlü, derviş tabiatlı olup Süleyman ululuğundadır. Adalette Nüşrevân'a, büyüklükte İskender'e benzer. Mutluluk ve devlet sahibi olan Padişahımız, adalet ve şeriat yolundadır. Ataları gibi iyiliği ve hayır işlemeyi sever. Bilginlerin el üstünde tutulup gözetilmelerini ister. Temiz ve aydınlık yüzü değirmi, teni beyaz, boyu sultanlık bahçelerinin selvisi gibi olup sözleri ölçülü ve nüktelidir. Bayramlaşma törenlerinde elini open mollalara, şairlere ve vezirlere saygı olsun diye tahtında kalkıp oturur. Bu, sultanlara yaraşan güzel bir davranıştır. Yürüyüşü bile bir padişaha uyacak biçimdedir. Bütün bunlar izlenince dedesi Sultan Murad Han'a (Yeri cennet olsun) benzediği anlaşılır. Ama Sultan Murad Han'dan bin derece yüksek, bağışlayıcı ve seçkindir. Boyu ondan daha uzundur. Orduyu ve ülkeyi yönetmede dedesinden üstündür.

Sevimli yüzü ve gülümseyişi, nûr saçan güneş kadar aydınlıktır. Şakada, övgüde ileri gitmez. Alçakgönüllülüğü ise sonsuzdur. Ne var ki, Tanrı vergisi heybeti ve büyüklüğü karşısında, her canlı titrer. Divân'da görevli iken yasama işleri ile ilgili sunuşlarda, yüce tahtının eteğine yüzümü sûrer; ancak heybetinin aşırılığından temiz yüzüne bakmaya güc yetiremez, ne dediğimi bilemezdim. Hele bir de görev arkadaşım olan efendi hastalanıp da tek başıma sunuş okumaya girmem gerekince, Allah hakkıyçin korku ve çekingenliğimden sunusu zar zor bitirir tere batardım!

Diğer yandan, mutluluk kaynağı Padişahımız, iyilikten başka şey düşünmez. Döneminde rüşvetle iş görme kökten yok olmuştur. Saygı değer kadıların haksızlıkta bulunmalarına asla izni yoktur. Başkasına kötülükte bulunanları sevmez. Bu yakında şeriata aykırı olarak devlet hazinesine gelen onbin altını sahibine geri verdirmesi, ülke halkının yüreklerini sevgisiyle doldurmuştur. Çünkü bu türlü bir uygulama epeydir görülmemiştir. Yetim malının devlet hazinesine sokulmaması için ayrı bir kasa koydurmuştur. Sözün kısası, iyi yönleri sayılamayacak kadar çoktur. Devlet hazinesini kollamadaki titizliği sügötürmez. Kendisi, keramet de göstermiştir. Ulu Tanrı, temiz varlığını yanlışlıklardan korusun. Sultanlığını uzun kılsın. Döneminin fetihlerle zenginleşmesini kısmet etsin. Uğurlu ayağının izleri her ili her ülkeyi bayındır, gücenik gönülleri barışmış eylesin.

Beyit:

(Mutlu bir dönemin kutlu bir ânında
Uğurlu ayağına Devlet sunuldu.)

Sultan Ahmed Han tahta çıktığı zaman din-sizlerin uğursuz kralı (Avusturya Arşidükası) saygı gösterisinde bulunmuş; Celâli ayaklanma-larından doğan üzüntü, Tanrıya hamdolsun ta-mamen ortadan kalkmıştır. Kudretinin, sultanlık ufkunda bütün parlaklığı ile ışıması, insanlığın huzurunu sağlamaktadır. Yiğitliği ve bileğinin kuvveti, yazı ile anlatma sınırının dışında kalır. Çektiği yay eleğimsağma gibidir ve bir başka-sı çekmeye güc yetiremez. Keskin kılıcı ile vur-duğu kalkanlar, ışıklı güneş benzeri parlamış, İskender Aynası gibi dünyayı gösterir olmuştur:

«Kemandan eyledikçe tiri perran
Olur kavs-i kuzah yâyna kurban
Çü cevân göstere meydan içinde
Sipihri top ede çevgân içinde.»

Rivâyet: «Büyük Sultan Edirne'de iken, Al-lah'a sığınıp bir topuz fırlatmış, iki fersah (10 km.) öteye yetirmiştir. Bu olay düşünülünce akıl-lar şaşkın olur. Buna, Kahraman ve Neriman'ın¹ bile başları döner. Davutpaşa Sarayı yakınında, İstanbul surları üzerinden dışarıya attığı ok'un, birkaç fersah uzakta izi görülmüştür. Zal oğlu

¹ Kahraman ve Neriman, İran destanının ünlü kişile-ridir.

Rüstem benzeri atıcılar, bin yıl uğraşsalar atımına yaklaşamazlar.»

«*Kemân-ı tîr-i Ahmedîden
Siper tutdu güneşden ay yüzüne*»

Hikmetlerle dolu şakaları, nüktelerle süslü sohbetleri, «Sultanların sözü, sözlerin sultanı» anlamına uygundur ve her sözü bir inci dizisi olup bir sözü birçok anlam taşır. Devletin yönetim gücünü son derece düzenli kılmıştır. Gizli işlerin, sırların açıklanmasında, Allah'ın, «Settâr» (Gizleyici - örtücü) sıfatına örnek gibidir. Kimse, temiz ağzından kötü bir haber duymaz. Şu olay da bunu gösterir: Celâli Yusuf Paşa, İstanbul'a geldiği sırada ben Divân görevlisiydim. Doğrusu, zorba Paşa'nın hemen cezalandırılacağını bekliyordum. Çünkü kötülükleri sayısızdı, öldürülmesi şeriâta uygun olacaktı. Fakat işe bakınız, Yusuf Paşa, iki ay Üsküdar'da rahatını sürdürdü. Bir gün Sadırazâm Murad Paşa:

— Padişahım, bu dinsiz zorbanın can ipliğini niçin kestirtmez ve zulmüne son vermezsiniz? Demişse de o, bu soruyu cevaplandırmayıp başka sözlerle Sadırazâmı avutmuştur. Bununla birlikte ben bile, sözkonusu zorbanın kötülüğe bulanmış bedeninin yeryüzünden silinmesi dileğiyle çok çalıştım, uğraştım. Ama, ne Padişahın yakınlarından ne de ünlü vezirinden dileğimin gerçekleşeceğini müjdeleyen bir haber alamadım. Meğer, Padişahımızın tasarısı, Yusuf Paşa'yı yokluk ülkesine göndermezden önce, ağırlamalar, bü-

yüklemeler ile öteki Celâlıleri de kendisine yaklaştırmakmış.. Saati dolunca, Yusuf Paşa'nın ünü, bedeni ortadan kaldırıldı, izi silinmiş oldu. Eğer, diğer padişahların döneminde olsaydı, saray adamları durumu sezerler ve zorbanın kaçmasını sağlarlardı. Böylece, din ve devlet namusunun ezilmesine önayak olunurdu.

Padişahımızın mutluluk dolu talihleri önceden bilinen bir gerçektir. Görünüşündeki olgunluğu izleyenler, o an gönül rahatlığına, sevince boğulurlar:

*«Utarid görmekçün gün yüzünü
Güneşden revzen açdı hânesine.»*

Bilginlerin, erdem sahiplerinin kültürüne, bilgisine saygısı, sevgisi aşırıdır. Allah rızası için mevlit okuttuğu zaman, din bilginleriyle peygamber temsilcilerinin gönüllerini kazanmak uğruna, onları türlü yemeklerle doyurdu. Tatlı çeşitlerinin hepsinden sundu. Toplulukta bulunanların dimağlarını, anber ve misk kokuları ile hoşlandırdı. Padişahlığına yaraşır insanlarla herbirini yüceleyip onurladı. Bilim sahipleri arasından Şeyhülislâm'a, vezirler arasından Kaymakam'a² hilatlar verildi. Vâizlerle mevlit okuyuculara da hilatlar dağıtıldı, hepsi ayrı ayrı ağırlandı. Kadıasker eşidi rütbede bulunan bilim sahiplerinin, mevlit gününden önce birer okka ha-

2 Kaymakam - Sadaret Kaymakam: Bugünkü İçişleri bakanı.

lis filori (altın) ile sevinip mutlu olmaları sağlandı. Cümlesi, Padişahımız için daha çok duacı oldular. Hâfızlarla okuyuculara da uyarlarınca ücret ve bahşîş ihsan edildi. Doğrusu, seçkin bir toplantı oldu. Benzeri, yine ancak kendi ata ve dedeleri tarafından yapılmış olabilir.³ Allah sultanlığını devamlı, peygamber şeriatını kollamasını sonsuz kılsın. Ülkelerin korunmasında, şehirlerin savunulmasında başta bulundursun. Hima-yesi, gözeticiliği, adaleti, siyaseti apaçık bilinir ve anlatıma sığmaz.

Meselâ, yeniçerilerin fazlalığı, ulûfelerinin zamanında verilememesine yol açmakta ve sipahilerin Sultan (III) Mehmed Han'ın yumuşaklığından fırsat bulup halkı incitmeleri olayında görüldüğü gibi, yakışıksız durumlar ortaya çıkmaktaydı. Ancak, Padişahımızın tahta oturuşundan bu yana, benzeri bir olay görülmemiştir. Herkese, özellikle askere, heybetinden korku gelmiş; düzene uyulur olunmuştur. Bu arada, yeniçerilerin sayısı azaltılmıştır. Bu topluma uyulsa ve sayıları arttırılsa, devletin hazineleri kâfi gelmez; defineler bulunup dağıtılsa yine yetişmez! Eğer şimdiye kadar yeniçerilere gösterilen yakınlık ve yapılan iyilik, sipahilere yapılsaydı, Allah'ın da yardımı ile huzura kavuşulurdu. Ulu Yaradan her hayırlı işe yardımcı olsun. Devletin sağlamlığını arttırsın, sultanlığın temelini pekiştirsin.

3 Mevlit Alayı: Hz. Peygamberin doğumunu kutlama için 12 Rebiül-evvel'de yapılan tören. Osmanlı Padişahları her yıl, bu geleneksel töreni İstanbul veya Edirne'deki büyük camilerden birinde düzenletirlerdi.

Padişahımızın bir güzel niteliği ve beğenilmiş yanı da devlet malını korumakta kusur göstermemesidir. İç Hazine'den⁴ mal çıkarılmasına izni yoktur. Buranın geliri düzenli değildir. Kendi öz malı veya geliri buraya girmemişse harcamadan kaçınmıştır. Kendi malını ise bol bol dağıttığı bilinir. Öteyandan, doğruca kendi buyruğu olsa bile Devlet hazinesinden para dağıtılmasını zarar saymaktadır. Bu müstesna yaratılış, kendisine Allah tarafından üfürülmüştür. Hamdettiğimiz Yüce Yaradan, yardımlarını üzerinden eksiltmesin. Kıyamete kadar sultanlık tahtında yüzünü güldürsün. Âmin. (Tanrı, Kur'anını indirdiği eşsiz insanın hürmetine, gözeticiliğini devamlı kılsın.)

Nazım:

«Şâh Gâzi-dürür abâ-an cedd
Adli zencîridir garibe sened

Kayser-i Rûm ve Şehriyâr-i Acem
Çâkeridir Skender ü nece Cem.

Can viriür tâ-kim ola derbânı
Şâh-i Fağfûr ü Çin Hakanı

4 İç Hazine: (Enderûn Hazinesi) Devlet gelirlerinin konduğu asıl hazine (Dış Hazine) gider fazlası olarak artan meblağ, işbu özel hazineye konurdu. Eğer dış Hazine, genel giderleri karşılayamazsa, İç Hazine'den borç alırdı ki, zamanla Dış Hazinesinin borcu arttıkça artmış ve her iki hazinenin düzeni de bozulmuştur.

*Zıll-ı Hakk mazhar-ı kerâmettir
Hak budur-kim cihâna devlettir*

Yedi iklimde şimdi şah oldur⁵

*Eşginin gedâsı Şâh Saîd
Kulu kulları Hüsrev ü Cemşîd*

*Ebed'allah mülk ref'ate
Nasrûlaah seyf izzete.»*

5 Muhtemelen bu mısradan sonraki mısra basımda unutulmuş konmamıştır.

BÂB-I DÛM — BÂB-I SÂLİS
BENİ ÜMEYYEDEN PADİŞAH OLANLAR
AHVÂL -İ HÜLEFÂ -Yİ ABBASİYE
AHVÂL -İ BÂZİ MÛLÛK

(İkinci ve Üçüncü Kısımlar)

İslâm Ülkelerinde Kurulan Devletlerin

kronolojisi: 681-1382

1 — EMEVİLER	681-750
2 — ABBASÎ HALİFELERİ	750-1258
3 — ENDÛLÛS EMEVİLERİ	756-1031
4 — SAFFARİYE DEVLETİ	867-900
5 — SÂMÂN OĞULLARI	892-999
6 — FATİMÎLER	910-1174
7 — BÜVEYH OĞULLARI	933-1055
8 — GAZNELİLER	962-1187
9 — SELÇUKLULAR	1040-1157-1187-1194
10 — KARAMAN (Anadolu) SELÇUKLULARI	1077-1308
11 — HAVARİZMİYE DEVLETİ	1092-1221
12 — CENGİZLİLER	
13 — ATABEGLER	1127-1262-1287
14 — EYYUBİLER	1174-1250-1254
15 — TÛRKMEN DEVLETİ (Memlûkleri)	1250-1382-1517

İSLÂM ÜLKELERİNDE KURULAN DEVLETLER

Dört Halife Devri'nden sonra bütün İslâm âlemine Emeviler hükmettiler. Bu devletin yıkılmasından sonra Abbasiler onların yerini aldılar.

Hicretin 132 (M. 750). yılından itibaren Abbasoğulları, beş yıl İslâm ülkelerinin tamamına sultanlık ettiler.

Hicretin 138 (M. 756). yılında İslâm âleminde bölünme başladı. Abbasi Halifesi Mansur'un tahtta bulunduğu bu sırada, Emevi ailesinden «Abdurrahman Dahil» adlı Prens, Mağrib (K. Afrika ve İspanya) ülkesinde sultan oldu. Bu çevrede yaşayan Müslümanlar kendisine biat ettiler.

Hicretin 200 (M. 815). yılında Abbasilere karşı ayaklanan Saffarîler, İran'da kendi adları ile anılan devletleri kurdular.¹

¹ Saffarîler Devleti, Hicrî 254, (Miladî 867)'de kurulmuştur.

Hicretin 261 (M. 874). yılında ve Halife Mutemîd-billah zamanında, İran'da Sâmânînoğulları devleti kuruldu.²

Hicretin 200 (M. 815). yılında Mağrib'de, bir müddet sonra da Mısır'da Fatimîler devleti kuruldu.³

Hicretin 322 (M. 933). yılında ve Halife Râzi-billah zamanında, İran'da Deylemliler (Büveyhîler) devleti kurulmuştur.

Hicretin 422 (M. 1030).⁴ tarihinde ve Halife Kaaim-biemrillah döneminde Gazneliler İran'da gözüktüler.

Hicretin 433 (M. 1041). yılında ve yine Kaaim'in halifeliği sırasında Kirman'a Selçuklular hâkim bulunuyorlardı.

Hicretin 455 (M. 1063).⁵ tarihinde ve yine Kaaim'in Hlifeliği döneminde, Karaman (Anadolu) ülkesinde, Selçuklular ortaya çıktı.

Hicretin 490 (M. 1096).⁶ yılında, Müstazîr-billah Abbâsî Halifesi iken Havarizmşâhlar hâkimiyet kurdular.

2 Sâmânînoğulları Devleti Hicrî 297, (Miladî 892) de kurulmuştur.

3 Fatimîler, Hicrî 298, (Miladî 909/910)'da kurulmuştur.

4 Gazneliler, Hicrî 351, (Miladî 962)'de kurulmuştur. Yukarıdaki tarih, Gazneli Sultan Mahmud'un ölüm yılını göstermektedir.

5 A. Selçuklu Devleti, Hicrî 470, (Miladî 1077)'de kurulmuştur.

6 Harezmsâhlar Devleti, Hicrî 552, (Miladî 1157)'de kurulmuştur.

Hicretin 515 (M. 1121). yılında Halep'de Atabegler hâkimiyeti başladı. Bu sırada, Müsterşîd-billah halife idi.

Hicretin 545 (M. 1150). yılında İran (Fars) Atabegleri saltanatı başladı. Muktefi-billah halife bulunuyordu.

Hicretin 569 (M. 1174). yılında ve Müstâzi-billah halife iken Mısır'da Eyyubîler devleti kuruldu.

Hicretin 606 (M. 1209. ⁷ yılında Cengiz soyu İran'da görüldü.

Hicretin 652 (M. 1254). yılında ve Müstasîm-billahın halifeliğinde Mısır'da Türkmenler (Memlûkler) yönetimi ele geçirdiler.

Hicretin 699 (M. 1299). yılında ve Abbasoğullarından Hâkim-biemrillah Mısır'da halifelik makamında iken Osmanlı Devleti kuruldu.

Hicretin 784 (M. 1382). yılında Mısır'da Çerkezler yönetimi başladı.

7 Cengiz Han'ın iktidarını güçlendirip İran'a doğru yönelmesini gösteren bu tarih, Cengiz İmparatorluğunun kuruluşu ile ilgili değildir.

EMEVİLER

Doğruluktan uzaklaşmış bu toplumda on dört kişi yer alır. Halifeliklerinin başlaması Hicretin kırkbirinci (Milâdi: 661) yılındadır. Başkentleri Şam-ı Şerif'ti. Saltanat süreleri- seksen üç yıl dört aydır ki, tamamı bin ay eder. (661 - 750 arasında 89 yıl)

1. Padişah (Halife): Muaviye bin Ebu Süfyan'dır. Muaviye, Hz. Ali halife iken zorbalıkla dört yıl padişahlık etmiş; Hz. Hasan zamanında da beş yıl sultanlığını sürdürmüştür. Hz. Hasan'ın kendi rızasıyla halifelikten çekilmesi üzerine ondokuz yıl Müslümanların tek ve meşru halifesi olarak başta kalmıştır.

Muaviye, sahabelerin büyüklerinden sayılır. Ayrıca, Kur'anı Kerimi yazan kâtiplerdendir. Peygamberimiz: «—Allah seni, insanların hidayete erişmelerine yardımcı olmam için bu belde-lerde oturur kılsın.» diye kendisine dua etmiştir.

Yine ona «—Buyrukçu olduğun vakit güzel ve iyi davran!» öğüdünde bulunarak ileride sultan olacağını ima etmiştir. Bundan dolayıdır ki Muaviye:

— Resulullah, bana bir gün sultan olacağım müjdesini vermişti; ben de buna güvenerek boş durmadım dermiş..

Zeki, nükteci bir halife olup affediciliği dil-lerde darbimesel gibi söylenmiştir. Her bakımdan üstün niteliklere sahipmiş. Uzun boylu, ak benizli, güzel yüzlü, temiz yaratılışıydı. Güldüğü zaman üst dudağı yukarı doğru kıvrılırmış. Sakalını boyadığı, değerli elbiseler giydiğı, safkan atlara bindiğı rivayet edilir. Sultanlık işlerinin başında bulunmaktan hoşlanır, ülkeyi tedbirleriyle pek iyi yönetirmiş. Şişmanlığı sebebiyle hutbeyi, minberde oturarak okurdu. Muaviye'nin çok yediğı, asla doymadığı nakledilir.

Rivâyet: «Bir gün Hz. Peygamber, Muaviye'yi çağırır. Yemek yiyor, diye haber getirirler. Az sonra tekrar çağırır. Yine aynı cevap gelir. Buna gücenen Resulullah, «—Allah, karnını her an aç kılsın!» demiştir. Bu bedduadan sonra Muaviye doymaz olmuştur.»

Bunun zamanına gelinceye kadar türlü yemeklerin pişirilmesi yerine, en çok iki çeşit yemekle yetinilirmiş. Muaviye ise çeşit çeşit yemeklerin dizilmesi ile zengin sofralar kurulması geleneğini başlatmıştır.

Camilerde, sultanlar için, yerden yüksekçe özel yer (mahfil) yaptıran Muaviye'dir. Şehirlerarası haberleşmeleri çabuklaştırmak amacıyla

bir ulak teşkilâtı kurmuştur. Fakat kötü bir davranış olarak, şariat bozucu işlemlere ilkin bunun gününde başvurulmuştur. (Allâh kusurlarını bağışlasın)

Hikâye: «Hırsızlık yaptığı ortaya çıkan bir şairin eli kesilecekti. Ama adam, bir methiye (övgü şiiri) yazıp Muaviye'ye sundu. Şiirin güzelliğine dayanamayan Halife şairi affetti. (Yaradan, kusurlarını hoşgörsün ve onu cennetin efendilerinden etsin.)

2. Padişah (Halife): Yezid bin Muaviye'dir. Muaviye daha sağken Yezid'e biat edildi. Babası ölünce de tahta çıktı. Bu lanetlenmiş adam, şarap içer, namaz kılmazdı. Cinsi sapıktı. Kötülüklerin, haydutlukların kaynağı, zulümlerin baş yapıcısıydı. Karayağız, iri gövdeli, üstelik şişmandı. Burunda çiçek bozuğu vardı. Üç yıl sekiz ay padişahlık edip öldü. (Allah onu lanetlesin, sonsuz cezalara çarptırsın.)

3. Padişah (Halife): Muaviye (II)dir. Yezid'in oğluydu. Babası ölünce Şamlılar kendisini halife yaptılar. «—Allah, ölüden diriyi.... türetir..»¹ âyetinin gereğince, Yezid'e hiç benzemiyordu. Doğru yolda, inançlı, dinine bağlı ve adaletsever bir padişahtı. Yirmi yaşında tahta çıktı. Hiçbir işe el atmadı. Birkaç ay geçince de öldü.

— Ölümünüzden sonra yerinize kimi uygun görürsünüz? diye sorulduğu vakit:

— Sultanlığın tadını alamadım ki, açlığına

1 Rûm Sûresi, 19. Âyet.

da güc yetirebileyim? cevabını verdiği rivayet edilir.

Ölmezden kısa bir süre önce minbere çıkıp babası Yezid'in aymazlığını, kötülüklerini, atalarının bazı kusurlarını söz konusu edip: «—İşte ben onların üçüncüsüyüm!» diye ağlamıştır. Sonra devamla: «—Aranızda bana gücenik olanlar, beni sevenlerden elbette fazladır. Hepinizin bana olan biatınızı üzerimden kaldırdım. Halifelikten feragat ettim. Kimi isterseniz, halife yapınız.» Dedi. Sonra sarayına çekildi. Yakınları, «—Sen ne yapıyorsun; Ali Sevgisi besleyenlerden yana mı oldun?» sözleriyle Muaviye'yi kınadılar. Çok geçmedi, kırk elli gün içinde öldü.² (Yüce Yara-dan, rahmetine ve Cennetin nûruna kavuştur-sun.)

Abdullah bin Zübeyr: Emevilerin Halifeliği sırasında, Abdullah bin Zübeyr Hazretlerinin bağımsızlığı söz konusu olduğundan, burada kısaca bilgi vermek gerekiyor:

Abdullah'ın babası Zübeyr, «Aşere-i Mübeş-

2 Bu ilk üç isim. Emevi Tarihinde «Süfyaniye Ailesi» olarak tanınır. II. Muaviye'nin zamanında ve ölümünden sonra bir müddet iç savaşlar şiddetlenmiş, kabileler arası, mezhepler arası anlaşmazlıklar daha da artmıştır. 684 tarihinde iktidarı elegeçiren Mervan'la başlayan yeni Emevi Halifeleri dizisine ise «Mervaniye Ailesi» denilmiştir.

Yazar, bu değişiklik vesilesiyle o yıllara rastlayan Abdullah bin Zübeyr'in halifeliğini özetleyerek Emeviler saltanatı sırasında Süfyaniye Ailesi ile Mervaniye Ailesi arasında bir «Saltanat fasılası» bulunduğunu görüşünü benimsemiştir.

şere»dendi.³ Anası, Ebubekir'in kızı Esmâ'dır. Abdullah, kullukta kusursuz, gece gündüz ibadetle vakit geçiren, nafile namazlarla gecelerini aydınlatan bir yüce kişiydi. Bir hafta aralıksız oruç ve namaz, bundan başka bir sahabeye kısmet olmamıştır.

Rivâyet: «Tâbiinden biri, Abdullah'ın Dünya ve ahiret sultanlıklarını kendisinde toplamış olduğunu belirterek:

— Abdullah Hazretleri, bu dünya işleri ile uğraşırken asla öteki dünya ile ilgili değildir. Yine, öteki dünya işleri ile başbaşa iken öyle sığınmış ve kendinden geçmiş olur ki, dünya işlerini tamamen unuttur. Buyurmuştur.»

Yiğit, heybetli, güzel konuşan, son derece olgun, erdem sahibi, hünerli bir zat olarak şöhret kazanmıştı. Övülmeye değer niteliklerini yazıp bitirmek kolay değildir. Dokuz yıl halifelikte bulundu.⁴ Abdülmelik halife olunca üzerine Haccac-ı Zâlim'i gönderdi. Yapılan savaşta şehit olmuştur. (Allah, ondan ve diğer sahabelerden razı olsun.)

4. Padişah (Halife): lanetlenmiş Mervan'dır. Dar ince boyu, uzun ve biçimsiz bir heykeli an-

3 Aşere-i Mübeşşere: Sağlıklarında cennetlik oldukları kendilerine müjdelenen on kişi: Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Avf oğlu Abdurrahman, Ebu Vakkas oğlu Sad, Ebu Übeyde el Cerrah, Zeyd oğlu Said.

4 Milâdî 683-692 yılları arasında ve Hicaz'da... Fakat bu yıllar boyunca Arap yarımadasının büyük bir kısmında özellikle Suriye kesiminde de Emevilerden II. Muaviye, I. Mervan, ve Abdülmelik hüküm sürmüşlerdir.

dırdığından «hatıl kazık» diye ad takılmıştı. Hz. Osman'ın sır kâtibi ve damadıydı. Kırıcı, öc alıcı bir adam olup Resulullah'ın lanetini kazanmıştı. Mervan'a «İbn Târid» (Kovulmuşun oğlu) da denmiştir. Çünkü, babası Hakem bin Âs, Hz. Peygamber tarafından bir görevle başka yere gönderilmiş fakat o, gittiği yerde yüce Peygamberi taklit etmeye yeltenmiştir. Tanrı elçisi bu yüzden bedduada bulundu. Hakem'in yüzü gözü çarpıldı. Mervan doğunca Peygamberimize haber getirdiler:

— Bu doğan, kertenkele oğlu kertenkele, lanetlenmişin oğlu lanetlenmiştir! buyurdu.

Mervan dokuz ay padişahlık etmiştir.

5. Halife: Abdülmelik bin Mervan'dır. Tahta çıkmazdan önce kulluktan ayrılmayışı ile meşhur olmuştu. Oysa, halife olur olmaz davranışları değişti. Yaptığı zulüm ve işkencelerle halk dilinde nam bıraktı. Ak benizli, iri gözlü, ince yüzlü, büyük ağızlıydı. Oynayan dişlerini altın ipliklerle sarardı. Haccac-ı Zâlim'i⁵ vezir edinmekle büyük küçük herkesin nefretini kazandı.

5 Haccac-ı Zâlim/Haccac bin Yusuf: (661 - 714) Hicaz ve dolaylarını yeniden Emevi hâkimiyetine soktu. Haricî ayaklanmalarını bastırdı. Kûfe ve Basra'yı aldığı gibi Horasan dolaylarının yönetimini Irak'la birleştirdi. Kur'an'ın, hareketlenmesini ve böylece her yerde aynı şekilde okunmasını sağladı. Nutukları Arap Edebiyatına geçmiştir. Onun çok kan dökücü, zâlim olduğunu yazan kaynakların yanı sıra iyi ve doğru bir devlet adamı olduğunu yazan kaynaklar da vardır. Gerçek odur ki, Haccac, Emevi devletini, en sarstı! günlerinde kurtaran adamdır.

Rivâyet: «Abdûlmelik'e kadar gümüş veya altın sikkelerin üzerinde Rum ve Acem dinsizlerinin adları bulunurdu. İslâm ülkelerinde ilk kez adına para kestiren bu halife olmuştur. Belgele-re, mektuplara ve bütün yazışmalara tarih konul-ması geleneğini de Abdûlmelik başlattı. Müslü-man padişahlar arasında, sözünden cayan ilk ha-life de yine budur. Bir düşmanı, canını bağışlamış kendi uyruğuna almışken, sözünde durmayarak öldürtmüştür.»

Padişah huzurunda herkesin uluorta konuş-masını yasaklayarak belli kimselerin konuşması-na izin vermişti. Özel görevliler dışında kimsey-le konuşmadığı rivâyet edilir. Ölünce oğlu padi-şah oldu.

6. Halife: Velid bin Abdûlmelik'dir. Kara yağız, çopur, uzun burunlu, kibirli, sert bir hali-feydi. Karılarının sayısı kırk olup sık sık evlenir-di. Muhtelif zamanlarda toplam olarak altmış ka-dınla evlendiği rivâyet edilir. Fakat hayır işleri-ne düşküdü. Medine'deki Peygamberin mescidi-ni onartıp genişletti. Mekke Hâkimine otuz bin miskal (135 Kg.) altın yollayıp Mekke'nin kapı-sını, Kâbe'nin oluğunu ve direklerini altınla kap-lattırdı. Hem Mekke'ye hem Medine'ye su ge-tirtti. Yolcuların şaşır-mamaları için yollar boyun-ca işaret taşları diktirdi. Şam şehrinde ise meş-hur Emevi Câmisi'ni yaptırmıştır. İslâm ülke-lerinde, ilk defa akıl ve beden hastalıklarının te-davisine mahsus hastaneler yaptıran da budur. Ölünce kardeşi halife oldu.

7. Halife: Süleyman bin Abdûlmelik'dir. Ça-

tık kaşlı, akbenizli, büyük gözlü, uzun boyluydu. Son derece mağrur aynı zamanda öfkeli obur bir adamdı. Dinsizlerle (Bizanslılarla) savaşmış, gazalardan geri durmamıştır. Hatta, Galata'daki «Sahabe Camisi»⁶ Halife Süleyman tarafından yaptırılmıştır diye söylenir. Adaleti doğudan batıyı tutan bir hükümdardı.

Rivâyet: «Bir gün bir kadın geldi:

— Yüce Allah'ın adına ve «—..Aralarından bir seslenici de şöyle diyecek; —Gerçekten Allah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun!»⁷ Âyeti üstüne ant ederim ki, senin adamların bir tarlamı haksızlıkla aldılar. Adaletini göster! Dedi.

Süleyman, tahtından aşağı indi. Yüzünü kara toprağa koyarak:

— Ben de Allah'ın adına yemin ediyorum ki, bu kadının hakkı verilmedikçe yüzümü yerden kaldırmayacağım!, Diye ağlamaya başladı. Vezirine kızdı köpürdü. Kadın tarlasına kavuştuktan sonra yerinden doğruldu. Haccac-ı Zâlim'in ekibi ni iş başından uzaklaştırmıştı. Bunların mallarına elkoydu.

Süleyman çok mağrurmuş.. Hatta, ölümü dahi buna bağlanır:

Hikâye: «Bir gün süs ve nişanlar takınıp sarayında gezerken bir güzel cariyeye rastgelir. Gururla;

6 Sahâbe Camisi: Karaköy'de, halen Yeraltı Camisi diye bilinen mâbet.. Burasının Bizanslılar gününde su sarnıcı olduğu, Emeviler zamanında yapılan İstanbul kuşatmaları sırasında camiye çevrildiği ileri sürülmektedir.

7 A'raf Sûresi, 4. âyet.

— Beni nasıl görürsün, yüzümün parlaklığını beğeniyor musun? der.

Cariye: (Arapça-nazım)

— *Aceb zîba metâ olurdun elhak
Eger bâkî kalaydın âlem içre
Aybın yok ve illâ fâni olmak
Bekâ yokdur efendim adem içre*

Mısralarıyla cevap verir. Halife bunda uğursuzluk, sezer, içine şüpheler dolar. Bir zaman sonra odalığı çağırarak:

— Geçende bana o uğursuz mısralarla cevap vermenin sebebi nedir? Diye kadıncağızı sıkıştırır. Cârîye yemin eder:

— Padişahım, ben ne sizi gördüm, ne de bahsini ettiğiniz şiiri okudum!

Halife, kendisine gayb âlemini örten perdenin ardından bir hayalin gözüktüğünü, bir sesin ulaştığını kavrar. Ölümünün yaklaştığı kuruntusu yüreğini yakar. Çevresindekilere, amcazâdesi Ömer bin Abdülaziz'in, şayet o da ölürse kendi kardeşi Hişâm'ın halifelik makamına geçirilmesini vasiyet eder.»

Her öğünde bir Rum kantarı yemek (!) veya üçyüz yetmiş yumurta yemiş.⁸ (Allah günahlarını bağışlasın).

8. Halife: Ömer bin Abdülaziz'dir. Anası, Ömer bin Hattab'ın oğlu Âsım'ın kızıydı. Ak be-

8 1 Rum kantarı, bugünkü ölçü ile 50 Kg.'a eşittir. Bu kadar yemeği veya 370 yumurtayı bir öğünde, hatta bir günde yiyelemek herhalde imkânsızdır.

nizli, yufka yürekli, güzel görünüşlü, heybetli gözükmesine rağmen ince yapılı, kaba sakallıydı. Çocukluğunda at tepmiş, yüzünde izi kalmıştı. Seçkin nitelikleri, beğenilen huyları sayılamayacak kadar çoktur. Halife olmazdan önce de halifelîği sırasında da aşırı kulluk yolunda ve doğrulukta idi. Hızır Aleyhisselâm ile ara-sıra buluştukları kabul edilmiştir. Halifelîği süresince, değirmen taşının çivisi gibi toplum düzeninin ve ermişler halkasının mihveri idi. Her yönden Hülâfâ-yı Râşidin'e⁹ benzetilir. Büyük âlimlerden İmâm Süfyan Sevri ve İmâm Şâfi hazretleri, büyük halifeleri dört değil, beş kabul etmişler Ebubekir, Ömer, Osman, Ali'den sonra Ömer bin Abdülâziz'i saymışlardır.

Kendinden geçerek namaz kılar, Allah'tan son derece korkar ve çekinirdi. Malik oğlu Enes, Halifenin arkasında namaz kıldıktan sonra: «—Ömer bin Abdülâziz'in kıldırıldığı namaz, Hz. Peygamberin kıldırıldığı namaza benziyordu. Bir başka imâm arkasında böyle namaz kılmadım» buyurmuştu.

Halife olduktan sonra, öteki halifelerin bindikleri atlara binmeyip kendi katırı ile yetindi. Önünde kimseyi yürütüp yormazdı. Saraya geldiği zaman, halı, kilim ve makatları kaldırttı. Hepsini sattırarak bedellerini devlet hazinesine ekledi. Saray ahırındaki atları, diğer bazı malları da elden çıkarıp hazinenin zenginleşmesine

9 Hülâfâ-yı Râşidin: Hz. Peygamberden sonra sırasıyla İslâm başkanlığı yapan ilk dört halife. (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali)

gayret etti. Halife ailesinden olanların mülkiyetinde bulunan geniş toprakları da aynı amaçla sattırmıştır.¹⁰ Şeriata uymayan, bâtıl kuralları birer birer yok etti. Hatta Emevi Halifeleri, her hutbenin sonunda Hz. Ali'ye söverlerdi. Bu çirkin eyleme son verdi. Yerine «—Gerçekten Allah, adaleti, iyiliği, yakınlarla karşı elâçıklığını buyurur.»¹¹ yüce anlamlı âyetinin okunmasını koydu. Devlet bütçesinden, kendisine günlük üç akça ödenek ayırtmıştı. Canı yaş üzüm istediği bir gün para bulamamıştı. Karısından istemiş o da:

— Siz Halife değil misiniz? Üzüm aldıracak kadar paraya gücünüz yetmez mi? Diye kınamıştı. Ömer şöyle dedi:

— Yarın, devlet hazinesini dağıttın! Töhmeyle cehennemde yanmaktansa yemeyip sabrederim, bu daha kolaydır.

Rivâyet: «Her gün Müslümanların işlerini gördükten sonra, gece sabaha dek Ulu Tanrı'ya sığınır, yaş döker, yakarışlarda bulunurdu. Karısı bunun sebebini sorduğu zaman:

— Bütün Müslümanların, hasta, yaşlı, yoksul, kimsesiz, düşkün, mazlum, sakat... hepsinin yükü boynumda. Bu ağır sorumluluğun öbür dünyada hesabını nasıl vereceğimi düşünüyorum. Demişti.»

10 Ömer b. Abdülaziz, bu teşebbüsü ile belki de tarihte ilk toprak reformu uygulayıcısı olmuştur. Bu halifenin ölümü de aynı konuyla ilgili bulunmaktadır. Geniş ve verimli toprakları kamulaştırılan Emevi ileri gelenleri Ömer b. Abdülaziz'i zehirletmişlerdir.

11 Nahl Sûresi, 90. Âyet.

Eğer geceleyin Müslümanların işlerini sürdürecektse, devlet parası ile alınmış bir mumla çalışma yerini aydınlatır; işi bitince kendi özel mumunu yakardı. Bir gün hizmetçisini saray mutfağında su ısıtırken gördü.

— Devlet parası boş yere ve kişi faydasına harcanmış. Ödemem gereklidir. Diyerek iki akçalık odun aldırdı ve mutfak anbarına koydurdu.

Rivâyet: «Onun zamanında bütün ülke kardeşlik duyguları ile dolmuştu. Kurtla koyun arkadaşlık ederdi! Bir çobana âriflerden birisi bunun hikmetini sordu. Çoban; (Arapça) «—Baş doğru yolda olursa gövdeye zarar gelmez.» dedi.

Günün birinde bir kurdun koyun kaptığı duyuldu. Olayı haber alan bir olgun kişi; «—Herhalde Hâlife ölmüş olmalı!» dedi. Siz Allah'ın hikmetine bakınız, çok geçmedi; bu eşsiz Halifenin sözkonusu günde ölmüş olduğu duyuldu!

Ömer bin Abdülaziz, sultanların en adaletlisi, hakanların en olgunu idi. Bunda, bütün din bilginleri birleşmişlerdir. (Allah ondan razı olsun; Kur'an saygısına rahmetini çok etsin; durağını cennet bahçeleri kılsın.)

Mutlu döneminde, büyük müçtehitlerden İmâm-ı Azâm Hazretleri, İmâm Şa'bi, İmâm Hasan Basri ve İmâm Atâ Hazretleri hayatta idiler. (Yaradan, bütün bunların duraklarını cennet etsin.)

Rivâyet: «Emevi Ailesi ileri gelenleri, önceki halifelerden bağış yoluyla bir takım köyleri, şeriata uymamakla birlikte almışlardı. Ömer hepsini devlet malına kattı. Kanunsuz, kuralsız

işlemleri bozdu. İşte bundan dolayı akrabaları kin gütmeye başladılar. Bir uşağı kandırıp Ömer bin Abdülaziz'i zehirlettiler. Halife kendi durumunu sezdi. Ama bir kere zehirlenmiş, olan olmuştu. Uşağı çağırırdı:

— Niçin beni zehirledin?

— Bin altın verdiler. Paranın çokluğuna dayanamadım.

— Getir o altınları..

Şaşkına dönen uşak gidip getirdi. Tamamı hazineye kondu. Sonra Halife uşağa:

— Haydi şimdi git. Seni kimse görmesin! diyerek hayatını bağışladı. Çok geçmeden de öldü. Yerine Yezid bin Abdülmelik Halife oldu.

9. Halife: Yezid (II.)dir. Mervan'ın torunu, Abdülmelik'in oğluydu. Ak benizli, güzel yüzlü, eğlenceyi seven bir kişiydi. Kardeşi Süleyman'ın vasiyeti üzerine Ömer'den sonra padişah olmuştur. Yiyip içmekten, coşup eğlenmekten başını alamaz; başka şey düşünemezdi. Canane adlı bir odalığı vardı. Sultanlık işlerini genellikle o yürütürdü. Yezid bunu öylesine severdi ki, en önemli tâyinleri azilleri bile ona bırakmıştı.

Rivâyet: «Aşk derdiyle Yezid'den gayri can veren padişah yokmuş.. Biri yukarıda sözü edilen Canane, diğeri ise Selâme olmak üzere gül endamlı, gümüş çehreli, şirin sözlü iki benzersiz güzelin sevdasına kapılmıştı. Vaktini bunların arasında içki içmek, eğlenmekle geçirir; güzellerin birbiri ardından sundukları içkiyle sarhoş olurdu. Belli ki zaman içinde pek aldanmış bir padişahı. Gün geldi, Canane öldü. Ayrılık ateşi, Halifenin

canına tak dedirtti. Selâme'nin köşküne giderken Canane ile ilgili şiirler, şarkılar duydu. İçin için ağlayışa koyuldu. Bir gün bir gece, öyle baygın ve sızmış yattı. Aşk odu, yüreğini tutuşturdu. Ertesi sabah da öldü!.. Bu olay, insanlığa bir büyük ibret olmuştur.

10 Halife: Hişam bin Abdülmelik'tir. Ak tenli, şaşı ve şişman olup sakalını siyaha boyardı. Adaleti, doğruluğu sever, hayır işlerine ilgi gösterirdi. Devlet hazinesine gelir olarak toplanan parayı, elli kişi tanıklık edip «—Bu para, kanuna ve hukuka uygun şekilde tahsil edilmiştir.» demedikçe kabul etmezdi. Dinsizlerle olan savaşları sayısızdır. Seyyit Battal Gazi'yi¹² İstanbul dinsizlerine karşı gazaya göndermişti. Battal'ın şöhreti halk arasında yaygındır. Mezarı Seyitgazi'de olup burası kutsal bir ziyaret yeridir.

12 Müslümanların VIII. yy.'da Bizans'a karşı yaptığı gazâlarda ün yapmış Arap komutanı, Türk ve Arap destan hikâyelerinin kahramanı. Türkler arasında Battal (Kahraman) Gazi, Seyyit Battal ve Seyyit Battal Gazi adlarıyla tanınmıştır. Arap kaynaklarına göre asıl adı Abdullah'dır. Emevi ordularının 717-740 yıllarındaki seferlerine katıldı. 740'ta Afyon yakınlarındaki Akroinon'da şehit düştü. Daha sonra, Emir Danişmend 1102'de Malatya'yı fethedince Battal ile ilgili Arap rivayetleri, bu bölgede yeni bir anlatım içinde yaygınlık kazandı. Türkler, Battal'ı böylece benimsediler.

Menkıbelere göre Battal, Emevi komutanı Mesleme'nin Bizans'ı kuşatması sırasında (717-718) şehre girer, Ayasofya'yı görür. Oradan kıymetli haç'ı alarak çıkar. Başka bir rivayet, Rum ülkesinde hastalandığını, bir manastırda tedavi edildiğini ve kendisine yardımcı olan kızla birlikte kaçtığını anlatır. v.s.

Rivâyet: «Hişam, kendisini pek büyük görürdü. Özel elbiselerinin tamamını ancak altı yüz deve taşıyabilirdi. Ölünce sarayı mühürlendi. Hazinesinden kefen alınacak kadar para çıkarılmasına bile izin verilmedi!» Bu, başlıbaşına ibret veren bir olaydır. Durup düşünmek gerek.. Benzeri bir olay ise Leys oğlu Amr ile ilgilidir: Leys oğlu, büyük bir sultandı. Mutfağının levazımını yüzlerce deve zor taşıyabilirdi. Sonu iyi gelmedi, Bağdat Halifesinin komutanına esir düştü. Hapiste iken açlıktan öldü!.

Beyit (Farsça):

*(Bilirsin, Hazreti Süleyman'ın alnına ne yazılmıştı?
Dünyaya gönül bağlama ki hiç kimseye vefâ etmedi..)*

11. Halife: Velid (II.)dir. (II.) Yezid bin Abdülmelik'in oğludur. Cesur ve şair ruhlu olmakla birlikte çok zina eder, durmaksızın sövüp sayardı. Babasının yatağına girmiş, ondan çocuk doğurmuş kadınlarla yatar; bu kadınlardan olma kızlarla cinsi temasta bulunurdu.

— Niçin böyle yapıyorsun? Kâfirlerden, ateşe tapanlardan mısın? Diyenlere:

Beyit (Arapça):

*(—Nefsini dizginleyen tasa içinde ölür,
Cesur bir kişi ise ölümden lezzet alır.)*

cevabını verirdi.

Lanetlenmiş adam bir gün, sarhoş ve cünüpköyün koynundaki odalığa;

— Eskiden beri imamlığı halifeler ifa ederler. Ben bu görevi sana yaptıracağım; diyerek halifelik elbiselerini ona giydirdi. Kılığını değiştirdi ve camiye gönderdi. Bir cenabete, cemaatin imamlığını yaptırdı. Allah'ı inkâr eden melûnlardandı. Geberince oğlu Yezid halife oldu.

12. Halife: (III.) Yezid'dir. Kara yağız, ufak tefekti. Babası gibi dinsiz değildi. Sultanlığı az sürdü. Ölünce kardeşi Halife oldu.

13. Halife: İbrahim'dir. Dört ay kadar halifelik yapabildi. Ana bir kardeşi olan Mervan, Kürdistan ve Azerbaycan hâkimi idi. Aralarında çıkan savaşta —rivayet doğru ise— Mervan, İbrahim'i öldürmüştür.

14. Halife: Mervan (II) bin Muhammed bin Mervan'dır. Ak benizli orta boylu, iri gövdeli idi. Savaştan geri durmazdı. Çok cefa çektiğinden ona «Mervân-ı Himâr» (=Eşek Mervan) diye ad takılmıştı. Zamanında, Horasanlı Ebu Müslim ortaya çıktı. Emevilerle savaşarak halifeliği Abbasi oğullarına kazandırdı. Çok şükür böylece Emevilerin eşitsizlikten öteye gitmeyen tutumları cezalandırılmış oldu. «— Bir ulus, kendi kendini bozmadıkça Allah da onu bozmaz. Allah bir ulusun kötü olmasını dileyince artık onu bundan döndürecek yoktur. Onlar için Allah'tan başka yardımcı da yoktur.»¹³ Âyetinin anlamınca, tutumları

13 Ra'd Sûresi, 11. Âyet.

bëgenilir biçimde olmadığından sultanlıkları yıkıldı. Abbas oğullarının eline geçti.¹⁴

14 Emevi/Beni Ümeyye/veya Doğu Emevi Halifeleri:

Muaviye (661) — Yezid (680) — Muaviye II. (683) — Mervan (684) — Abdülmelik (685) — Velid (705) — Süleyman (715) — Ömer bin Abdülaziz (717) — Yezid II (720) — Hişam (724) — Velid II (743) — Yezid III (nisan 744) — İbrahim (ekim 744) — Mervan II (aralık 744) (Son Emevi Halifesi Mervan II'nin saltanatı 750 yılına kadar sürmüştür.)

ABBASİ HALİFELERİ

Bu şerefli topluluk, Peygamberimizin (s.a.) amcası Abbas Hazretlerinin çocuklarıdır. Tanrı Elçisi, bu amcası için: «O, halifelerin babasıdır.» buyurmuştu. Hicretin 137. ¹ yılından başlayarak Abbas oğullarından 38'i padişah oldular. Bunların halifelik sürelerinin toplamı 524 yıldır. Başkentleri Bağdat'tı. Bu devletin kuruluşu, Horasanlı Ebu Müslim olayının bir sonucu olup açıklanması çok uzar. Bir özetleme olan kitabımıza gerekli hikâyeler alınmış, bazı kıssalar genişçe anlatılmıştır.

1. Halife: İlk olarak Abbas oğullarından

1 Hicrî 137 yılı, Milâdî 755/756 yılına tekabül eder ki Abbasilerin kuruluşu için yanlıştır. Seffah istiklâlini H. 132 - Milâdî 750'de ilân etmişti.

Seffah halife oldu. Asıl adı Abdullah'tır. Fakat halifelik uğruna Emevilerden birçok kişiyi öldürttüğünden «Seffah = Kandökücü» lâkabıyla meşhurdur. Seffah'ın, Hz. Abbas'a kadar ataları şunlardır: Muhammed-Ali-Abdullah-Abbas. Seffah, uzun boylu, ak benizli, siyah saçlı, doğan burunlu, bilgin ve cömert bir kimseydi. İş öncesi hazırlıkta pek akıllı davranır; verdiği sözde dururdu. Cömertlikte eşi bulunmaz bir halife olarak ün bırakmıştır. Mühründe: «—Tanrı, güvene lâ-yık olduğundan, kulu ona inançla bağlıdır.» yazılıydı.

Hikâye: «Bir gün meclisinde Abdullah ibn Hasan:

— On bin akçaya sahip olamadım. Bu miktarın adını kulaktan işitirim. Deyince, Abdullah'a hemen on bin akça bağışlamıştır.»

Rivâyete göre, gerek Hz. Peygamber ve ondan sonra gelen Dört Halife, gerekse diğerleri, hutbeyi minberde ayaküstü okurlarken Muaviye, pek seniz oluşu sebebiyle oturarak okumuştur. Seffah halife olunca eski geleneğe uygun biçimde ayaküstü hutbe okumuş ve bu yeniden gelenekleşmiştir.

Seffah, haksızlıkta ve acı çektirmede aşırılık göstermişti. Doğruluğuna inanılan rivâyetlerden biri şudur:

«Emevi oğullarının ileri gelen doksan kişisini ziyarete çağırmış. Henüz sofraya yemekler gelmemişken içeriye Haşim oğullarından birisi girip:

Nazım (Arapça):

(Her gördüğün kişiye kanma/İliğinde gizli bir oç, özünde hastalık bulunabilir/Kılıcını çek ve sesini yükselt/Yeryüzünde bir Emevi kalma-yıncaya kadar!) Demiş. Bundan etkilenen Sef-fah, oradaki Emevi soylu doksan kişiyi çadır di-rekleri ile dövdürüp kemiklerini ufalatmış; daha adamlar ölmeden üzerlerine yeni bir sofra kur-durup yemeğe başlamış. Sofranın altında ise, ya-ralılar, can çekişenler inleyip sızlanırlarmış.»

Şam'da gömülü bulunan Emevi Halifelerin-den Muaviye'yi, Yezid'i, Abdülmelik ve Hişam'ı, mezarlarından çıkarttırarak bunlardan henüz çü-rümemiş olanların cesetlerini astırmış, sonra da yaktırmıştır. Kısacası, Emevi soyundan, Abdur-rahman adlı genç ayrı tutulursa kurtulan olma-mıştır. Abdurrahman ise bir yolunu bulup Mağ-rip iline (Kuzey Afrika) kaçmıştır. (Yeri gelin-ce bilgi verilecektir.)

2. Halife: Seffah'ın kardeşi Mansur bin Mu-hammed bin Abdullah bin Abbas'dır. Asıl adı Ab-dullah olup kendisine «Mansur» lâkabını almış-tır. Künyesi Ebu-Câfer'dir. Cimriliği, tutuculuğu nedeniyle yük yük para (vergi) topladığından bu Halifeye «Yükcü Mansur» da denir. Uzun boylu, zayıf yüzlü olup seyrek sakalını siyaha boyar-mış. Bilim ve eğitime düşkünlüğü oranında, oyun ve eğlenceyi sevmezmiş. İleriye gören, tedbirli, gururlu bir halifeymiş. Dervişlere yakışır biçim-de elbiseler giydiği halde heybetinden korkulur-muş. Namazını aksatmamakla birlikte, ülkeyi ko-rumak, halifelik görevinde kuvvetli olabilmek

için birçok kimseyi haksız yere öldürtmüştür. Hatta, İmâm-ı Âzâm Hazretlerine bile zehir yedirdiği nakledilir. Cimriliği konusunda şöyle bir anlatım vardır: Sesi çok güzel bir şarkıcıyı huzuruna getirtip dinlemiş. Çok beğendiği için de çıkarıp yarım akça (!) bahşış vermiş.. Mansur'un sözünde durmadığı, vefa göstermediği bilinen gerçeklerdendir.

Rivâyet: «Şam yöneticisi ile aralarına düşmanlık girince, savaş için Horasanlı Ebu Müslim'i gönderir. Ebu Müslim, galip olarak Şam hazinesine el koyar. Durumu haber alan Mansur, tezelden ulak gönderip «—Benim malımı sakla ve bana ulaştır.» der. Müslim, buna kızarak doğru Horasan'a gider. Fakat Mansur, peşpeşe davetçiler yollayarak sevgisini ispata, Müslim'i yeniden Bağdat'a getirmeye çalışır. Bağdat'a dönen Ebu Müslim'i, saygıyla karşılar. Beri yandan, kırk askere sarayda pusu kurdurtur. Ebu Müslim söze başlayıp küskünlüğünün nedenlerini anlattığı sırada pusudakilere işaret verir ve oracıkta öldürür. Müslim'in başı dışarıda halka teşhir edilir ve bir karışıklık çıkmaması için de bol bahşış dağıtılır.»

Horasanlı Ebu Müslim, Abbas oğullarına duyduğu sevgiyle altıyüz bin insanın canına kıymış; bunları padişah etmişti..Bir de şu sonuca bakınız! İkinci Halife Mansur, soyuna böylesine iyilikte bulunmuş bir kimseye vefa ve saygı gösterecekken şeytanlıkla ölümünü hazırlamıştır. Bu olay; «İyilik ettiğin kişinin kötülüğünden Tanrıya

sığın» öğüdünün ve «Sultanların vefası olmaz-mış.» yargısını ne güzel ispat eder..

Amcası Abdullah'a düşünülməsi zor bir tuzak hazırlamıştır.² Ona, temeline tuz kalıplarından taşlar yerleştirilmiş bir saray yaptırttı. Orada ağırladı; yedirip içirdi. Amcasını bu eve iyice alış-tırdı. Birkaç gün ziyafetler düzenledi. Sonra, bir gece evin temeline ince bir su bağlattı. Tuzların erimesiyle yapı çöktü ve altında kalan Abdullah da öldü!. Halife ise:

— Hiç sebepsiz bu saray neden çökmüştür? Saflığında gözükererek yas tuttu.

Mansur, Bağdat şehrinin kurucusudur.

Rivâyet: «Halife, şehrin kurulacağı yere gi-der. Düzlük ve bomboş olan bu arazide bir kilise-ye bir de rahibe rastlar. Rahip, Halifeye:

— Burada bir şehir kurulacak ve kıyamete kadar adı söylenecektir. Der. Mansur bunun üze-rine araziye rahipten satın alır. Rahibin adı «Bağ» imiş; o yere ise «Dâd» denirmiş. İşte ikisinin bir-leşmesinden «Bağdat» adı ortaya çıkmıştır.³ «Fe-

2 Abdullah, Abbasî ihtilalinin hazırlanmasında önemli rol oynamıştır. Son Emevi Halifesi II. Mervan'ı yenmiş, Suriye'deki isyanları bastırmıştı. Ordusunda Horasan'lı Türkler çoktu. Bunların, yeni halife Mansur'u destekleyen Ebu Müslim'e iltihak etmelerini önlemek için hepsini öl-dürttü. Nuseybin'de Ebu Müslim'le yaptığı savaşı kaybetti, Basra'ya kaçtı. Sonra yakalandı ve yedi yıl hapsedildi. Kal-dığı bina kasten yıktırılınca altında kalarak öldü.

3 Bağdat şehrinin kuruluşu etrafında geniş bir rivâyet örgüsü vardır. Bir rivâyete göre ise, adıgeçen rahip Man-sur'a, «Sen burada şehir kuramazsın. Çünkü burada geli-şecek şehrin kurucusunun Miklas isimli biri olacağını oku-

vayih-i Miskiyye»de Mansur'un Bağdat'ı kurmak amacıyla altıyüz seksensekiz bin kere bin akça harcadığı yazılıdır.»

Rivâyet: «İmâm-ı Âzâm,⁴ Halife Mansur'un bitmez tükenmez işkencesinden yılmıştı. Düşmanları bu durumdan faydalanarak Halifeye: «—Tahtı sizden alıp bir başkasına vermeye çalışıyor.» dediler. İmâm-ı âzâm, Kûfe'den getirildi. Kendi halifeliğini ona onaylatmış olmak için Bağdat Kadiaskerliğini teklif etti. Büyük İmâm, «Günahtan son derece sakındığını» bahane ederek kabul etmedi. Bu yüzden hapse atıldı; halka fetvâ vermesi de yasaklandı. Rivâyete göre, ayağına otuz deynek vuruldu. Temiz kanı sel gibi aktı. 17 gün süre ile dayağa devam edildi, Ama, halkın ayaklanacağından korkularak zindandan çıkarıldı. Sırtüstü yatırılıp tekrar dövdürtüldü. Halifenin emri üzerine, ağzına, zehir karıştırılmış bir şerbet akıtılınca, koca İmâm göçüp gitti. Bu olay,

muştum.» Mansur, çevresindekilere: «— Siz şu işe bakınız? der. Çocukluğumda babam, amcalarım bana Miklas derlerdi. O zaman, dadımın ipliğini çalıp satmıştım. Bu iş duyuldu. Aynı sırada ortalığı dehşete boğan bir hırsız vardı. Miklas diye ün yapmıştı. İşte ona benzeterek ve alay olsun diye bana da bir süre Miklas demişlerdi.»

4 İmam-ı Âzâm: Numan bin Sabit - Ebu Hanife, Hanefî Mezhebi'nin kurucusudur. (699 - 767) Fetvâları ve halifelerin yanlış eylemlerine karşı tavizkâr olmaması ile ünlüdür. Son zamanlarında Halife Mansur'un teklif ettiği Bağdat Kadılığı'nı kabul etmediği, bunun üzerine zindana atıldığı, çeşitli söylentilere göre, zindanda işkence edilerek veya zehirlenerek öldüğü nakledilir.

İmâm'ın derecesini yükselttiği kadar, Halife Mansur'un da cehenneme girmesini kesinleştirmiştir.

3. Halife: Mehdi Muhammed bin ebu-Abdullah'dı. Lâkabı Mehdi, Künyesi Ebu-Abdullah'dı. Bilgin, yiğit, gûnahtan sakınıcı, ibadete düşkün, kullukta kusursuz, alçak gönüllü bir kişiydi. Hem yüzü hem huyu güzeldi. Hutbe okumak için minbere çıkınca: «—Yüce Tanrı, bu görevin yapılmasını buyurdu. Ben de Tanrı'nın yardımını için meleklerin duasını, insanlarla mümin cinlerin yalvarmalarını dileyerek işe koyuldum.» demişti. Aşırı temiz inançlı olduğundan, eski zulümleri, haksızlıkları unutturmuş; cömertliğiyle ün salmıştı.

Halifeliği sırasında hacca gitti. Anber ve misk tütsüsü ile Kâbe duvarlarını sıvattırdı. Çevresini ve içini ışıklandırdı. Peygamberin mescidini de genişletti. Ulu Kâbe'nin yakınına, mermer sütunlara dayanan kubbelere (revaklar) yaptırdı ve bunlara altın zincirli kandiller astırdı. Kâbe kapısına ait yapıyı mermerle yeniletti. Halifelerin namaz kıldıkları maksureleri yıktırıp halkla birlikte namaz kıldı. Mekke'ye uzanan yol boyunca hacılar için su havuzları açtırdı. Gereğinden fazla yüksek minberlerin alçaltılmasını buyurdu. İlk defa menzillerde ulak atı⁵ bulundurulmasını bir yasaya bağladı. Mescid-i Aksâ-yı⁶ yeniletti. (Al-

5 Menzil ve Ulak atı: Seri haberleşmeler için, yolların belli noktalarında (menzilhane) hazır tutulan at. Haberciler menzilden menzile bu atlarla koşar ve haber ulaştırırlardı.

6 Mescid-i Aksâ: (Beyti Mukaddes) Kudüs'de, Hz. Da-

lah bütün hayırlarını beğensin ve cennetteki makamını yüceltsin.)

4. Halife: Musa bin Mehdi olup lâkabı Hâdi'dir. Ak benizli, uzun boylu, çok semiz bir adamdı. Üst dudağı yumru olduğundan zorlamayınca iki dudağı birbirine kavuşmazmış. Cömertti ve belagât sahibiydi. Fakat içki içen, kibirlilik gösterir, zulümden geri durmazdı. «—Allah, ölüden diriyi, diriden de ölüyü türetir.»⁷ yüce sözüne uygun olarak, babası din yolunda ve doğrulukta iken o, zulüm yolunu seçti. (günahlarının hesabını Tanrı görecektir.)

5. Halife: Harun-er-Reşid bin el-Mehdi'dir. Hâdi'nin kardeşi olup⁸ Abbasi Halifelerinin en büyüğüdür. Ak benizli, güzel yüzlü uzun boylu, söz ustası bir padişahı. Geceli gündüzlü yüzer rekât namaz kılar, bir yıl hacca, bir yıl savaşa giderdi. Dokuz defa hacca, sekiz defa savaşa gitmiştir. Hacca gidişlerinin birinde, Medine ile Mekke arasındaki yolu yaya yürümüştür. Devlet

vut ile Hz. Süleyman'ın inşa ettirdikleri tarihî mâbedin adıdır. Yapısının ve içinin birçok özellikleri ile meşhur olmuş, Musevîler ve Müslümanlarca yüzyıllar boyu kutsal tanınmıştır. Birçok defa tahrip olup onarılmış ve nihayet Yavuz Sultan Selim tarafından yerine bir cami yaptırılmıştır.

7 Rûm Sûresi, 19. âyet.

8 Rivâyete göre, Hâdi, kardeşi Harun'un öldürülmesini emreder. Fakat bu emir daha yerine getirilmezden önce Hâdi, şiddetli bir öksürüğe yakalanır. Hiç kimsenin sebebini anlayamadığı bir şekilde o gece ölür. Sabah beklenmesizin Harun, halifelîğe getirilir. Yine o gece, ileride halife olacak olan Me'mun doğar!.

idaresindeki üstünlüğü ve hayatı ile ilgili men-
kibeler, ayrı bir kitap olabilecek yoğunluktadır.
Cömertliği ile nice yoksulu zengin etmişti. Gü-
nümüze kadar yazılagelen kitaplarda, en çok yer
tutan sultan hikâyeleri, Harunerreşid'e Osmanlı
Padişahı Sultan Süleyman'a ve Gazneli Sultan
Mahmud'a aittir.

Harunerreşid, Halifeliliğinin ilk yıllarında iç-
kiye ve eğlenceye düşkünken, sonra kulluğa ve
namaza yönelmiş; günahlarını andıkça gözünden
kanlı yaş akıtır olmuştur. Tövbe ede ede ciğeri
dağlanmış imiş. Şeriat hükümlerini uygularken
erdemlilerle ve bilginlerle danışmada bulunması
pek beğenilen yönlerindendir. Hatta bir seferin-
de, gözleri kör bir bilgini yemeğe davet edip ib-
rikle eline su döktüğü nakledilir. Şeyhlerin, bil-
ginlerin ayaklarına kadar gidip yüzlerini görmek-
ten, gönüllerini kazanmaktan sevaplanacağını
umarmış. İmâm Mâlik'in⁹ evine giderek ondan
hadis-i şerif öğrendiği rivâyet edilir.

Gerek çevresindeki bilginler, gerekse vezir-
leri dünyanın eşsiz kimseleriydi. Veziri, Yahya
bin Hâlid bin Bermek'dir.¹⁰ Bunun oğulları da ve-

9 Ebu Enes bin Mâlik: (612 - 709) Peygamberin hizme-
tinde bulunmuş, gazâlara katılmıştır. Uzun zaman Basra'da
yaşadı ve hadis nakletmekle ün yaptı.

10 Bermekoğulları: Kelime, Türkçe parmak kelimesinin
Arapça telaffuz şeklidir. Aile Türktür. Halid'in babası, Belh
şehrinde Nevbahar adlı ateş tapınağının hizmetlilerindendi.
Hâlid Müslüman olarak Ebu Müslim'in ordusuna katılmış,
Halife Seffah'ın Maliye Nâzırı olmuştu. Oğlu Yahya, bunun
oğlu Câfer, Abbasilere büyük hizmetlerde bulunmuşlarsa

zir olmuşlardır. Müftüsü ve Kadıaskeri İmâm ebu-Yusuf'du. İmâm Muhammed ise her günkü konuşma arkadaşı idi. Mekke'nin fethi sırasında, Reşid'in, Ahmed Sebti adlı oğlu doğmuş; bu çocuk, çağının «kutbu»¹¹ sayılmıştı.

Rivâyet: «Harunerreşid, karısı Zübeyde'den çekinirmiş. Temasta bulunduğu bir cariye hamile kalınca ona bir mühür vermiş ve «—Oğlum olursa, bu mühürü kendisine verirsin.» diyerek kadını başka bir şehre yollamış. Hikmete bakınız, câriye oğlan doğurmuş. Bunu öğrenen Halife, adını Ahmed koymuş. Çocuk biraz büyüyünce anasından sözkonusu mührü almış ve gerçeği öğrenmiştir. Bundan sonra anasından da ayrılarak dünya ile ilgisini kesmiş ve Allah'a yönelmiştir. İşte yukarıda adı geçen Ahmed Sebti budur. Ölmek üzereyken, parmağındaki mühür-yüzüğü doğrulardan birisine teslim ederek: «—Bunu zamanın halifesine ulaştırmanı rica ederim. Ona, benim yaşayışımı olduğu gibi anlatırsın.» deyip bu dünyadan göçmüştür. Harunerreşid durumu öğrendiği an sârsılmış, uzun zaman ağlamıştır.»

da Harunerreşid zamanında hepsi birden feci bir şekilde öldürülmüşlerdir.

11 Kutup: Sözlük anlamı, değirmen taşının çevresinde döndüğü mihver demektir.

Manevî anlamda kutup; «Allah'ın sevgisi ile dünya yaşayışını unutup kendisini nefsin isteklerinden tamamen arındıran ve böylece ermişlik mertebelerinin en yücesini kazanan kimsedir. Kutup sayılanların, kendi dönemlerinde birçok hayra öncü oldukları, felâketleri giderdikleri, insanüstü davranışlarda bulundukları kabul edilmiştir.

6. Halife: Muhammed'ül-Emin bin Harun'dur. Babası Harunerreşid, anası Zübeyde idi. Harunerreşid, Zübeyde Hatun'u çok sevdiğinden bu oğlunu öteki oğullarından önde tutardı. Aynı sebeple veliaht yapmıştı. Ak benizli, hoş yüzlü, uzunca boylu, hünerli ve çok cesurdu. Kuvvetliliğine bir misal olmak üzere, yumruğu ile bir aslanı öldürdüğü rivayet edilir. Fakat devlet idaresinde tedbirli olamamış, hazineyi tüketici bir tutum izlemiştir. Arkadaşlarına candan bağlanışı yüzünden onlara uyar, durmaksızın içer, yönetimi ihmal ederdi. Halife olduğunun ikinci günü, çevgân oynayabilmesi için, saraya yakın bir meydan yapılmasını emretmişti. Kendisine öğüt verilmek istendiği zaman:

Nazım (Arapça):

(Bırakınız, öteki bütün sultanlar, kılıçları ve sair savaş araçları ile üstünlük gösterisinde bulunsunlar./Bana gelince, içmek ve güzellerle vakit geçirmek başlıca düşüncemdir. Bunlarla yetineceğim.) derdi. Devlet işlerinin aksaması anlatılamayacak durumdaydı:

Hikâye: «Düşman kalabalık bir orduyla saldırıya geçtiği zaman. Emin'in gönderdiği ordu mağlûp olmuştu. Koşarak Emin'e haber getirdiler. Halife, Dicle üstündeki köşkünün taraçasında oturmuş balık avlıyordu. Habercilere kızdı:

— Bırakınız yahu! Bak şu oğlan iki balık tutmuş, ben daha bir balık yakalayamadım. dedi.

Bu tutum, devletin yıkılmasına yol açmaz da ne yapar?

Emin'in, bilimde marifette, Abbasi Halifele-
rinin en olgunu olduğu bir gerçektir. Fakat Tanrı
doğru yolu nasip etmemişse bu gibi şeylerin fay-
dalı olacağı düşünülemez. Kötü davranışlarının
bir sonucu olarak isyan çıkıp sarayı kuşatılınca,
hayattan umudunu kesmiş ve şu şiiri söylemiştir:

Nazım (Arapça)

*(Ey nefis, korku ve korunma zamanıdır/Fakat
kaçacak yer nerede?/Herkes ya dilediği ya korktuğu
şeyden titrer./Bu dünyaya her gelenin ise mutlaka bir
acılı günü olacaktır.)*

7. Halife: Harunerreşid'in oğlu Memun'dur.
Adı Abdullah'dı. Orta boylu, hoş görünüşlü, sa-
rışın, iri gözlü uzun ve seyrek sakallı, dar alınlı
olup yanağında beni vardı. Vücudu beyaz olduğu
halde, topukları safran sürülmüş gibi sapsarıy-
dı. Bütün bilimlerde söz ve hüner sahibi idi ve
Kur'anı baştan sona ezberlemişti. Fakat felsefeye
düşkünlüğü yüzünden «Kur'an yaratıktır»¹² diye
inancını bozmuş Şiilik mezhebine yönelmişti. Bi-
liminin genişliğine şöyle bir örnek gösterilir: Bir
gün, sofrasına üçyüz türlü yemek dizdirtip hazır
bulunanlara, teker teker her yemeğin faydaları-
nı, zararlarını açıklamıştır.

İyi yönetimi ile Abbasoğullarının kuvvetini

12 «Kur'an Yaratıktır.» tezi ve bu esasa dayanan Mute-
zile mezhebi, IX. yy. da birçok taraftar kazanmıştı. En
belirgin niteliği ile kaderi inkâr eden bir din görüşüydü.
Bu mezhepten olanlar, İslâm dininin köklü kurallarını de-
ğiştirmeye çalışmışlar, bu arada Kur'an'ın da Allah tara-
fından gönderilmediğini savunmuşlardır.

arttırmış; belki de bu devlet en parlak çağını Memun gününde geçirmiştir. Büyük kusuru, yukarıda belirtildiği gibi, Kur'an yaratıktır demesi, Hz. Ali'yi bütün öteki sahabelerden üstün görmesiydi. Bu iki tezini bağıra bağıra tekrarlar, çevresindekileri de inanmaya zorlardı. Hatta, İmâm Ahmed ibn Hanbel'e,¹³ «—Kur'an'ın yaratık olduğunu sen de kabul et!» diye dayatmış; onun yanaşmadığını görünce de hem bu İmâm'ın hem de fikrine itiraz eden diğer bilginlerin bağlanıp huzuruna getirilmelerini emretmiştir. Şu garip tesadüfe bakınız ki, elleri kolları bağlı bilginler saraya getirildiği sırada Memun öldü!

Belirtildiğine göre, Kâbe'nin üzerine ilk atlas örtüyü¹⁴ Memun örttürmüştür. Nâsır-billah zamanına kadar bu gelenek sürdü, bir aralık Gazneli Mahmud, sarı atlas örttürdü.

8. Halife: Muhammed'ül-Mutasım-billah'dır. Harunerreşid'in oğludur. Künyesi Ebu İshak'dı. Halifeler arasında lâkabının sonunda «Allah» kelimesi kullanan ilk budur. Mutasım'a «Sekizinci Halife» de denmiştir. Çünkü, 178 Hicret yılının sekizinci ayı Şaban'ın, sekizinci günü doğmuştur.

13 Ahmed ibn Hanbel: İslâm ilâhiyetçisi ve hukukçusu. (780-855) Gelenekçi dört Müslüman hukuk okulundan birinin kurucusu. Mutezile görüşünün akılcılığına karşı geldi. Kur'an ve hadislerle bağlı kalınmasını savundu. Memun ve Mutasım devrinde, «Kur'an'ın yaratık olmadığını» ileri sürerleri tuttuğu için zorluklarla karşılaştı.

14 Halifeler zamanında, Kâbe'ye «ridâ» adında kıymetli bir örtü koymak geleneği doğdu. Bu, Osmanlılar zamanında da sürdürüldü. Her yıl büyük törenlerle Kâbe'ye gönderilen örtüler, yine büyük dinî törenlerle Kâbe'ye sarılırdı.

Sekizinci babası Abbas'dır. Harunerreşid'in sekizinci oğludur. Abbasi Halifelerinin sekizincisidir. H.218 de halife olup sekiz yıl sekiz gün saltanat sürmüştür. Kırksekiz yaşında ölmüş, geriye sekiz kız sekiz erkek evlât bırakmıştır. İşte, Mutasım ile ilgili bu kadar çok sekiz vardır.

Heybetli ve yiğitti. Kuvveti sonsuzmuş. Öyle ki, parmağı ile bassa bir altının üzerindeki yazıyı turayı silermiş!. İki parmağı ile bir kimsenin bileğini sıkarsa kemliğini ezermiş. Zekâsı, olgunluğu yanı sıra, tedbirde kusursuzluğu nakledilir. Ancak, öteki kardeşlerine oranla cahil sayıldığından, Harunerreşit, bu oğlunu ileride halife olabilme hakkından yoksun bırakmıştı. Harunerreşid'in vasiyetine göre, eğer sıra ulaşırsa, Emin, Memun ve Kasım adlı oğulları halife olacaklardı. Allah'ın hikmeti, Kasım halife olamadı; sıra Mutasım billah'a geldi.

Mısır (Abbasi) Halifeleri, Mutasım'ın soyundandırılar. Bu da kardeşi Memun gibi, «Kur'an Yaratıktır» düşüncesine saplanmış, halkı da aynı inanca zorlamıştır. Hatta, Ahmed ibn Hanbel'i huzuruna getirtip ilkin iyilikle, peşinden gazapla düşüncesini kabule zorlamış; ibn Hanbel, büyük cesaret gösterip sert cevap verince de ona yirmi dokuz deynek vurdurmuştur. Her iki deynek arasında Mutasım:

— İmâm Ahmed, sözümü dinle. Kur'an yaratıktır, de de seni kurtarayım. Demişse de İmam:

— Hayır, o Allah'ın kitabıdır. Sen bana, bu kitaptan ispatlayıcı bir âyet bul ki, iddiana ina-

nayım. Karşılığını vermiştir. Rivayete göre, işken-
ce sırasında, ilk iki değneğin arasında, bu yüce
İmâm, «Bismillâh», ikinci arada, «Kötülükten iyi-
liğe dönmek, ancak Allah'ın yardımı ile olabilir.»
Üçüncüde, «Kur'an, yaratık değil, Tanrı buyru-
ğudur.», dördüncü aralıkta, «—De ki, Allah ne
yazdıysa başımıza o gelecektir.»¹⁵ demiş; daha
sonra her deynek vuruluştta, «Mutasım'ın bana
ettiklerini helâl ediyorum.» cümlesini tekrarla-
mıştır. Yirmi dokuzuncu deynekte İmâm kendin-
den geçince dayak kesilmiş.. Yakınları, Mutasım'
ın hakkını niçin helâl ettiğini sordukları zaman
Ahmed ibn Hanbel;

— Kıyamet günü, benim için, «Peygamber
amcasının soyundan bir kimsenin hasmıdır.» de-
nilsin istemem! buyurmuştur. ¹

Halife Mutasım, yemek türlerine düşkündü.
Mutfağında her gün bin altın değerinde yemek
pişirilirmiş. Öteki halifelerin Arap ırkından hiz-
metçi kullanmalarına karşılık, Mutasım, altın ve
gümüş kemerli Rum gençlerini hizmet görevlerin-
de kullanırdı. Ancak bu uşaklar zamanla şımarıp
halka karşı kötülüklerde bulunmaya başlayınca,
küsenler, kırılanlar çoğalmıştı. Mutasım, Bağdat'a
yakın bir yerde Sürremen-Rây¹⁶ adında yeni bir
şehir kurdurarak buraya taşındı.

¹⁵ Tevbe Sûresi, 51. âyet.

¹⁶ Sürremen-Rây: Anası Türk olan Mutasım, tamamen
Türklerden oluşan bir hassa ordusu meydana getirmiş ve
bunlar için sözkonusu askerî kenti kurdurmuştu. Halife-
liği boyunca kendisi de daha çok burada oturdu. Bu şehre
Samerrâ da denilmektedir.

Hikâye: «Atliye Şehri dinsizlerin işgalinde iken, Haşimoğulları soyundan bir kadını şehrin yöneticileri işkenceye koştular. Kadın:

— Neredesin Mutasım?.. diye Halifenin adını bağıırıyordu. Çevresindekiler bunu alaya alarak:

— Halife Mutasım, onbin atlı ile gelip seni kurtaracak öyle mi?.. diye gülüştüler. Bu olayı, bir içki sofrasında yakınları Mutasım'a anlatınca, kan beynine uğradı. Titizliği ve gayreti harekete geçti:

— Allah adına and olsun ki, gidip o Haşimi kadını kurtarmayınca bu içkiye bir daha yanaşmayayım. Denizler örneği ordum derhal hazırlansın; dinsizlerin üzerine yürüyeceğim!. dedi. Yedi günde bütün hazırlığı ve yürüyüşü bitirip Atliye'ye ulaştı. Yanına onbeş bin süvari almıştı. Kadını kurtardı ve hemen bir içki sofrası donatıp eğlenmeye koyuldu.» (Allah, günahlarını affetsin.)

9. Halife: Harun bin Mutasım'dır. Lâkabı Vâsık-billah, künyesi Ebu Câfer'dir. Ak benizli, sarışın, güzel sakallı olup gözlerinde ben gibi izler vardı. Kuvvetli gözükmeye hevesli, cömertlikte herkesi geçme iddiasındaydı. Bu yüzden, saltanatı sırasında Mekke ve Medine'de dilenci kalmamıştı. Fakat bu da Mutezile Mezhebindendi.

10. Halife: Câfer'dir. Lâkabı Mütevekkil-billah'dır. Vâsık'ın kardeşi olup künyesi Ebü'l-Fâzıl'dı. Karayağız, ufak tefek, kısa boylu ve köse idi. Başında, kulaklarına kadar inen saç bırakırdı. Döneminde sekiz halife toplanmıştı. Tahta çıkar çıkmaz Mutezile Mezhebini yasaklayıp «Ehli sün-

net vel cemaat»¹⁷ mezhebini yeniden koydu. Di-vân görevlerinde Yahudi veya Rum uşakların kul-lanılmasını kaldırdı. Ne var ki, bunun tasvip etti-ği mezhep de «Ali oğulları»na buğuz güdüyordu. Hatta Ali oğlu Hz. Hüseyin'in türbesi etrafındaki yapıları yıktırdı, halkı ziyaretten menetti. Şarap içmeye ara vermezdi. Nihayet, kendi askerleri Câ-fer'i içki sofrasında öldürdüler. Nikâhlı dört ka-rısı, dört bin de odalığı vardı. Rivâyet doğruysa, hepsiyle yatıp kalkardı.

Rivâyet: «Öldürülmesi şöyle olmuştur: Oğlu Mustansır, askerlerle anlaşp bir gün, babası, ve-zir Hakan'la şarap içerken baskın yaptı. Babasını oracıkta öldürdü. Vezir Hakan, Halifenin öldü-rülmesine engel olmak isterken üzerine kapak-landı ve bir kılıç darbesiyle o da öldürüldü. Müs-tansır'ın düşmanlığı ise önce veliaht ilân edilmiş-ken, daha sonra Mütevekkil'in çok tutkun olduğu Kabine adlı odalığından doğma diğerk oğlunu ve-liaht yapmasından ileri geliyordu. Feci cinayet bu nedenle tasarlanmıştı.»

11. Halife: El-Müstansır-billah Muhammed bin Câfer'dir. Buğday tenli, iri gözlü, doğan bu-runlu, ortaboylu, heybetli, cesur ve haşin bir adamdı. Aynı zamanda, iyi söyler, iyi yazardı. Ba-basının Ali oğullarına olan buğuzunu ortadan kaldırdı. Peygamber neslinden gelenlere saygı

17 Ehli sünnet vel cemaat: İslâm mezhepleri arasında, Hz. Peygamberin sözlerine ve sünnetlerine aynen uymayı kabul edip: akla ve imana uymayan bâtil kanaatleri benim-sememiş olan dinî görüş.

göstermeyi severdi. Ali oğlu Hz. Hüseyin'in türbesini ziyaret arzusunda olanlara izin verdi. Her ne kadar adalet kollayıcı idiyse de baba katili olması yüzünden halktan sıkılır; bu işin suçunu askerlere ve özellikle Türklere atmak isterdi.

Rivâyet: «Bir içki meclisinde, oturduğu se-
dirin yan yüzündeki Farsça bir satır gözüne ilişti: «—Ben İran Şâhlarından Hüsrev'in oğlu Şirû-
ye idim. Babamı öldürüp yerine geçtiysem de sul-
tanlıkta murada erişemedim. Ancak altı ay taht-
ta kaldım.»¹⁸ Müstansır'ın gönlünü elem doldur-
du. Bu bir cümledeki gerçek onu korkuya boğdu.
Derken feryat ederek anası çıkageldi:

— Eyvah, oğlum!.. Rüyamda babanı gördüm.
Bana: «—Yazıklar olsun Müstansır'a; halifelik uğ-
runa beni öldürdü. Allah hakkı için birkaç gün
daha murada erip sonu ateş olsun.» dedi. Diye
rüyasını anlattı.

Gerçekten de üç beş gün geçince sefası dar-
madağın oldu. Pek ansızın bu yokluk âleminden
göçüp gitti.»

Padişahlar arasında, babasını öldürenlerin
birincisi Şirûye, ikincisi işte bu Müstansır'dır.

12. Halife: el-Müstain-billah Ahmed bin Mu-
hammed'dir. Babası, Mutasım'ın oğluydu. Devlet
ileri gelenleri, Müstansır-billah'ın baba katili ol-
masını önemli bir engel saydıklarından, Mute-

18 Şirûye (Şireveyh bin Hüsrev): Milâdî: 628. İran - Sa-
sani hükümdarlarından olup babasını katlederek tahta geç-
miş; ayrıca onbeş kardeşi ile bunların çocuklarını da öl-
dürmüştür. Saltanatı sekiz ay sürmüştür.

vekkil soyundan birisini halifeliğe seçmeyi uygun bulmadılar. Mutasım'ın torunu Ahmed, bu sayede halife oldu. Ahmed, Mütevekkil'in kardeşi idi. Ak-kırmızı benizli, orta boylu, kekeme idi. Köse olduğu gibi yüzünde çiçek izleri vardı. Birçok bilim dallarında yetkili, çok okumuş bir kimseydi. Buna karşılık son derece müsrif olup hazineyi neredeyse boşaltmıştı. Birgün, bir bahis üzerinde yapılan tartışmalarda, kendi tezinde dayatmış; mukabil görüştekilere kırılarak «Sultanlıktan, halifelikten istifa ettim.» demiştir. Tahtı bırakınca Sürremen-Rây şehrinden ayrılıp Bağdat'a gitti. Vezirlerle bütün komutanlar, tahta dönmesini yalvardılsa da yanaşmadı. Çıkar yol bulunamayınca, Mütevekkil oğlu Mutez, halifeliğe getirildi. Fakat yeni Halife, Mustain'i yargılattırıp halkın ortasında idam ettirdi.. Bu olayla, Abbas oğullarından bir Halife, ilk defa alenen öldürülmüş oluyordu.

13. Halife: el-Mutez-billah Muhammed bin Câfer'dir. Tahta çıktığı zaman on dokuz yaşındaydı. Soyunda, bu yaşta halife olan bir başkası yoktu. Saf altından sikke, bunun döneminde görülmüştür. Beceriksizliği ve kötü yönetimi yüzünden kendi askerlerinin elinde oyuncak oldu. Onların bütün isteklerini yerine getirme durumunda kaldı. Akıllılık edip tahttan vazgeçecekken boş yere direndi. Defterdarın ve öteki görevlilerin elebaşılığı ile sarayı kuşatıldı. Askerlerle eli bin altın karşılığı anlaşılmaya vardysa da bu kadar para hazinede yoktu. Anasından istedi. Fakat o da yok cevabı verdi. Âsiler öfkelenip saraya

girdiler. Halifeyi sürükleye sürükleye dışarıya çıkardılar. Yakıcı güneşin altında çırılçıplak soyup türlü hakaretlerle halifelikten istifa ettiğini söylemeye zorladılar. Yüzüne gözüne tokatlar, tek-meler atıyorlar, en galiz küfürleri savuruyorlardı. Bağdat Kadısı Ebi-ş-Şevarb ile daha birçok kişiyi çağırdılar. Bunların huzurunda, Mutez'e istifa ettiğini söylediler. Sonra, Mühtedi-billah'ı halife seçtiler. Mutez'i de bir eve hapsedip burada aç susuz ölüme bıraktılar.

Mutez'in anası Kabihe, oğlunu, gözü dönmüş âsilerin elinden kurtarmak için elli bin altın veremeyecek kadar şefkat yoksulu bir kadındı. İhtilâl sırasında tevkif edildi, yapılan aramada, on üç kere yüzbin altını ile yirmi kere yüzbin altınlık mücevheri çıktı; «Lanet olsun böyle anaya ki, bu kadar malı bulunsun da bir kısmını oğlu uğruna gözden çıkarmasın.» denmişti.. Yeni Halife, Kabihe'nin mallarını hazineye koydurdu ve kendisini de Sürremen-Rây'a gönderdi. Orada ölmüştür.

14. Halife: Mühtedi-billah'dır. Künyesi İshak, adı Muhammed olup Vâsık'ın oğluydu. Yüzü oldukça güzel, teni bembeyazdı. Doğru yoldan, Tanrıya kulluktan şaşmaz; devlet hazinesinin dolurulmasına gayret ederdi. «Hazineye benim yüzümden zarar gelmesin;» diye, sirke zeytin ve ek-mekle yetinirdi. Canı başka şey istese, eline helâl bir para ulaşınca kadar bekler, öyle pişirtip yerdi. İhtilâlciler, Mutez'i bertaraf edip de kendisine biata geldikleri zaman razı olmamış: «— Mutez-billah, halifelikten istifa ettiğini açıklamayın-

ca kabul edemem.» demişti. İşte bunun üzerine Mutez'i karşısına getirerek «—Artık ben halifelik yapmayacağım.» dedirttiler. İlk olarak da Mutez, Mühtedi'ye biat etti.

Adaleti seven bir halifeydi. Nice haksızlıkları ortadan kaldırdı. Dört bir yanın bayındırlığına çalıştı. Komutanlarını, halka kötü davranmaktan şiddetle yasakladı. Ahaliyi, zulüm altında ezilmekten kurtardı. Fakirler gücenirler endişesiyle, Devlet kasasından cüzi bir ödenek alırdı. Ancak bir yıl başta kalabildi. (Allah rahmetini esirgemesin ve yerini cennet bahçeleri kılsın.)

15. Halife: el-Mutemid-alellah Ahmed bin Câfer'dir. (10. Halife) Mütevekkil-billah'ın oğludur. Karayağız, ortaboylu, güzel gözlü, kısa sakallıydı. Eşsiz bir şair, iyi bir yazardı. Fakat içkiye fazla düşküncü. İçmek ve eğlenmekten baş kaldırmaz, devlet işlerini ihmal ederdi. Şaraba düşkünlüğü, halkın kendisinden soğumasına sebep oldu. Dönemi boyunca karışıklıkların, isyanların ardı arkası kesilmemiştir. (Tanrı suçlarını bağışlasın).

16. Halife: Mutezid-billah'dır. Bunun da adı Ahmed'di. Mütevekkil'in oğullarından Talha'nın oğludur. Talha halife olmamış, kardeşinin vezirliğini yapmıştı. Mutezid, karayağız, heybetli, cesur bir padişahı. Kendisinden sonra benzeri bir halife gelmemiştir. Yavuzlanınca¹⁹ asla acımaz; en ağır cezayı uygulattırırdı. Çoğu suçluları diri diri toprağa gömdürürdü.

19 Öfkelenmek anlamındaki bu kelime metinde aynen geçmektedir.

Rivâyet: «Mutezid'e, «— Halk, sizin boş yere kan döktüğünüze inanıyor.» denmiş, o da, «—Ant olsun, bir daha kan akıtmam!» diyerek verdiği ölüm cezalarının şeriata göre olduğunu ileri sürmüştür.»

Hikâye: «Bir gün, huzurunda saf yüzlü uşaklar elpençe dururken şehrin kadısı gelir. Sıradan, bütün bu güzel yüzlü ve yakışıklı uşakları süzer. Halife, kadı'nın bakışından rahatsız olarak:

— Efendi Allah'a yemin ederim ki benden çirkin bir iş çıkmamıştır. Sakın kötü bir şüpheye kapılma;²⁰ der.»

Yanılmaz kararlarla devlet işlerini yürütmüş, bu bakımdan zamanında Abbasi Halifeliği kuvvetlenmişti. Çökmeye yüz tutan devlet, bir defa daha ayağa kalktı. Ortalık düzene kavuştu. Halife «İkinci Seffah» gözüyle bakılıyordu. Halkın sevgi ve saygısını kazanmıştı. Bununla birlikte hutbelerde Muaviye'nin de lanetlenmesini²¹ emretmesi, hoş karşılanmamıştır.

17. Halife: Müstekfi-billah'dır.²² Adı Ali olup

²⁰ Emeviler ve Abbasiler zamanında cinsî sapıklık, yaygındı ve moda halindeydi. Hükümdarlar ve zenginler, sayıları yüzleri aşan odalıklarının yanı sıra, güzel erkek çocuklarla da ilişki kurarlardı. Hikâyeden anlaşıldığı üzere Halife de kadı'nın kendisini cinsî sapık sanmasından çekinmiştir.

²¹ Peygamber soyuna reva gördükleri kötülüklerden dolayı, Abbasiler zamanında Yezit'e ve diğer Emevi halifelerine lanet yöneltirdi ki, Muaviye çoğu kez bu lanetlemelerin dışında tutulmuştur.

²² İşbu 17. Halifenin lâkabı Müstekfi değil Müktefî'dir.

halifeler arasında Hz. Ali ile bundan başka bu ad-
da halife yoktur. Son derece yakışıklı, aynı za-
manda olgundu. Güzellikte belki de eşsizdi. Her
ne kadar adalete hevesli idiyse de dönemi karı-
şıklıkların, kıtlık ve salgın hastalıkların insanlığı
kasıp kavurması ile geçmiştir. Bu yüzden halife-
likten muradını alamamıştır.

18. Halife: el-Muktedir-billah Câfer bin Ah-
med'dir. On yaşında halife oldu. Daha önce bu
yaşta halife olan yoktur. Küçüklüğü sebebiyle
halk gözünde saygı kazanamadı. Devlet ve Sul-
tanlık buyrukçuları, Mutaz-billah'ın oğlu Abdul-
lah'ı tahta çıkarmayı tasarladılar. Ayaklanma
başladığı sırada, Muktedir-billah çevgân oynu-
yordu. Üzerine atılıp sarayına kaçırdılar. Mutez
oğlu Abdullah ise, dine yönelmiş; kendi köşesi-
ne çekilmiş bir kimseydi. Zorla getirip halife yap-
tılar. Yeni vezirler, kadılar tayin edildi. Vilayet-
lere müjdeciler uçuruldu.

Rivâyet: «Tâberi Tarihi'nin yazarı Muham-
med bin Cerir'el-Tâberi; Râzi-billah'ın halife, Mu-
hammed bin Davut'el-Cerrah'ın vezir ve Ebu'l-
Münşi'nin kadı olduklarını duyunca, «—Bunlar
hep Tanrı yolunda adamlardır. Dünya ise kötü-
lükten hoşlanır. Korkarım, bu iktidar uzun sür-
meyecektir.» buyurmuştu.. Gerçekten de daha ilk
gün hepsi alaşağı edildi!»

19. Halife Râzi-billah oldu.²³

23 Eserde, 19. Halife gösterilen Râzi - billah, ancak bir
ihtilâl sırasında bir gün kadar halife gibi gözüktüğünden
gerçek anlamda Halife sayılmamıştır.

Rivâyet: «Yukarıdaki olayın ertesi günü Râzî-billah, Muktedir-billah'a haber göndererek «— Saraya girmek istiyorum; kendisi başka bir eve taşınsın.» dedi. Muktedir-billah ve taraftarları «—Bu da ne demek oluyor?» diye toplandılar. «—Göz görerekten sultanlığı kaptırmanın sırası değildir. Talihimizi deneyelim.» kararı ile karşı harekete geçtiler. Râzî-billah'ın ikamet ettiği binaya saldırdılar. Korkunç bir boğazlaşmadan sonra yine Muktedir-billah halife oldu. (ikinci defa). Fakat korkusundan Bağdat şehrini askerlerine yağmalattı. Kendisini halifelikten uzaklaştırma teşebbüsünde bulunanları yakalattı. Râzî-billah'ı da hapsettirdi. Fakat birkaç gün sonra adamcağızı boğdurdu. Ebu'l-Hasan Ali el-Ferayî'yi vezir yaptı. Bu adama, adaletten ayrılmayarak işleri yönettiğinden geniş yetkiler verdi. Ne ki çok geçmedi, bir meseleden kızıp azletti; malını mülkünü elinden aldı. Muhammed bin Abdullah bin Hakanî'yi vezirliğe getirdi. Haramı helâli titizlikle gözetirdi. Şarabı yasakladı. Beş yüz bin altın tutarındaki haksız vergi toplamalarını kaldırdı.

Rivâyet: «İstanbul (Bizans) Kralının elçisi geldiği zaman, Muktedir-billah alay yapılmasını emretti. Bağdat, baştan başa süslendi. Kaleden

Muktedir - billah'ın çocuk yaşta başa geçmesi ve devlet bünyesindeki çöküntü nedeniyle bu halifenin ilk zamanları karışıklıklara sahne olmuş, Abbasî Tahtı, isyanlarla birkaç kez el değiştirmiştir. Râzî'nin ve daha sonra Kahir'in aradaki kısa süreli ve gayriresmi varlıkları dikkate alınmazsa, Muktedir - billah'ın saltanatı 24 yıl devam etmiştir.

saraya dek 160 bin silâhlı yaya ve atlı asker el bağlayıp hazırolda beklediler. Üçbin siyah ve dört bin beyaz asker, altın gümüş kemerler kuşanmışlardı. Tören için yedi yüz kapıcı görevlendirilmişti. Saray duvarlarına oniki bini seraserden, üst tarafı ipekten otuzsekiz bin perde asılmıştı. Harem sarayında yüz aslan ve kaplan bağlı duruyordu. Boyunduruk biçiminde onsekiz ağaç hazırlanmış; üzerlerine kuş figürleri yerleştirilmişti. Bunlar hep altından, gümüştendi!.. Herbirinden ayrı ses çıkıyordu. Abbas oğullarının ululuğunu ispatlamak amacıyla şehir öylesine donatılmıştı ki, Bağdat, cenneti kışkandıracak bir güzelliğe bürünmüştü. İrem-i Zât'ül-İmâd'dan²⁴ sanki bir örnekti... Kralın elçisi, gördüklerinden şaşkınlığa kapıldı.

Muktedir-billah, yukarıda bahsedilen Vezirini azledip Hammud adlı kişiyi bu önemli göreve getirince, düzen bozuldu, halk ezilir oldu. Ülke yıkılmaya yüz tuttu. Muktedir'in tapınırcasına eğlenceye düşkünlüğü, anasının sultanlık işlerine burnunu sokmasını kolaylaştırdı. Hatta bu kadın, vezirlerin neler görüştüklerini öğrenebilmek amacıyla yanlarına odalıklar koydururdu. Kendi el yazısı ile buyruklar hazırladığı da olurdu.. Gözyumuculuk almış yürümüştü. Bundan ötürü dünyanın hali değişti. Abbasi Halifeliği yıkılmaya

24 İrem-i Zât'ül - İmad: Rivayete göre Ad (Himyeri) hükümdarı Şeddad'ın cenneti taklit amacıyla San'a ve Hadramut arasında yaptırdığı ünlü bahçe ve içindeki köşkler.. Doğu edebiyatında fazlaca işlenen İrem Bağı, eşsiz güzellikler için bir sembol geçerliliğindedir.

başladı. Mağrib İlleri (Kuzey Afrika) Abbasilerden çözüldü. Burada Abdullah Mehdi adında biri, bağımsızlık ilân etti. Başkent olarak Mehdiyye şehrini kurdurdu.²⁵

Kısacası, gittikçe kötüleşen yönetim, devlet gücünün tepelenmesine önayak oldu. Haksızlıklar halkı canından bezdirmişti. Halife, birkaç yıl hacca gitmedi. Toplumun güvenlik işleri, devletin en önemli kararları yüzüstü bırakıldı. Sonunda askerler toplanarak baş kaldırdılar. Muktedir'e işkenceye yeltenip sarayını yağmaladılar. Halife, küskünlük gösterip saltanattan istifa ettiğini duyurdu. Kardeşini «Kaahir-billah» lâkabiyle yerine halife yaptı. Halk da yeni halifeye biat etti. Üçüncü gün, Kaahir-billah Büyük Divân'ı toplayınca asker, bahşiş istedi. Bu yüzden kavga çıktı. Kapıcıları öldürüp tekrar Muktedir'e biat ettiler. Kaahir'i de öldürmek niyetiyle yakaladılar. Zavallı, «—Bana kıymayınız!» diye bar bar bağıırıyordu. Bunu haber alan Muktedir, kardeşine: «—Senin suçun yoktur, korkma» dedi ve gönlünü aldı, ihsanlarda bulundu. Annesinin yanına gönderdi. Muktedir'in yeniden tahta çıkışı (üçüncü kez) halka duyurularak her yöne fermanlar salındı. İyi bir yönetim başlamıştı. Askerin aylıkları dağıtıldı. Fakat çok geçmeden Munis adında bir haydut, Bağdat'a gizlice adamlarını soktu. Kanlı çarpışmalar sonunda Muktedir-billah şehit edildi. Yerine Kaahir-billah (ikinci kez) halife oldu.

25 Milâdî 909 yılında Ubeydullah'ül - Mehdi tarafından kurulan Fatimîler Devleti.

20. Halife: el-Kaahir-billah Muhammed bin Ahmed'dir. Künyesi Ebu-Mansur olup daha önce    gün halifelik etmiş ve askerler tarafından tahttan indirilmi ti. Muktedir'in öldürülmesi üzerine tekrar halife oldu. Kötü huylu, kinci ve i kici idi. Sikkesinin  zerine  Allah dininin d  manlarından intikam alıcı Kaahir-billah  yazdırmı tı. Saza söze, oyuna eğlenceye d  k nd . İlk olarak Muktedir-billah'in yakınlarına ve özellikle anasına ait bütün mallara el koydu. Herbirine türlü işkenceler uyguladı. Vergi toplayıcıların kötü eylemleri fesada yol a mı tı. Bundan, suçsuz vezir  bn Makle'yi sorumlu tuttu ve azletti. Askerin tamamı Halifeden so umu tu. Bir gün gizlice sarayı bastılar. Bu sırada Kaahir ve çevresindekiler adamakıllı içip sız mı tılar. Kaahir'in gözüne mil çekip k r ettiler.

21. Halife: er-Râzi-billah Muhammed bin Câfer'dir. Son derece çirkin, çelimsiz, kısa boylu, uzun yüzlü, iri gözlüydü. Halife olunca, gözlerine mil çekilen Kaahir'i huzuruna getirtip:

— Emir Munis'in ve yakınlarının mallarını ne yaptın? diye sordu. O da:

—  etin emekler ve çalışmalarla tıpkı cennete  evirdi im hasbah eye g md m. Ancak, k r olduğumdan yerini göstermeme imk n yoktur, dedi. Râzi-billah, bu bahçeyi çok seviyordu, fakat fazla mal canlısı olduğundan, hazineler bulaca ım umuduyla bahçeyi alt üst etti; güzel k  kleri yıktı. Hiçbir şey bulamadı. Kaahir'i yine çağırdı. Eski Halife bu sefer:

— Benim malım yoktu. Tahtımdan olmanın

verdiği kıskançlıkla öyle söyledim; o eşsiz bahçeyi bu bahane ile sana yıktırmış oldum! deyince Râzi, deliye döndü; Kahir'e on yıl hapis cezası verdi. Bir süre sonra affedilerek serbest bırakıldı. Hor ve değersiz, çarşılarda dilencilik etti. Kötü nitelik, insanoğlunu ne durumlara sokuyor?.. Bu acıklı hikâyeden herkesin ibret alması gerekir.

Râzi-billah'ın döneminde Abbasi Halifeliğinin düşüşü hızlandı. Elde yalnız Bağdat ve dolayları kalmıştı. Birçok bağımsız padişahlar türemişti. Hicri 323 (M. 936) tarihinde, «Müminler Emiri» sıfatını taşıyan üç kimse vardı: Bağdat'ta Râzi-billah, Endülüs'te Abdurrahman (III), Kayruvan'da (K. Afrika) Mehdi..

Râzi-billah, bir bakıma olgun, akıllı ve din yolunda idi. Fakat daha önce hazine boşalmış; günden güne artan karışıklıklar devlet gücünü hırpalamaya başlamıştı. Altı yıl halifelikten sonra öldü.

22. Halife: el-Muktezi-billah İbrahim bin Câfer'dir. Muktedir'in oğluydu. Ak benizli, güzel yüzlü, iyi huylu olup gözü şaşıydı. Oruçtan ibadetten gayri şey düşünmez, geceleri namaz kılar, aralıksız Kur'an okurdu. «—Kutsal Kur'an'dan başka arkadaş istemem.» derdi. Sultanlık ve devlet işleri önceye oranla farklı değildi. Muktezi, daha halife olmazdan evlendiği karısı ile yetinmiştir. Kulluktan başka şeyde gözü yoktu. İki yıl halifelik edebildi. İbn Yezidi denen haydut ortaya çıkıp Muktezi'yi yakaladı, gözlerine mil çekti. Müstekfi-billah'ı meclise getirip herkesi ona

biat ettirdi. Daha önce kör edilmiş bulunan Kaa-hir, Muktezi'nin de kör edildiğini duyunca:

— Bir üçüncüye ihtiyacımız var! demişti. Nitekim çok geçmeden Müstekfi'nin de gözleri oyuldu!, «...İşte bunda, gönül gözü açık olanlar için kesin bir ibret vardır.»²⁶

23. Halife: el-Müstekfi-billah Abdullah bin Ali'dir. Bunun zamanında Abbasiler bütün bütün yıkılmaya başladı. Büveyhoğulları padişahı Mu'ziddevle, Bağdat'ı işgal etti. Kendisine «Hak İmâm» diye lâkap taktı. Görünüşte Halifenin veziri gibiydi ama, onu devlet işlerinden tamamen uzaklaştırmıştı. Müstekfi-billah'a beş bin akça gündelik bağladı. Deylem hakanlarından Irak ülkesine ilk el atan Mu'ziddevle'dir. Yaptığı savaşların birinde tek kolu kesilmişti. Zamanla Mu'ziddevle, Halifenin söz varlığına bile dayanamadı; bir gün Halife Sarayına gidip:

— Deylem'den gelen iki kişi elinizi öpmek istiyorlar. dedi. Halife elini uzatınca yapışıp tahtından aşağıya indirdi. Sürüye sürüye kendi sarayına götürdü. Gözlerine kızdırılmış mil çekti ve Muktedir'in oğlu Fazlı'yı halife ilan etti. Bu tarihte Bağdat denen vahşetler şehrinde üç kör halife, atılmış, hakarete uğramış, düşkün durumda bir araya gelmişti. Alçak dünyanın hiç de rahat yeri olmadığına bu olay, ibret verici bir örnektir.

24. Halife: el-Muti'y-billah'dır. Adı Fazıl'dı. Döneminde, Mu'ziddevle, en parlak zamanını yaşadı. Halifeye günde yüz altın veriyordu. Buna karşılık onu, sultanlık işlerinden tamamen uzak-

26 Al-i İmrân Suresi, 13. Ayet.

laştırmıştı. Mu'ziddevle Şii olduğundan Muharrem ayında Hazreti Hüseyin için yas tutmayı emretti. Bu kötü ve asılsız gelenek Mu'ziddevle'nin suçudur.

Mu'ziddevle ölünce yerine oğlu Bahtiyar padişah oldu. Halife kendisine «İzzüddevle» lâkabını verdi. Bu, babasından da ileri giderek Halifeyi bütün bütün hiçe saydı. Ondan para istedi. Halife: «—Param yoktur; minberlerde bir kuru adım okunuyor. Dilerse ondan da vazgeçerim.» diye haber yolladı. Çok geçmeden de yatağa düştü. İzzüddevle, bu haberi, Halifenin bir arzusu (!) kabul edip onu halifelikten feragat ettirdi. Tay'i-billah'ı halifelige getirdi. Tay'i, Muti'y-billah'ın oğludur. Babası sağken halife olanlar şunlardır: Hz. Ebubekir, Tay'i, İstanbul Fatihî Sultan Mehmed ve Sultan Selim.. Bunlara benzer bir başka ad bilinmemektedir.

25. Halife: Tay'i-billah Abdülkerim bin Fâzıl'dır. Orta boylu, büyük çehreli, güzel tenli, kuvvetli, sert bir kişiydi. Bunun döneminde, İzzüdevle, komutanlarından Sebüktekin ile savaşa tutuştuğundan Abbasi Halifeliği, biraz göz açabildi. Bu durum, Müktefi-billah'ın zamanına kadar sürdü. Müktefi'nin döneminde, Deylemliler tekrar Bağdat'ı kendi idareleri altına almayı başardılar.

Abbas oğullarının halifeliği bir kuru addı. Minberlerde adları okunur; Müslüman sultanlar kendi bildiklerini yaparlardı. Öyle bir an geldi ki, sultanlıkla halifelik büsbütün ayrıldı. Yukarıdan beri anlatıldığı gibi bu dönemde Sultanlığı Bu-

veyh oğulları ele geçirmişlerdi. İşte, İzzüddeve Bahtiyar'ın komutanlarıyla olan iç çelişmeleri devam ederken İzzüddeve'nin amcası Adüddeve, Bağdat'a geldi; şehri beğendi ve Halifeyi serbest bıraktı. Aradan bir zaman daha geçince Adüddeve, yeğeni İzzüddeve'den saz çalgıcısı bir odalık istedi. Dileği yerine getirilmeyince araları açıldı. Adüddeve, İzzüddeve'yi öldürdü. Halife, öldürülen İzzüddeve'nin elinde tıpkı oyuncaktı. Bu bakımdan onun ölümü kendisinin kurtuluşu demektir. Adüddeve'ye hilatlar sunulup padişahlığına izin verildi. Halife kendi eliyle ona tac giydirdi; kılıç ve nişanlar hediye etti. Hutbede adının okunmasına, nöbet çaldırmasına müsaade edildi.²⁷ Önceki halifelerin hiçbirisi, bu kadar çok izni bir arada vermemişlerdir. Adüddeve'ye «Milletlerin Tâci» unvanı bağışlanmıştı. Derken, Hemedan dolaylarında ayaklanma olduğu duyuldu. Halife, yatıştırması için Adüddeve'yi oraya gönderdi. Adüddeve, Hemedan'dan dönüşünde Tay'i-billah tarafından karşılandı. Halbuki, halifeler, hizmetlerinde bulunan kimseleri karşılamazlardı. Adüddeve ölünce, Halife, ona olan aşırı sevgisinden oğlu Samsamüddeve'yi yerine sultan yaptı. Adüddeve'nin Şerefüddeve adlı bir başka oğlu daha vardı. Babasının eski ülkesi olan İran ve Kirman'da vali idi. Şerefüddeve ordusu ile saldırıya geçti. Yapılan savaşta, Samsamüddeve'yi

27 Hutbe, çetr, nöbet, sikke... Bunlar, Ortaçağ İslâm dünyasının istiklâl belirtileri idi.

Nöbet, bugünkü anlamda bando demektir ve bağımsız sultanlar, sarayları önünde günde üç veya beş vakit çaldırırlardı.

yakalayarak gözlerine mil çektirdi. Bağdat'a doğru yürüdü. Halife, elinde hiç kuvvet bulunmadığından çok korktu ve onu da karşılamaya çıktı. Şerefüddeve'ye sultanlık tacı giydirdi. Kendisi halifelikle yetindi. Şerefüddeve ölürken, Halife Tay'i-billah'a, kardeşi Ebu-Nâsır'ı yerine geçirmesini tavsiye etti. O da buna uyarak Ebu Nâsır'a baş sağlığı dileyip sultanlık hilatları ile istiklâl izni verdi. Kendisi önceden olduğu gibi yalnız halifelik yetkilerini taşıyordu. Ebu Nâsır'ın lâkabı Bahaüddeve oldu. Sonunda araları açıldı. Bahaüddeve yaratılışındaki şeytanlığı ortaya koyarak Halifeyi alaşağı etti. Üzerinde hiçbir yetki bırakmadı. Yerine Ahmed'i halifelığe getirdi.

26. Halife: el-Kaadir-billah Ahmed bin İshak bin Câfer'dir. Babası halife olmamıştı. Ak benizli, kaba ve uzun beyaz sakallıydı. Sakalını siyaha boyardı. Bilgin olduğu kadar Tanrı yolunu izler, iyilik etmekten kaçınmazdı. Bu yönü ile ayrıca tanınmıştı. Kararlarında geleceği gören, tedbirli, türlü erdemleri özünde toplamış bir halifeydi. Tahta çıkar çıkmaz, Divan toplantılarını başlattı. Bahaüddeve ile iyi geçinmiştir. Ölünce oğlu halife oldu.

27. Halife: El - Kaa'im-biemrillah Abdullah bin Ahmed'dir. Çok bilgili, erdemli, görgülü ve olgun bir kimseydi. Yüzü güzel, huyu melek gibiydi. Döneminde komutanlarla Selçuklu Hakanı (Tuğrul Bey) savaştılar. Türkler (Büveyhler) Bağdat'a kadar gelerek hutbeyi Mısır Sultanı (Fatimi Halifesi) adına okuttular. Halifeyi de yakalayarak Bağdat'a yakın A'ne şehrinde hapsettiler. Halife Kaa-

im bir «yalvarı mektubu» yazıp «Gizli veya açık bütün işlenenlerin bilicisi Yüce Tanrı» ya durumu açıkladı. Bunu, Mekke-i Mükerrerme'ye gönderip Kâbe'nin içine astırdı. Kısa bir müddet sonra Halifenin düşmanı öldürüldü. Büyükleme, ağırlama ile kendisini yeniden halife yaptılar. İlk günler, fitne çıkabileceği düşüncesiyle Kaa'im, elebaşları cezalandırmadı. Her şeyi eski düzenine soktu. Hayatının sonuna doğru oruca başladı. Başını yastığa koyup uyuduğu görülmezdi. Ölümünde, oğlu olmadığından —oğlu daha önce ölmüş— Abdullah bin Muhammed halife oldu.

(28. Halife)²⁷

29. Halife: el-Muktedi-billah Abdullah bin Muhammed bin Abdullah'dır. Babası, Muhammed, Kaa'im'in sağlığında öldüğünden dedesinden sonra halife olmuştur. Döneminde, adalet, doğruluk değer kazandı. Sultanlıkla ilgili törenler önemsendi. Tedbirli ve ileriye gören bir halifeydi. Benliğini, her türlü aşırı isteklerden uzak tutmayı becerir; olaylar karşısında zekice davranırdı. Hutbede yalnız kendi adını okuttu. Mısır Sultanlarının (Fatimilerin) koyduğu batıl bir gelenek olan, ezanlardaki «Hayırlı işlere koşunuz» sözünü kaldırttı; eskiden olduğu gibi «Namaza koşunuz» sö-

27 Yazar, bu numara ile bir halife adı vermeyerek 29. Halifeye geçmiştir. Muhtemelen, Kaa'im'in oğlu olup daha babası sağken ölen Muhammed, 28. Halife itibar edilmiş; böylece Muhammed'in oğlu Abdullah 29. Halife sayılmıştır. Veya, Kaa'im'in ikinci defa Halifelige getirilişi 28. sıraya uygun görülmüştür.

zünü koydurdu. Halk, bu güzel buyruklar sebebiyle Halifeye çok ısındılar.

Melikşah (B. Selçuklu Sultanı) biat edip Muktedî'den saltanat izni almıştı. İsfahan'da padişah bulunuyordu. Halifeye olan sevgisinden Bağdat'a geldi. Burada, Halife'nin müsaadesiyle büyük bir saray yaptırttı. Sonra ülkesine gidip ordusu ile geri döndü. Bağdat'ı çok beğenmişti, buradaki sarayına yerleşti. Halife'ye bir haberci göndererek «— Bağdat benim olacaktır, kendisi başka bir şehire taşınabilir. Aksi halde aramızda savaş çıkar.» dedi. Halife, Tanrı yolunda, dininden gayriyi düşümeyen bir kimseydi. Sultan'dan on gün mühlet rica etti. Hemen Allah'a el açtı. «— Sıkılanların yardımına koşan, kötülükleri ortadan kaldıran, sizi yeryüzünün hakanları yapan mı? Yoksa, Allah ile birlikte başka bir tanrı mı? O kadar az öğütleniyorsunuz ki!»²⁰ âyeti gerçekleşti. Melikşah hastalığa tutuldu. Çok geçmeden de öldü. Halife'nin kerameti anlaşıncı Bağdatlılar sevince gömüldüler. Fakat bir süre sonra Halife de vefat etti.

30. Halife: el-Müstazhir-billah Ahmed bin Abdullah'dır. Muktedî'nin oğlu olup yüksek ahlâklı, bilgin, zekî ve olgun bir adamdı. Dönemi boyunca halk, çok rahat ve esen yaşamıştır. Halifelik işlerini doğrudan yürütüyor; vezirleri ve öteki görevlileri ağır sorumluluklar altında ezmiyordu. Fakat dinsizler ortaya çıkarak Halep,

28 Neml Sûresi, 62. âyet.

Şam ve Kudüs dolaylarını yağmaladılar.²⁹ Müstazhir ölünce yerine oğlu Halife oldu.

(31. Halife:)³⁰

32. Halife: el-Müsterşid-billah Fazıl bin Ahmed'dir. Güzel görünüşlü, akıllı, iyiliksever, heybetli ve cesur bir halifeydi. Âsileri acımayıp öldürtür; düşman üzerine vuruculuk ederdi. Devlete düzen vermeye çalıştı ve eski parlaklığı getirmeye gayret gösterdi. Konuşma sanatında eşsizdi denebilir. Din, adalet ve dürüstlük konularında pek sağlandı.

Fakat zamanı, genellikle karışıklıklar, parçalanma ve korku içinde geçmiştir. Sonunda Selçuklu Sultanı Mesut, halifeyi yakalatarak öldürttü. Oğlu Halifelîge getirildi.

33. Halife: er-Râşid-billâh el-Mansur bin Fâzıl'dır. Güzel yüzlü, yumuşak huyluydu. Müsterşid'in oğludur. Gününde, Selçuklular kuvvetli bir dönemlerini yaşamaktaydılar. Sultan Mesut Bağdat'a geldi. Halife, korkusundan hassa ordusu ile Hemedan'a kaçtı. Sultan Mesut, Bağdat âlimlerini topladı.Râşid'in şarap içtiğini, onların huzurunda tanıklarla ispat etti. Mesut, âlimlere:

29 Bu cümle ile 1096 - 1099 yılları arasında vuku bulan ve Kudüs dolaylarının bir süre Müslümanlar elinden çıkmasıyla sonuçlanan I. Haçlı Seferi ima edilmektedir.

30 Yazar, 31. Halife olarak «Müstazhir - billah»dan bahsediyorsa da bu 30. Halife ile aynı isimdir. Yanılma sonucu 31. Halife için anlatılanların ise 32. Halife gösterilen Müsterşid'le ilgili olduğu anlaşılmış dolayısıyla o bahis, tarafımızdan Müsterşid bahsine katılmıştır.

— Sultan, Halife'yi azletme yetkisinde midir? diye sordu. Onlar da:

— Eğer zalim ve Allah'ın emirlerine karşı çıkıcı ise azledebilir! Diye fetva verdiler. Böylece Halife'nin amcası Müstazhir'in oğlu Muhammed halife oldu.

34. Halife: el-Muktezi-Lâemrillah Muhammed bin Ahmed'dir. Bir önceki halife Raşid ve askerleri zulümden geri kalmıyorlardı. Hamedan'dan ayrılıp İsfahan'a hareket ettiler. İsfahanlılarla aralarında büyük savaş oldu. Halkın çoğu öldürüldü. Bu arada Muktezi de bağımsızlığını duyurdu.

Muktezi, rivayete göre halife olmazdan altı gün önce Peygamberimizi rüyasında görmüş. «— Altı gün sonra halifem olacaksın.» müjdesini almış. İşte bu rüyaya dayalı olarak lakabı «Muktefi»ye çevrilmiştir. Bu da bilgili ve olgundu. Yerinde kararları ile Abbasi Halifeliği'ne son bir kez daha parlaklık vermiştir. Mekke-i Mükerreme'nin kapısını yenileten Muktefi, eski kapının tahtasından kendisine bir tabut hazırlanmasını buyurmuştu. Yiğit ve heybetli olduğundan, komuta ettiği ordusu, her nereye gittiyse zafer kazanmıştır. Öteden beri Türk emirlerle İranlı beyler, önemli saltanat meselelerinde Halife'ye ortaklık ederlerken, Muktefi tamamen bağımsız davranmıştır. Zamanında dünya adaletle doldu. Vefatından sonra yerine oğlu geçti.

35. Halife: el-Müstencid-billâh Yusuf bin Muhammed'dir. Karayağız, uzun sakallı, orta boy-

lu, adaletsever bir halifeydi. Zulümleri kaldırdı. Hakların dağıtımında, keskin kılıcını ısıldattı. Dönemi sessiz geçmiştir. Sonra oğlu Halife oldu.

36. Halife: el-Müstâzi-binurullah Hasan bin Yusuf'tur. Hz. Ali'nin oğlu Hasan'la bundan başka «Hasan» adlı Halife yoktur. Başta bulunduğu sürece doğruluktan ayrılmadı. İnsanlığın dirlik ve düzeni için çalışmıştır. Sınır boylarındaki kaleleri ya yeniden yaptırmış veya onartmıştır. Mısır ve Halep dolayları tekrar Abbasi yönetimine alındı. Halifelik de oldukça güç kazandı. Yerine oğlu geçti.

37. Halife: en-Nâsır-ed-Dinillah Ahmed bin Hasan'dır. Akbenizli, tatar yüzlü, kumral sakallı olup nurani bir görünüşü vardı. Tedbirli ve kararlarında isabetli bir Halife olarak ad bırakmıştır. Şiiler, haksızlıkla şehirlere saldırıp talana dalmışlarsa da Halife'nin politikası ve kuvveti, sonunda üstün gelmiştir. Doğrusu, dolambaçlı işlerde, hilede pek becerikliydi. İki dost arasına ne yapıp yapar düşmanlık sokabilir, iki düşmanı da en olmadık zamanda sevgi bağıyla birbirine kenetleyebilirdi. Bundan dolayı, çevresindeki beylere sultanlara korku bulaştı. Boyunlarını, ona itaatin yularına bıraktılar. Tahtının ayağına başlarını koydular.

Rivâyet: «Havarizm Şahı'nın mühürlü mektubu ile elçisi gelmişti. Daha elçi huzuruna çıkmadan, ustaca yollarla elçinin maksadını ve mektupta yazılı olanları öğrendi. Elçi mektubu-

nu sunar sunmaz, açıp okumaya gerek duymadan cevabını oracıkta yazdırdı! Elçiye de:

— Var, şimdi selâmımla birlikte bu mektubu Şahına ulaştır. Dedi. Elçi, gördüğünden şaşkına dönüp «— Bu Halife gaybdan haber alıyor ve çok şey ona malûm oluyor!» diyebildi. Yurdu-na dönünce cevabî mektup açıldı. Havarizm Şahı'nın mektubu ile nasıl uyduğu herkes tarafından hayretle anlaşıldı. Bu olay üzerine Havarizm Şahı dahi, Halife'nin kerametine inandı.

Abbasi Halifeliği'nin harabeye yüz tutmuş beldeleri imar edildi. Beytullah (Kâbe) önceleri yeşille örtülürken, Nâsırbillâh, ilk siyah örtüyü giydirdi. Bu, o günden beri gelenekleşmiştir. Kırk yedi yıl Halifelik yaptı. Abbas oğulları arasında daha önce veya sonra bu kadar uzun Halifelik yapan yoktur. (Allah rahmet etsin, günahlarını bağışlasın.) Ölünce oğlu Halife oldu.

38. Halife: ez-Zâhir-biemrillah Muhammed bin Ahmed'tir. Âlim, adaletsever, olgun bir Halifeydi. Babasının haksız birçok işlemlerini kaldırmaya, bunların izlerini gidermeye çalışmıştır. Halka karşı kıyıcılık edenleri ortalıktan silip süpürdü. Bağdat'ın Yakubâ bucağından her yıl onbin altın gelirdi. Babası bunu haksız yere seksen bin altına çıkarmıştı. Zâhir-biemrillah, yine onbine indirdi. Vasıt Şehri'nden zulümle toplanmış yüzbin altın vardı; bunu sahiplerine dağıttırdı.

Rivâyet: «Bir gün hazineye girdi. Hazinedar:

— Saltanatınız sırasında dolsa gerektir. Deyince:

— Hazine dolmak için değil, belki hak etmişlere dağıtmak içindir, cevabını vermişti.»

Tahta çıktığı zaman çok yaşlıydı. «— İkinci-den sonra dükkân açan ne kazanabilir ki?..» derdi. Adaleti, doğru yolda oluşu, tedbir gözeticiliği, kerameti su götürmez gerçektir. Ancak dokuz ay halifelik yapabildi. Sonra öldü. Oğlu Mansur Halife oldu.

39. Halife: el-Müstansir-billah Mansur bin Muhammed'dir. Ak üstüne kırmızı yüzlü, aynı zamanda güzel, doğan burunlu, kemer kaşlı, sarı sakallı, kısa boyluydu. Babası Nâsır, bunun zekiliğini, becerikliliğini sezip «— Kadı!» diye çağırırmış... Gerçekten de Halife olunca, hayır kurumlarının çoğaltılmasını önemsemi. Hastaneler yaptırmak Müslümanlara yardımcı olmaya çalışmıştır. Tatarlarla (Moğollarla) birçok kez savaştı, döğüştü. Çoğunda galip geldi. Ölümünden sonra oğlu Abdullah Halifelige geçti.

40. Halife: el-Musta'sım-billah Abdullah bin Mansur'dur. Abbasi Halifelerinin sonuncusu olmuştur. Ne biçim bir tesadüftür ki, Abbasi Halifelerinin ilkinin de sonuncusunun da adları Abdullah'dır. Doğru yolda, dinine bağlı, fakat devlet işlerinden anlamayan bir adamdı. Yönetimi, gafillik edip vezir **Alkamî** oğlu Muiddeddin'e ısmarlamış; o da kendi meşrebince davranmaya

koyulmuştu. Vezir Alkami oğlu, rafizi³¹ olduğundan, Halifelîği Hz. Ali soyuna vermeyi tasarlıyordu. Bunun için çaba harcadı. Sultanlık törenlerini emeline göre değıştirdi. Bir takım dolaplar çevirmeye başladı.

Rivâyet: «Çin ülkesinde tahtta oturan Cengiz, zorbalıkla padişah olmuş; Sultan Alâeddin Havarizm Şah ve oğlu ile Hicretin 615 inci (Mîlâdî 1217) yılında yaptığı savaşlardan sonra İran'ı almıştı. Müsta'sım-billah'ın veziri, Halifelîği Ali oğullarına geçirtebilmek için Cengiz torunlarından Hülâgû ile haberleşiyordu. Onun, Bağdat'ı almasını, yönetimin kendisine verilmesini, halifelerin de Ali soyundan seçilmesini kuruyordu. Bu düşüncelerle gizlice başkaldırdı. Saf Halifeyi kandırarak bütün ordusunu bölük pörçük çevre illere dağıttı. Ardından Hülâgû'ya ulak yetiştirdi. Hicretin 656 (M. 1258) yılının Muharrem ayında ve tam aşure günü (10 Muharrem) Hülâgû, 200 bin askerle gelip Bağdat'ın dışına kondu. Halk ve Halife şaşkına döndüler. Melûn vezir: «— Ben gideyim, konuşayım. İkinizin anlaşmanızı sağlayayım.» diyerek savuştu. Hülâgû ile bütün Abbas soyluları kırıp geçirmeyi kararlaştır-

31 Râfîzî: İslâmın asıl inançlarına aykırı düşen ve düşünen kimse. Asıl anlamı «ayrılan» demek olan bu kelime, rafizilik mezhebine mensuplar için kullanılır. Rafizilik, esasını ve kaynağını «Ali Sevgisi»nden alır. Hz. Ali ile soyundan olanlara aşırı sevgi besleyen rafizîler, diğer halifelere ve İslâm büyüklerine kin güderler. Ebubekir ile Ömer'in halifelîğini kabul etmeyip onları, Ali'nin hakkını yemiş kimseler sayarlar. Alevilik ve Bektaşîlik, rafizilikle yakından ilgilidir.

dılar. Yine Halife'ye dönüp geldi. «— Dileği, kızını oğlunuzla evlendirmekmiş. Bundan sonra size biat niyetinde... Yalnız, ortaklık suretiyle her ikinizin birden hutbede adlarınızın okunmasını istiyor. Bunlar sağlandığı zaman gidecektir. Uygun düşen bence odur ki, bir temsilci göndermek yerine doğrudan kendiniz gidesiniz. Nikâh kıyıldıktan sonra, emir sizindir.» dedi. Halife son derece akılsız ve kıt görüşlü olduğundan inandı. İleri gelenlerle toplanıp gittiler. Kötülük örneği vezir, bunları bir çadırda alıkoyup yine Bağdat'a döndü. Din bilginlerini ve sayılı kişileri de toplayıp götürdü. Hülâgû, ağırlama ve sunmalarla bir sofra hazırlattı. Halife, başköşeye oturtuldu. Bilginlerin uluları ile yemek yedi. Sonra, Hülâgû güya çok saygı gösteriyormuş gibi, Halife'nin elini tutarak «— İçeri girelim.» diye onu otağa soktu. Çadırda hem Halife, hem de oğlu öldürüldü. Sonra da «— Sizi Halife istiyor.» denilerek teker teker bütün yüce kişiler çadıra alınıp öldürüldüler. Sel gibi kan aktı. Bu kötünün kötüsü Hakan (Hülâgû), Dicle üzerine bir köprü yaptırıp Bağdat'a geçti. Halkın tamamını kırıp geçirdi. Anlatılanlara göre, onsekiz kere yüzbin adam öldürüldü.»

Hikâye: «Hülâgû Bağdat'ı zaptedince, kendi adamlarından birisini buraya yönetici koydu. Hain vezir Alkami oğlunu da yakalattırıp:

— Bre alçak herif! Sen velinimetin olan Halifeye böyle nankörlük ettin; ya bana neylersin? diye azarladı. Dinsizler içine, düşük, sefil bir esir

olarak attırdı. Bir iki yıl geçince de öldürttü. (Allah'ın lâneti üzerine olsun.)³²

32 Abbasi Halifelerinin sayısı 37'dir. Burada üç fazlalık göze çarpar:

a) 19. Halife gösterilen Razi-billah, bir isyan sırasında ancak iki üç gün halifelik ettiğinden, kaynaklara gerçek bir halife olarak geçmemiştir.

b) 28. Halife olarak yazar bir isim koymamıştır.

c) 31. Halife gösterilen Müstazhir, 30. Halife olup bu yanılma dolayısıyla verilen bilgiler 32. Halifeye aittir.

*Abbasi Halifeleri:**Kitaptaki
Sıra*

1 — <i>Seffah</i>	(750)	1 inci
2 — <i>Mansûr</i>	(754)	2 »
3 — <i>Mehdî</i>	(775)	3 »
4 — <i>Hâdî</i>	(785)	4 »
5 — <i>Harunerreşid</i>	(786)	5 »
6 — <i>Emin</i>	(809)	6 »
7 — <i>Me'mûn</i>	(813)	7 »
8 — <i>Mu'tasım</i>	(833)	8 »
9 — <i>I. Vâsık</i>	(842)	9 »
10 — <i>I. Mütevekkil</i>	(847)	10 »
11 — <i>Mustansîr</i>	(861)	11 »
12 — <i>I. Müstâîn</i>	(862)	12 »
13 — <i>Mû'tez</i>	(866)	13 »
14 — <i>Mühtedî</i>	(869)	14 »
15 — <i>Mû'temid</i>	(870)	15 »
16 — <i>I. Mutezîd</i>	(892)	16 »
17 — <i>Müktefî (Müstekfî)</i> ...	(902)	17 »
18 — <i>Muktedir</i>	(908)	18 »
19 — <i>Kaahir</i>	(932)	20 »
20 — <i>Râzî</i>	(934)	21 »

21 — <i>Müttekî (Muktezî)</i>	(940)	22 »
22 — <i>I. Müstekfî</i>	(941)	23 »
23 — <i>Mutî</i>	(946)	24 »
24 — <i>Tay'î</i>	(974)	25 »
25 — <i>Kaadir</i>	(991)	26 »
26 — <i>I. Kaaîm</i>	(1031)	27 »
27 — <i>Muktedî</i>	(1075)	29 »
28 — <i>Müstazhîr</i>	(1094)	30 »
29 — <i>Müsterşid</i>	(1118)	32 »
30 — <i>Râşid</i>	(1135)	33 »
31 — <i>Muktefî (Muktezî)</i> ...	(1136)	34 »
32 — <i>I. Müstencîd</i>	(1160)	35 »
33 — <i>Müstâzî</i>	(1170)	36 »
34 — <i>Nâsır</i>	(1180)	37 »
35 — <i>Zâhir</i>	(1225)	38 »
36 — <i>II. Müstansîr</i>	(1226)	39 »
37 — <i>Musta'sîm</i>	(1242 - 1258)	40 »

EMEVİLER (Endülüs'te)

Bu devletin kurucusu, Beni Ümeyye'den Abdurrahman bin Muaviye (II) bin Hişam bin Abdülmelik bin Mervan'dır. Saltanatları toplam olarak 284 yıl (Milâdi hesaplâ 275) sürmüştür. H i k â y e : «Horasanlı Ebu Müslim, saldırıya geçip Emevi soyluların birçoğunu öldürdükten sonra, kurtulabilenler, şuraya buraya gizlendiler. Abdurrahman'ın etrafında toplanıp Endülüs (İspanya)'de ona biat ettiler.»

1. Padişah: Abdurrahman'dır. Karayağız, bir gözü kör, akıllı ve olgun bir adamdı. Endülüs şehrinde (Kurtuba) bir cami yaptırmıştır. Yalnız minberine onbin altın harcandığı rivâyet edilir. 170 yılı (M. 787) Rebiülahirinde öldü. Sultanlığı otuz dört yıl sürmüştür.

2. Padişah: Hişam'dır. Abdurrahman'ın oğ-
luydu.

3. Padişah: Hakem bin Hişam'dır. Ölünce
yerine oğlu geçti.

4. Padişah: Abdurrahman (II.) dır. Buna ge-
linceye kadar Endülüs hükümdarları sikke çı-
karmamışlardı. (II.) Abdurrahman, kendi adına
sikke kestirdi. Zamanında sultanlık parlaklık
buldu. Hanedan mensupları, altınlı elbiseler giy-
meye başladılar. Abdurrahman ölümünde geriye
kırk beş evlat bırakmıştır. Bunlardan Muhammed
padişah oldu.

5. Padişah: Muhammed'dir. Hem, bilgin ve
olgun, hem de gazalara katılmış bir sultandı.
Ölümünde bu da geriye otuz üç erkek evlat bırak-
tı. Fakat hiçbir padişah olamayıp Muhammed'in
kardeşi oldu.

6. Padişah: Münzir'dir. Dinine tutkun ve kul-
lukta eşsiz bir padişahı. Ölünce kardeşi tahta
çıktı.

7. Padişah: Abdullah.

8. Halife (Padişah): Nâsır-billah Abdurrah-
man (III.) dır. Bunun dönemine gelinceye kadar
Endülüs padişahlarına «Halife» denilmezdi. An-
cak, Abbasi Halifesi Muktedir-billah zamanında
(908-932) Bağdat'a saldırılar başlayınca; Halife-
liğin itibarı zedelendi diye Nâsır-billah Abdur-
rahman, kendisini «Halife» ilan etti. Ölünce ye-
rine oğlu geçti.

9. Halife: Hakem (II) olup lakabı Müstansir-billah'dır. Bilgili, erdem sahibi bir Halifeydi. Ardından oğlu halife oldu.

10. Halife: Hişam (II) olup lakabı Müeyyed-billah'tır. On beş yaşında Halifelik tahtına oturan Hişam, otuz üç yıl başta kaldı. Amcazadesi Mehdi isyan ederek Hişam'ı yakaladı ve kendi Halifeliğini ilan etti.

11. Halife: Muhammed (II)'dir. Mehdi lakabını alan bu Halifenin üzerine de Süleyman adlı prens yürüdü. Korkunç boğazlaşmada, devlet adamları Muhammed'i alaşağı edip öldürdüler. Hapiste bulunan Hişam (II) tekrar tahta çıkarıldı.

12. Halife: Süleyman olup lakabı Müstain-billah'tır. Daha önceki teşebbüsünde başarıya ulaşamamıştı. Hişam (II) ın ikinci Halifeliği sırasında yeniden isyan etti. Hişam korkup kaçtı. Süleyman'a böylece taht kısmet oldu. Fakat çok geçmeden, Hz. Hüseyin'in soyundan olduğunu iddia eden Ali adlı biri ortaya çıktı. Süleyman'ı, babasını ve kardeşlerini öldürdü. Endülüs'e padişah oldu.

13. Halife: Ali (Abdurrahman IV.) dir. Kölesi tarafından hamamda öldürülünce kardeşi Kasım padişah oldu.

14. Halife: Kasım olup lakabı Kaa'im-biemrillah'tır. Kardeşinin oğlu Yahya ayaklanarak «Muttali-billah» lakabıyla Halifeliğini ilan etti.

Aralarında çetin savaşlar oldu. Sonunda Yahya, amcası Kasım'ı öldürerek tahta çıktı.

15. Halife: Yahya'dır. Buna karşı da daha önce öldürülen Mehdi'nin kardeşi Abdurrahman yürüdü. Atalarının intikamını alarak tahtı ele geçirdi.

16. Halife: Abdurrahman (V) dır. Müstazhir-billah lakabını aldı. Dört aylık bir sultanlıktan sonra öldü.

17. Halife: Hişâm (III) dır. Abdurrahman (III)'ın torunu, Abdülmelik'in oğludur. Bunun ölümünden sonra Muhammed bin Müstekfi-billah bin Abdurrahman padişah olduysa da bunun ölümü üzerine Mağrib ülkesindeki Emeviler Devleti tamamen ortadan kalktı.¹ Sonra Mülûk-i Tevaif (Beylikler kargaşalığı) devri başladı. Bir süre geçince de dinsizler, ülkeyi kendi hakimiyetleri altına soktular. (Allah, ülkemizi bu hale girmekten korusun.)²

1 Tarihler, Endülüs Emevi Devleti'nin, Hişâm III. ün 1031'de istifası ile son bulduğunu yazmaktadır.

2 Endülüs Emevi Hükümdarları:

Abdurrahman I (756) — Hişâm I (788) — Hakem I (796) — Abdurrahman II (822) — Muhammed I (852) — Münzîr (886) — Abdullah (888) — Abdurrahman III (912) — Hakem II (961) — Hişâm II (Birinci kez: 976) — Muhammed II (1009) — Hişâm II (İkinci kez: 1009-1013 arası) — Süleyman (1009) — Abdurrahman IV (1017) — Abdurrahman V (1023) — Muhammed III (1023) — Hişâm III (1027-1031) dir.

SAFFARİYE DEVLETİ

Bu devletin asıl hâkimiyeti elli yıl sürmüştür. Sırasıyle Saffarî tahtına üç kişi geçmiştir.¹

1. Sultan: Leys'el-Saffar oğlu Yakup'dur. Yakup, sanatla uğraşır, tunç işlerdi. Zamanla kendini gösterdi ve Abbasi Halifesi onu İran vilayetlerinden birisine komutanlığa atadı. Yakup, yönetiminden halkın memnun olduğunu anlayınca bağımsızlığını duyurdu. Herat, Belh, Nişabur, Ahvaz şehirlerine hâkim oldu.²

1 Saffaroğulları da denen bu devlet, 867 - 900 yılları arasında 33 yıl kadar yaşamış; devletin bir şubesi, Sistân'da 1163'e kadar varlığını korumuştur.

2 Yakub'un babası Leys, bakırcı olduğundan devlete «Saffarî) adı verilmiştir.

Yakup gençliğinde boş hevesler peşindeymiş.. Bir gün Sistân valisi Dirhem'in hazinesine girmiş. Karanlıkta el yordamı ile araştırırken eli parlak bir şeye dokunmuş, ilkin mücevher sanmış, parmağını diline değdirince bunun tuz olduğunu anlayıp artık başka hiçbir şeye el sürmeksizin çı-

Ömrünün sonuna doğru, mezartasına şu şiirin yazılmasını vasiyet ettiği söylenir: (Arapça)

*(Bu mezar, miskin Yakup'undur:
Horasan, İran hep benimdi; Bağdat'dan da
saygı görürdüm.
Dünyaya ve bütün güzelliklerine elvedâ,
Sanılsın ki Yakup hiç yaşamadı!.)*

2. Sultan: Amr'dir. Yakub'un kardeşiydi. Bahtı elverişli olup iktidarı gittikçe kuvvet kazandı. Sonunda Bağdat Halifesi korkarak hutbelerde adına dua okutmaya başladı. Bu, daha önce bir başka hükümdara kismet olmamıştı. Şiraz şehrinde bir cami yaptırdı. Fakat Amr de

kıp gitmiş. Ertesi gün, hazine duvarındaki delik görülerek Dirhem'e haber verilmiş. Ustalıkla girilen hazineden herhangi bir şeyin çalınmaması, valinin tuhafına giderek tellâl bağırtmış. Hırsızla görüşmek istediğini, fakat onu cezalandırmayacağını duyurmuş. Yakup, güvenip Dirhem'in huzuruna çıkmış.

— Hazinenizi delen hırsız benim.

— Duvarı deldin, kimseye duyurmadan girdin. İçeride bu kadar kıymetli mücevherat var, neden el sürmedin?

— Efendim, hazineye girmek kolay değildi. Ben bunu göze aldım ve başardım. Talihiniz varmış, elim, oradaki bir tuz çuvalına girdi, ilkin mücevher sandım, yoklayınca tuz olduğunu anladım... Yani sizin tuzunuza banmış olmakla aramızda bir tuz hakkı oldu. Bu nimete hıyanetlik edemezdim, geldiğim gibi çıktım!..

Dirhem, onun bu dürüstlüğüne pek beğenip maiyetine almış... İşte rivayete göre bu ailenin sivrilmesi böyle başlamıştır.

ömürlü olamamıştır. Abbasi Halifelerinden Mutezid-billah, Emir İsmail Samâni'yi başkomutanlığa tayin edip Amr'in üzerine sevketti. Emir İsmâil, fazla zorlukla karşılaşmadan, atı ürken Amr'i yakaladı. Zincire vurarak Halifeye yolladı. Amr'in mutfak gereçlerini altı yüz deve ancak taşırdı. İşe bakınız ki, hapiste açlıktan öldü!..”

Savaşta, Amr'in ordusu dağılmıştı. Bu çetin dönemde Saffariye tahtına Amr'in torunu çıktı.

3. Sultan: Tahir olup babası Mehmet, onun babası da Amr'dir. Halife Mutezid, bunun üzerine de ordu gönderdi. Karşı koyamayacağını

3 Emir İsmail'e esir düşen Amr, çadırda muhafaza edilirken karnı acıkmış. Yanında bulunan ahçıbaşına, biraz yemek tedarik etmesini söylemiş. Adam, etrafı araştırıp kulp-lu bir tencere bulmuş. Biraz da et ele geçirmiş. Tencereyi uydurma bir ocağa yerleştirip yemeği hazırlamış. Ekmek bulmak için oradan ayrıldığı bir sırada et kokusu alan bir köpek yavaş yavaş sokularak eti kapmak istemiş. Tencerenin kulpu boynuna takılı kalmış. Hayvan kendini kurtaramadığından tencereyi boynunda sallayarak kaçmaya başlamış.

Amr, çadırının aralığından bunu görünce kahkahalarla gülmüş. Subaylarından biri, tacını tahtını, varını yoğunu kaybeden, belki hayatına bile kıyılacak olan bir hükümdarın böyle gülmesine hayret ederek neşesinin sebebini sormuş. Amr şu cevabı vermiş:

— Daha bu sabah, mutfak levazımımı taşımak için 300 deve yetişmiyordu, halbuki şimdi, görüyorsunuz ya bütün ziyafet takımım, bir köpeğe bile ağır gelmiyor!..

anlayan Tahir, Sistân'a kaçtı ve orada öldü. Böylece bu devlet de yıkılmış oldu.⁴

4 Saffariler: Yakup (867), Amr (879-900) dür. Amr, 900'de Sâmânîoğlu İsmail tarafından esir edilmiş ve Bağdat'a gönderilmiştir. Amr'in yerine torununun geçtiği yukarıda bildirilmekteyse de bu resmen kabul edilmiş değildir. Ancak (1.) Notta belirttiğimiz gibi, Saffarilerin bir şubesi Sistân'da devam etmiştir.

SÂMÂNNOĞULLARI

Bunlar, Abbasî Halifelerinden saltanat izni almışlardı. Ayrıca, Halife adına yeni ülkelerin zaftı ile görevliydi. Maveraiünnehir'in bütün vilayetleri yönetimleri altındaydı. Başkentleri ise Buhara şehriydi. Hepsi on sultandır. Saltanat süreleri toplam olarak yüz iki yıldır. (892'den 999'a kadar 107 yıl)

Peygamberimizden önce gelip geçen İran şahları, Behrâm Çopîn soyundandı. İran, Halife Ömer zamanında İslam alemine katılınca, Ömer'in şöhreti, İran beldelerinin minberlerini parlatmıştı. Daha sonra, Halife Memun, Sâmân oğlu Esat'ı Maveraiünnehir'e hâkim olarak gönderdi. Arası çok geçmedi, Esat,

istiklalini ilan etti.¹ Fakat Abbasi Halifeliğini metbu tanıma-ya devamla, yarı bağımsızlıkla yetindi. Dolayısıyla Esat gününde büyük ayaklanmalar olmadı.

(1. Padişah): Esat, tedbirli, zeki, olgunluk örneği bir kişiydi. Ölünce yerine oğlu geçti. (2. Padişah) Esat oğlu Ahmet'i askerleri öldürdüler. Oğlu Nâsir (3. Padişah) oldu. Bunu, (4. Padişah) Nuh izledi. Nuh'un oğlu (5. Padişah) Abdülmelik'ten sonra kardeşi (6. Padişah) Mansur tahta çıktı. Bunu takiben, oğlu (7. Padişah) Nuh (II) başa geçti. Horasan emirleri ve beyleri Nuh'a karşı ayaklandılar. Nuh, Gazne Komutanı Nasireddin Sebük Tekin'i, isyanı bastırmakla görevlendirdi. Sebük Tekin başarı kazanıp ortalığı yatıştırdı. Başkomutanlık mevkiine getirildi. Böylece Sultanlık kuvvet kazandı. Nuh (II) öldükten sonra yeğeni (8. Padişah) Abdülmelik (II) başa geçti. Henüz çocuktü. Bundan ötürü devlet düzenini ayakta tutmaya güç yetiremedi. Horasan Beyi Mahmud Sebük Tekin'i azletmeye kalkıştı. Araları açıldı ve savaş başladı. Sonunda Türkistan (Karahan) Hakanı, Abdülmelik'i esir edip sultanlığına nihayet verdi. Abdülmelik'in kardeşi oğlu (9. Padişah) İsmail, kaçmayı başardı ve adamları ile şehir şehir dolaştı. O da, yakalanıp öldürüldü. Sâmânoğulları baş-

1 Sâmânoğullarının bağımsızlığı, Emir Esat'dan sonra, oğulları zamanında başlamıştır.

sız bağısız kaldı. Ülkenin tamamı ve sultanlık yetkileri Sebük Tekin'in eline geçti.²

«Bir toplumun felâketi, öbür toplumun faydasına olabilir.»

2 Yazar, Sâ mânânoğulları için 10 padişahı söz ediyorsa da verdiği adlar 9 tanedir. Gerçekten de bu aileden 9 kişi tahta çıkmıştır. Pek kısa tutulan bu bahiste önemsiz bazı yanlışlıklar da vardır:

Sâ mânânoğulları: İsmail (892) — Ahmed (907) — Nâsır (913) — Nuh I (943) — Abdülmelik (954) — Mansur (961) — Nuh II (976) — Mansur II (997) — Abdülmelik II (999-999)

FATİMİLER

Bunlar, sevimsiz ve kötü bir soydur. Peygamberimizi öz ataları olarak göstermek istemişler; aile adlarını da «Fâtimî» olarak bu yüzden almışlardır.¹ Hepsi ondört kişidir. Hâkim oldukları ülke Mağrib'di.² Daha sonra Mısır'a el atıldılar ve buraya yerleştiler. Saltanat süreleri toplam olarak ikiyüz yetmiş yıldır. (910 - 1174 yılları arasında 265 yıl kadar) Bu soydan gelen-

1 Ubeydullah'el-Mehdî; Hz. Fâtımâ'nın ve dolayısıyla Peygamber'in soyundan olduğunu 'iddia ettiğinden devlete bu ad verilmiştir. Mehdî, Şam civarında doğmuş, Abbasi-ler'in takibine uğrayarak Mağrib'de Sicilmase şehrine gitmiş, orada hapsolunmuşsa da taraftarlarının yardımı ile kurtulup 909/10'da kendisini sultan ve halife ilan etmiştir.

2 Mağrib: Kuzey Afrika'nın Cezayir, Fas, Tunus bölgelerine verilen genel ad. Buraya «Garb Ocakları» da denilmiştir.

lerin çoğu zındık ve Allah'ı yok bellemiş alçaklardır. Din ve tarih konusunda yetkili araştırmacılar, bunların Hz. Peygamber soyundan gelmediklerini kesinlikle ispatlamışlardır. Devletin kurucusu Abdullah el-Mehdî'nin, asıl adının Saîd olduğu, babası Selemiye'nin ise demircilikle uğraşan bir Yahudi olup Peygamberle ilgisinin bulunmadığı ortaya konmuştur. Fatimî padişahları dürüst ve namuslu insanlarla sayılı bilginlerden dört bin kişiyi öldürtmüşlerdir. İçlerinden kimi «ilm-i gayb»³ öğrenme sevdasına düşmüş; kimi şaraba helal damgası vurmuş; kimi halkı kendisine tapındırmış; kimi de büyük sahabilere küfretmiş veya küfrettirmiştir. (Allah'ın lâneti hepsinin üzerine olsun!)

1. Padişah: Abdullah (Ubeydullah)'dır. «Ben Ali torunlarındanim» iddiasını ileri sürmüştür. Mağrip ülkesine giderek orada Peygamber neslindenim diye halk arasına girmiş; inanç ikiliği.

3 İlm-i Gayb: Gizliliklerden, geleceğe ait haber almak... (Gayb, görünen âlemin bilinmeyen içyüzü olarak düşünülmüş ve Ortaçağ'da bu mevhum içyüzü aydınlatma amacıyla apayrı bir bilim meydana getirilmeye çalışılmıştır.)

ne, türlü şüphelere sebep olmuştur. Soyundan gelenlere Fatimiler denilir. Bu alçağın arzusu, Müslümanlığı bütün bütün ortadan kaldırmaktı. Amacını gerçekleştirmek için sayısız din bilginlerini, şariat yolunda giden Müslümanların değerli başkanlarını öldürtmüştür. Mağrib'de, sahilde bir şehir kurdurup adını Mehdiyye koydu. Ölünce yerine oğlu geçti.

2. Padişah: Mahmud olup, kimisi de Murad'dır der. Lakabı Kaaım-Biemrillah'tı. Babasından daha alçak çıktı. Peygamberlere küfrettirirdi. «— Mağaradakine ve onunla birlik olan arkadaşına lanet olsun!»⁴ dedirtir; hâşâ Hz. Peygamber ile Hz. Ebubekir'i bu sözle kötölemek isterdi. (Allah'ın sonsuz rahmeti, en sevgili kulu ve elçisi olan Muhammed'e ve onunla mağarada arkadaşlık edene olsun.. Her ikisi, büyük sahabelerle birlikte, dinsizleri öldürmüşler, doğru yoldan sapanları lânetlemişlerdir.) Kaaım-biemrillah'dan sonra oğlu İsmail tahta çıktı.

3. Padişah: İsmail olup lakabı Mansur-billah'dır. Her ne kadar bağlı olduğu mezhep şiilik idiye de zulümleri ortadan kaldırma konusunda pek cesur davrandı. Adaleti temin hususunda gösterdiği çaba; babasının pek haksız yasalarının etkisini kısa zamanda sildi. Ölümünden sonra oğlu padişah oldu.

4 Hicret sırasında, yani Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye göçerken yoldaşı Ebubekir'le, bir süre Sevr adlı mağarada gizlenmeleri gerekmişti.

4. Padişah: Sa'd'dır. Lakabı Muiz-iddinillah'dı. Babası dedesi gibi rafiziydi. Fakat devlet işlerini iyi biliyor; sultanlığın gücünü gitbegit artırıyordu. Abbasi komutanlarının elinde esir bulunan kölesi Cevher'i kurtarıp Mısır ülkesini ona verdi. Rafiziliği sebebiyle «—teravih namazını Hz. Ömer ihdas etmiştir.» diyerek bu namazı yasakladı. Kölesi Cevher, Mısır'da Ezher Camiini yaptırdığı gibi, Eski Mısır (Menfis) yakınında yeni bir şehir kurdurdu. Adını Kahire koydu ki, halen «Mısır» diye bilinen şehirdir. Halife de bir süre sonra Mısır'a göçtü. Muiz ölünce başa oğlu geçti.

5. Padişah: Aziz-billah'dır. Râfizi olup hak yoldan ayrılmışların teki de buydu. Baştan başa bozuk mezhebinin bir sonucu olarak kendisini Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerine daha yakın görüyor; bu din mensuplarına yüksek görevler veriyordu. Döneminde, kötülükler üstünlük buldu. Aziz, bütün Müslümanların yüreğinde nefretle iz bıraktı. Şebâ adlı bir Yahudiye, Cennet yüceliğini kazanmış Şah şehrinin subaşılığına atadı. (Allah hepsini lanetlesin.) Bu alçaktan sonra oğlu padişah oldu.

6. Padişah: Hâkim-biemrillah'dır. Adı Mansur'du. Tahta çıktığı sırada 11 yaşındaydı. Ercevan adlı ak hadımı hem vezir hem atabey (naib) yaptı. Fakat birkaç yıl geçince Hâkim, Ercevan'ı öldürttü. Kendi isteğine göre devleti yönetmeye başladı. Gizliden gizliye halkın davranışlarını izler; sonra bunu yüzlerine karşı açık-

lardı. Bazı noksan akıllılar, Hâkim'e «erişmiş» gözü ile bakıyorlar; bir kısım halk ise, onun zir-deli olduğunu kabul ediyorlardı. Gecesi gündü-zü, ne zaman nerede olduğu belli değildi. Ge-nellikle katıra binerdi. Bu yüzden de «Katırlı Hâkim» diye ün yapmıştı.

Rivâyet: «Bir gün minbere çıkacaktı. Ârif-lerden biri şu dörtlüğü bir kâğıda yazıp minber basamaklarına koymuştu:

— (Arapça): (— *Zulme ve eziyete tahammül edilebilir / Ama, dinsizliğe ve aptallığa razı olmak elde değildir. / Gizlilikleri biliyorum, diyorsun / Eğer böyle bir yeteneğin varsa, bu kâğıdı yazanı ortaya çıkar!..*)»

Meyvalardan elmayı, yiyeceklerden balığı kötü saymış, satışlarını yasaklamıştı. Bunları sa-tanları öldürttü. Kendi adı söylendiği an halkın ayağa kalkmalarını ve sonra secdeye kapanma-larını emretmişti. Mısır'daki bütün kiliseleri yık-tırdı. Hristiyanların, boyu bir zira'lık (40 cm.) haçlar temin ederek göğüslerine asmalarını is-tedi. Yahudiler ise boyunlarına birer buzağı ba-şı asacaklardı! Hristiyanlar ve Yahudiler, bu acaip simgelerle hangi dinden olduklarının he-men anlaşılacağından ve öldürüleceklerinden korkup Müslüman olmaya başladılar. Bir süre geçince, kiliselerin yapımına izin çıktı. Müslü-manlığa korku belası girenler, bu kez de eski dinlerine dönmeye zorlandılar. Nihayet, bütün

bu çarpık tutumların baş sorumlusu Hâkim öldürüldü.⁵ Yerine oğlu geçti. (Allah'ın bitmez lâneti üzerine olsun)

7. Padişah: Aziz'ed-Dinillah'dır. Lakabı ez-Zâhir lâ izâz-ed-Dinillah'dı. On sekiz yaşında olması sebebiyle amcası «Sitt'ül-Mülk» (naib olarak) idareyi eline almıştı. Bu dönemde, Fatimî devletinin gücü düşmeye yüz tuttu. Şam ve Halep vilayetleri ülkeden koptu. Zâhir'in ölümü üzerine oğlu tahta geçti.

8. Padişah: Mustansir-billah Maa'z'dır. Yedi yaşındaydı. Döneminde eşine rastlanmamış bir kıtlık başgösterdi. Mustansir, bir namaz yaygısı ve bir çift takunya ile dünyadan el etek çekti. Ezher Camiinde ibadete koyuldu. Fatimiler soyunda, bundan Müslümanı yoktur. Yerine oğlu padişah oldu.

9. Padişah: Müsta'li-Billah'dır. Zamanında bir takım karışıklıklar çıktı. Kudüs-ü Şerif'i Hristiyanlar aldılar. Ölünce taht oğluna kaldı.

10. Padişah: Mansur Amr bâhükkâm-allah'dır. Bu da yedi yaşında idi. İkilik, bozgunculuk iyice artmıştı. Amr'in, Allah'a inanmazlığı, zındıklığı yeryüzünü doldurmuştu. Ölünce (öldürülünce) oğlu olmadığından amcasının oğlu Fatimî halifesi oldu.

11. Padişah: Hafizeddinillah Abdülmecit'dir.

5 Hâkim, Dürziyye veya Hakemiyye denen mezhebin kurucusudur.

Tıpkı öncekiler gibi sapıktı. Öldükten sonra oğlu tahta çıktı.

12. Padişah: Zâfir-billah İsmail'dir. Boş şeyler ve özellikle içkiye düşküncü. Veziri Abbas'ın oğlunu seviyordu! Bir gün vezirinin konağına gidip çocuğa tecavüze yeltendi. Vezir, dayanamadı, iki oğluyla ahlak yoksulu Zâfir'i oracıkta öldürdü. Artık Mısır'da barınamayacağı için de çocuklarını alıp Şam dolaylarına kaçtı. Fakat yolda, vezir ve oğlu Nâsir, Haçlılar tarafından yakalandılar. Öteyandan, öldürülen Zâfir'in yerine oğlu padişah oldu.

13. Padişah: Fâiz Bi-nasrullah olup asıl adı İsâ idi. Henüz beş yaşında bulunuyordu. Dernek oğlu Ehlayi (Talai bin Ruzzık)'yi vezir yaptı. Adını da Melik Salih'e çevirdi. Mısır ve Şam'daki Salihîyye camilerini bu vezir yaptırmıştır. Fâiz, on iki yaşında öldüğünden geriye oğul bırakmamıştı. Amcazadesi tahta çıktı.

14. Padişah: Adid-billah'dır. Dönemindeki garip olayların anlatılmasına bu kitap yetişmez. Şu var ki, Şam hakimi, Fatimî halifelerinin adını Mısır'dan attı. Hutbelerde Abbâsî halifesinin adı okunmaya başlandı. Adid, iktidarının **sıfıra** düştüğünü anladığından karşı koyamadı. Böylece devlet söndü. Sultanlık güneşi battı.⁶

6 Fatimî Halifeleri: Ubeydullah (910) — Kaasim (934) — Mansur (945) — Muiz (953) — Aziz (976) — Hâkim (996) — Zâhir (1021) — Mustansîr (1036) — Müstâli (1094) — Âmir (Amr) (1101) — Hâfız (1130) — Zâfir (1149) — Faiz (1154) — Adid (1160 - 1174)

BÜVEYHOĞULLARI

(933 - 1055 = 120 yıl kadar muhtelif şubeler halinde)

Bunlara «Deylemliler» de denir. Bûye, orta halli bir kişiydi. Atalarının soyca Behram (Çopîn)'a ulaştığı rivayet edilir. Bûye'nin üç oğlundan biri İmaddüdevle Ali, diğeri Rüknüddevele Hasan, üçüncüsü Muiz'üddevele ebul-Hüseyin Ahmed'dir. Bu üç kardeş, Mâkân ibn Kâki adlı Tâberistan Hakanının hizmetinde bulunuyorlardı. Bu Hakanla, Damgan ili'ne savaşa gittilerse de yenilgiye uğradılar. Mâkân'ın yanından ayrılıp Deylem'e geldiler. Buranın hâkimi Merdavih (Mardavic bin Ziyâr) Şâh'la arkadaşlık kurdular. Merdavih,

kardeşlere bir takım bağışlarda bulunarak ülkeler verdi.¹

İmadüddeve Ali: Merdavih Şah, buna Kerec ilini bağışladı. Ali, başarılı çalışmalarda ve yerinde tedbirlerde bulunarak İsfahan'ı aldı. Şiraz ve Kazrun'a da boyun eğdirdi. Bağdat'da, (halife namına) işleri yöneten Torun ölünce bu ünlü kente saldırdı. On sekiz yıl padişahlık etti. Halife elinde oyuncak olmuştu. İmadüddeve'nin oğlu yoktu. Ölünce kardeşinin oğlu Adüddeve (Fars) Hâkimi oldu. (Kardeşi Muiz'üddeve ise Irak'a Hâkim oldu)

Rüknüddeve Hasan: Bütün Büveyh oğullarının soy başkanı (Hanedan reisi) unvanını taşıyordu. Rüknüddeve'nin büyük oğlu, (yukarıda temas edildiği gibi, İmadüddeve'den sonra) Fars Hâkimi olmuştu. Diğer oğlu Müeyyedüddeve, İsfahan Valiliğine atandı. Küçük oğlu Fahrüddeve ise Hemedan Beyi oldu. Rüknüddeve Hasan, kırk dört yıl süre ile çok geniş ülkeleri yönetimi altında tuttu.

(1. Padişah) Muiz'üddeve Ebül-Hüseyin Ahmed'dir. Bu, kardeşi Rüknüddeve Hasan öldükten sonra Irak'da padişah oldu. Bir eli kesikti. Irak'daki padişahlığı yirmi bir yıl sürdü. (945 - 967) Ölünce yerine oğlu Bahtiyar geçti.

1 Bûye'nin, sözkonusu üç oğlu için tarihler, gerçek birer sultan gözüyle bakmıyor. Bunlar Emir veya Melik unvanını taşımışlar, yalnız küçük kardeşleri Muiz'e sultanlık verilmişti.

Rivâyet: «Ebül Hüseyin Ahmed, bir gece Dicle kıyısında otururken gök gürledi, şimşekler çaktı. Gizlilik âleminde şu beyti işitti:

(Arapça)

(—Gönlünün büyük arzusu, Hüseyin'in babasına (Hz. Ali'ye) duyuruldu / Senin duaların ve onun aracılığı ile / Gecelerin ve gündüzlerin sahibi olan Yüce Allah / Sana Cennette altından bir köşk hazırlattı.)

O gecenin tarihi tesbit edildi. Meğer, Muiz'üddeve aynı anda ölmüştü.»

(2. Padişah) Bahtiyar'dır. Buna, (Halife tarafından) İzzüddevle lakabı verildi. Şii mezhebinden olduğu için halkı, «Ah Hüseyin! Şâh Hüseyin!..» dedirtip döndürürdü. İşte, halen görülen bu kötü geleneği Bahtiyar başlatmış oldu. Şevket ve kudrette eşsizdi. Rivâyet doğru ise, bir sığırı boynuzundan yakalayıp yere çalabilirmiş!.. Amcazadesi Adüddevle ile aralarında birçok savaşlar oldu. Sonunda, Adüddevle, Bahtiyar İzzüddevle'yi öldürdü. İzzüddevle'nin ölüsü önüne konduğu zaman Adüddevle dayanamayıp gözyaşı döktü. İzzüddevle'nin sultanlığı on bir yıl sürmüştür.

(3. Padişah:) Adüddevle'dir. Amcazadesinin ölümü ardından büsbütün bağımsız kaldı. Bağdat'ı ele geçirdi ve bunun döneminde Halife'nin bir kuru adı vardı. Adüddevle, hayır kurumları açmaya, güzel eserler vücuda getirmeye pek he-

Aslında, büyük Sultan (Hanedan Reisi) babası vesliydi. Halkı da kollardı. İşleri iyi yönetiyordu. Rüknüddeve idi. Adüddeve ise bir bakıma «vezir»lik makamındaydı. Rüknüddeve ölünce tam bağımsızlık kazandı. Güzel huyluydu. Olumlu çabalar gösterir, hayırdan geri durmazdı. Peygamberimizin şehri olan Medine'ye bir kale; Bağdat ve Meşhed şehirlerine ise hastane ve imaretler yaptırmıştır. Bütün bunları, Hz. Hüseyin'e beslediği sevginin bir sonucu olarak ve onun yakınlığını kazanmak amacıyla kurdurmuştur.

Rivâyet: «Bir gün, Bağdat'daki hastanesine gitti. Gezerken bir akıl hastası Sultana bakıp:

— Deli ben miyim, yoksa sen misin? Dedi. Sultan,

— Sensin! karşılığını verdi. Bu sefer deli:

— Ben akıllıyım. Deli asıl sensin ki, akıllılardan para toplayıp delilere harcıyorsun ve bilmiyorsun ki, iyileşme ve kurtuluş, ancak Allah'ın yardımı ile olabilir. Kendi gayretinle hastaları dertlerinden kurtaracağını sanıp aldanıyorsun! Dedi.»

Sultanlığı uzun sürmüştü. Yönetiminin sağlamlığı, herkese güven veriş, Halife Tayi-billah'ı memnun bırakmıştı. Bu yüzden Halife, Adüddeve'yi damat edindi.

Yemen Padişahı, Adüddeve'ye hediye olarak 56 rıtl² anber göndermişti.

2 Rıtl: eski bir ölçü birimi. Bağdat rıtlı 128 dirhem (384 gr.), Şam rıtlı 480 dirhem (1400 gr.) di. (Anber'in çok değerli oluşu ve pek az bulunuşu dikkate alınca 56 rıtl tutarındaki hediye'nin büyük kıymet ifade ettiği anlaşılır.)

Adüddeve'nin bütün sultanlığı 34 yıldır. (950-983 arasında ve Fars Hâkimliği ile birlikte) ölürken 74 yaşındaydı. Bundan sonra hâkimiyet ikiye bölündü. Kardeşi Müeyyedüddeve, İsfahan dolaylarına hâkim olarak 7 yıl tahtta kaldı.

(4. Padişah) Fahrüddeve Ali'dir. Adüddeve'nin kardeşiydi. Bunun, «Sahib» lâkabıyla anılır bir veziri vardı ki, benzeri bir başka vezir gelmemiştir. Tedbirli, teşkilatçı, zeki, olgun ve erdemli bir kişiydi. Bu işbaşında bulunduğu sürece Fahrüddeve hâk gözetilicilikten ayrılmamıştı. Fakat Vezir Sahib ölünce türlü zulümlere önayak oldu. Fahrüddeve Ali'nin ölümü sırasında bütün mallarına ve hazinesine «Seyyide't-ün-Nisâ»³ denen karısı elkoydu. Öyle ki, ortada kalan Fahrüddeve'nin cesedini kefenleyip gömmeye dahi para bulunamadı ve cenazeyi tüccarlar defnettirdiler. Fahrüddeve'nin padişahlığı ondört yıl sürmüştür. Vasiyeti üzerine mezartasına şu sözler yazılmıştır: (Arapça)

(Saraylarımı bıraktım, bütün zenginliğim ve mülküm elden gitti. — Benden sonra gelenler, birbirlerine benim bu halimi anlatsınlar.)

Yerine oğlu Mecdüddeve Ebu Talib Rüstem Padişah oldu. Daha dört yaşındaydı. Devlet işlerine anası Seyyide Hatun bakıyordu. Bu yüz-

3 «Kadınların efendisi» veya «Kıraliçe» anlamında bir unvan.

den sultanlıkta çözüme başladı. Mahmud Sebük Tekin saldırıya geçerek ülkenin bir bölümünü zaptetti. Mecdüddeve'nin sultanlığı ancak iki yıl sürdü.

(5. Padişah) Samsamüddeve Merzaban'dır. Adüddeve'nin oğlu olan Samsamüddeve, babasının vasiyeti üzerine zaten ülkenin bir bölümüne hükmetmekteydi. Halife Tâyi-Billeh, bunun sultanlığına da izin verdi. Samsamüddeve üç yıl padişahlık ettikten sonra kardeşi Şerefüddeve ile savaşmak zorunda kaldı. Şerefüddeve, Merzaban'ı yakalayıp gözlerine kızgın mil çek-tirdi ve bir dağ kalesine hapsettirdi. Nizam'üt-Tevarih adlı eserde, Şerefüddeve'ye, Samsamüddeve'den daha önce yer verilmiştir. Bu kaynağa göre, «İran Beyleri Samsamüddeve'ye bağlılardı. Şeref ölünce Samsam tamamen bağımsız kalmış; fakat İzzüddeve'nin oğulları saldırıya geçince yurdundan kaçmıştır.»

(6. Padişah) Şerefüddeve'dir. Bu başa geçer geçmez Bağdat'a geldi. Halife Tâyi-billah kendisini özel bir törenle karşıladı. Saygı gösterdi ve sultanlığına izin verdi. Şerefüddeve Bağdat'da ölürken yerine kardeşi Bahaüddeve'nin geçmesini vasiyet etti.

(7. Padişah) Bahaüddeve'dir. Halife, hem başsağlığı dilemek hem de saltanat değişikliği sebebiyle tebrik sunmak için, Bahaüddeve'yi evinde ziyaret etti. Yeni sultan, Halife'nin önünde yer öptü. Kendisine, «Ziyâ'el-mille» (Ulusun ışığı) diye ikinci bir lakab ve sultanlığına izin

bağışlandı. Ancak, çok geçmedi, Bahaüddeve Halife'ye karşı baş kaldırdı. (Bu olay, Halife Tâ-yi-billah bahsinde anlatılmıştı) Yirmi üç yıl üç ay sultanlık eden Bahaüddeve'nin ölümü üzerine Amcazadesi Mecdüddeve padişah oldu.

(8. Padişah) Mecdüddeve Rüstem bin Fahrüddeve bin Rüknüddeve'dir. Bu, zaten babasının yerine Rey şehrinde dört yaşında sultan olmuştu. Bahaüddeve'nin ölümü ardından hâkimiyet sınırlarını genişletme imkânı buldu. Buna Mecdüddeve lakabı verilmişti. Bir müddet sonra, Mahmud bin Sebük Tekin, Mecdet'in üzerine yürüdü. Önemli bir kısım topraklarını zaptetti. Mecdüddeve'nin bütün sultanlığı otuz iki yıldır. Bu ölünce Büveyh sultanlığı tahtına Bahaüddeve'nin oğlu Sultanüddeve çıkmıştır.

(9. Padişah) Sultanüddeve'dir. On iki yıl dört ay tahtta kalmıştır. Bazı kaynaklara göre, Sultanüddeve'nin bir süre Bağdat'dan ayrılışını fırsat bilen Halife Kaadir-billah sultan Müşerrefüddeve'yi tahta oturtmuştur.

(10. Padişah) Müşerrefüddeve'dir. Beş yıllık bir sultanlıktan sonra Müşerrefüddeve Hasan ölmüş, Bahaüddeve'nin oğlu Celâlüddeve Padişah olmuştur.

(11. Padişah) Celâlüddeve'dir. Bağdat'ın bir yıllık vergisini zorla toplattı. Halife'nin, halka bu şekilde bir zulüm reva görülmemesi yollu ricasına kulak asmadı. Halife'ye karşı asi durumuna girdi. Fakat arası uzamadan öldü. On altı yıl sultanlık etmiştir.

(12. Padişah) Merzaban bin Sultanüddeve' dir. İmadüddinullah lakabıyla anılan Merzaban, amcası olan Celâlüddeve ile on dört yıl kadar savaşmıştı. Arkasından barıştılar. Amcası ölünce de tahtı kolaylıkla elde etti. Dört yıl iki ay başta kalmıştır. Ölünce oğlu Melik Râhim Padişah oldu..

(13. Padişah) Melik Râhim Hüsrev'dir. Selçuklu Sultanlarının ilki olan Tuğrul Bey'le savaşa tutuştu. Aralarındaki savaşı ve düşmanlığı kesip barışmak istediler. Hüsrev, görüşme için Tuğrul'a gitti. Fakat yakalayıp öldürdüler. Irak illerinde son Deylemli budur, denilir. Kaynakların birçoğunda bundan sonrası gösterilmemiştir. Bununla beraber, Nizam'üt-Tevârih'de iki isim daha yazılıdır:

(14. Padişah) Ebu Mansur Pulat Sütun'dur. Bu, Fars Padişahı Ebu Sait Hüsrev Şah ile savaşlar barışlar yaptıktan sonra, Ebu Sait'i türlü oyunlarla tuzaga düşürüp öldürdü. Böylece Fars ili de Mansur'a boyun eğdi. Ne çare ki çok geçmeden Sultanlıktan alaşağı edilip bir kaleye kapatıldı. Bir daha kurtulamayarak orada öldü.

(15. Padişah) Ebu Ali bin Keyhüsrev'dir. Mansur hapiste iken tahta çıktı. Deylemlilerden en son kişi budur. Fakat bu, çevresindeki sultanların bir oyuncağı gibiydi. Sonunda, yalnız Bendhan şehri hâkimliğine razı olmuştu. Böylece, komşu hükümdarlara yaranmak istedi. Hicretin dörtyüz seksen yedi (Miladi: 1094) yılında öldü.

İşte Nizam'üt-Tevârih, Deylemlilerin sonunu böyle bağlamaktadır.⁴

Beyit: (Arapça)

(— *Yalnız Yüce Allah'ın Mülkünün / Ne sonu ve ne de sınırı vardır.*)

4 Yazar, Büveyhoğullarını, bireylere ayırmadan toplu ve karışık bir şekilde anlatmaktadır. Biz bu karışıklığı, kitabın diğer bahislerindeki sisteme uygun şekilde çözmeye çalıştık. Bu arada birçok yanlışlığı da, özel açıklamalara lüzum görmeksizin düzelttik.

Büveyhoğulları:

+ İmadüddeve	: Errecan ve Nevben-decan'da	932-934
	Fars ve Huzistan'da :	934-949
+ Rüknüddeve	: Hemedan, İsfahan, Rey'de	935-976
1 — Muizüddeve	: Kirman'da	934-949
	Irak ve Ehvaz'da	945-967
2 — İzzüddeve	: Irak'da	967-978
3 — Aduddevle	: Irak'da	978-983
	Fars, Huzistan, Kirman'da	949-983
4 — Fahrüddeve	: Rey'de	976-979
	Rey, Hemedan, İsfahan'da	983-997
Müeyyedüddeve	: Hemedan ve İsfahan'da	976-983
5 — Samsamüddeve	: Irak'da	983-985
	Fars, Huzistan, Kirman'da	990-998
6 — Şerefüddeve	: Fars ve Huzistan'da :	983-989
	Irak'da	987-989
7 — Bahaüddeve	: Irak'da	989-1012
	Fars, Huzistan,	

	Kirman'da	: 998-1012
8 — Mecdüddeve	: Rey'de	: 997-1029
Şemsüddeve	: Hemedan ve	
	İsfahan'da	: 997-1021
9 — Sultanüddeve	: Irak, Fars ve	
	Huzistan'da	: 1012-1021
10 — Müşerrifüddeve	: Fars ve Huzistan'da	: 1021-1022
	Irak'da	: 1021-1025
Kıvamüddeve	: Kirman'da	: 1012-1028
11 — Celâlüddeve	: Irak'da	: 1025-1044
12 — İmadüddinullah	: Fars ve Huzistan'da	: 1022-1048
	Kirman'da	: 1028-1048
	Irak'da	: 1044-1048
13 — Melik'ür-Rahım	: Fars, Irak,	
	Huzistan'da	: 1048-1055
14 — Fulâd Sutûn	: Kirman'da	: 1048-1055
15 — Ebû Ali Hüsrev	:	: (1055-1094)

(+) ve numara konulanlar, metinde anlatılmış olanlardır

GAZNELİLER

İran Ülkesindeki Gazne şehri başkentleri olduğundan «Mülûk-i Gazneviyye» adını taşımışlardır. Ayrıca, büyük ataları Sebük Tekin olduğundan «Al-i Sebüktekin de denilir. Hepsi oniki kişidir. Sultanlık süreleri yüzseksen dört yıldır. (962-1187 = 225 yıl)

(1. Padişah) Sebüktekin'dir.¹ Sâ mân oğulları sultanlarından Ahmet bin İsmail'in saygı gören

1 Gazne Devleti'nin ilk hükümdarı Alptekin, 955'de Herat (Doğu Horasan) valisi, 961'de Horasan Hâkimi (Genel valisi) olmuş; 962'de, Sâ mânî Sultanını metbu tanıyarak bağımsızlığını duyurmuştu. Fakat 963'te ölünce yerine oğlu Ebu İshak İbrahim geçmiş, bunun 964'de ölümü üzerine ve oğlu bulunmadığından, Alptekin'in yetiştirmelerinden Bilge Tekin (964-977), Piri Tekin (977) ve nihayet Sebüktekin (977-997) başa geçmişlerdir.

İşte Gazne hanedanı bu Sebüktekin soyundandır.

komutanlarındandı. Sâmân oğlu Nuh gününde, Gazne Hâkimliğine atanmıştı. Nuh, kendisini çok beğenir, gözbebeği gibi tutardı. Fakat aralarında buğuz ve düşmanlık başlayınca, Gazne'de istiklalini ilan etti. Sonra, yine araları düzeldi. Alptekin'in İshak adlı oğlu, Nuh tarafından Horasan Valiliğine gönderildi. Bunun valiliği uzun sürmedi ve öldü. Akrabası yoktu. Halkın arzusu üzerine, eski Gazne Hâkimi Sebüktekin, Horasan Hâkimi oldu. Akıllı, politika biliminden iyi anlar, derin bilgisi olan bir komutandı. Hind şehirlerinden çoğunu ele geçirdi. Dolayısıyla zengin hazinelerin sahibi oldu. Adalet yolunda giderdi. Yirmi yıl sultanlık etti. Ölümüne yakın oğlu İsmail'i veliahtlığa atadı. Ancak büyük oğlu Sultan Mahmud, Horasan'dan gelerek İsmail'i kuşattı. İsmail bitik ve yenik düştü. Gazne Kalesi Mahmud'a kapılarını açtı. İsmail Sultanlık hakkından vazgeçtiği için Mahmud, tekbaşına babasının tahtına oturdu.

Hikâye: «Sebüktekin sağken, Mahmud'la İsmail bir gün şöyle konuşmuşlar:

Mahmut: — Eğer taht sana kismet olursa, bana ne yaparsın?

İsmail: — İsyan çıkarıp tahtı ele geçirmene mani olurum. Sana yetecek kadar ödenek bağlar, serbest bırakırım!

Neden sonra, Tanrı, Sultanlığı Mahmud'a kismet edince, İsmail'in tasarısını ona aynen uygulamış.»

(2. Padişah) Sultan Mahmud'dur. Doğrusu, babası gibi haksever, adaletçi, hem huyu hem yüzü güzel bir Padişah'tı. Bu nitelikleri ile meşhurdur. İyâz'ı, kendisine en yakın arkadaş ve özel yoldaş seçmiş; Hocası Hasan Meymendi'yi vezirlik makamına getirmiş, çevresine döneminin en ünlü ve değerli bilginlerinden bir arkadaş topluluğu temin etmiştir. Bütün bunlarla ilgili ibret verici olaylar, hikâyeler, rivâyetler çoktur. Hemen hepsi, «Kitâb-ı Ahlâk»da mevcuttur. Mahmud, kendisi de bilim ve erdemle bezenmiş bir kişiydi. Başlıbaşına bir kültür hazinesi olan «Tefrid» adlı eserin yazarıdır. Bu kitap, hukuk konularını kapsayan esaslı bir incelemedir. Her gece, güzel elbiseler kuşanıp Yüceler Yücesi Yaratana'a, beceriksizliğini, küçüklüğünü açıklayarak duada bulunur; sabaha dek namaz kılar-mış... Şu anlamlı söz, Sultan Mahmud'un şiir alanındaki maharetine bir örnek sayılabilir: Be-yit (Farsça)

(Ne ülkeler fetheden, ne buyruklar yürüten bir hakanım. / Bu kapının (Tanrı evinin) dilencilerinden biriyim.)

Yönetiminin kusursuzluğu, yeryüzünü kılıcına boyun eğdirmişti. Bağdat Halifesi bile bunun adaletçiliğini izleyip sultanlığına müsaade etmiştir. Böylece yüce adı, minberlerde duyulur oldu. Deylemli sultanların sonuncularından olan Mecdüddeve'den halkın şikâyetleri kulağına gelince, sefere çıkmış; Cürcan, Irak, İsfahan, Rey,

Tâberistan, Horasan, Kirman ve Havarizm illerini almıştır. Kıyaslanması yapılamayacak kadar çok hazinelere sahipti. Günden güne kuvveti ve parlaklığı arttı. Şansı, sultanlığını hergün biraz daha yükseltti. Sultan Mahmud'un kudretine bir örnek olmak üzere savaş için devamlı surette bin fil beslettiğini söylemek yeterlidir. Fethettiği ülkeler saymakla bitmez.

Rivâyet: «Şehname'nin manzum olarak yazılmasını dilediği zaman, Firdevsî'yi bu işle görevlendirdi. Her beyti için bir altın bahşiş vadedinde bulundu. Firdevsî, otuz beş yıl didinip almış bin beyitlik Şehnâme'yi tamamladı. Eser, Sultan Mahmud'un adına yazılmıştı. Şair bu eşsiz manzumeyi, Has İyaz aracılığı ile Sultana takdim etti. Ancak, Hasan Meymendi, Has İyâz'ı kıskanarak Sultan Mahmud'u vaadinden caydırdı: «— Şimdi altmış bin altın ödemek, israf ve devlet malını kusurlu kullanmak demektir.» kandırmacasıyla altmış bin akça câize² yollanmasını tavsiye etti. Sultanın gönderdiği bu para, Firdevsî'ye hamamdayken ulaştı. Şair yıkanıyordu. Durumu kendisine bildirdiler ve para keselerini önüne koydular. Firdevsî, bu (önemsiz) meblâğın 20 bin akçasını hamamcıya, 20 binini getirene, geriye kalan 20 binini de hamam kapısında bir şerbetçiye verdi. Seksen iki beyitlik yeni

2 Câize: Eskiden şairlerin, hükümdarlara ve öteki devlet büyüklerine sundukları övgü şiirlerine karşılık aldıkları bahşiş ve armağan.

bir kaside ile Sultan Mahmud'u iğneledi. İşte ondan bazı mısralar:

(Farsça)

(—*Ey ülkeler açan Şah Mahmud / Eğer benden çekinmiyorsan bâri Tanrıdan kork / Şâyet, şahın babası da şah olsa idi / Başına altından tac kordu / Hizmetçi oğlundan işbeklenmez / Bir büyük padişahın babası olsa bile...*)³

Bu hikâye, ders verici özellik taşımaktadır. Sultanlar, olabildiği kadar, şairlerin hicivlerinden kendilerini sakınmalıydılar.

Hikâye: «Sultan Mahmud, Firdevsî'ye karşı sözünden caymış olmanın pişmanlığını duyarak Hasan Meymendi'yi vezirlikten azletmiş; Tus Şehrine çekilmiş olan Firdevsî'ye de altmış bin altın göndermiştir. Allah'ın hikmeti olacak, o gece, büyük Şâir «Firdevs Cenneti'ne yolcu olduğundan», para oğluna ve kızkardeşlerine verilmiştir. Fakat onlar parayı olmak istememişler; son çare, Sultan'ın emri üzerine, Firdevsî'nin toprağına bir türbe ve bir de tekke yaptırılmıştır. Bu semte su yolu getirildiği de nakledilmektedir.»⁴

3 Burada, Sultan Mahmud'un kölelikten yetişme bir komutanın (Sebüktekin) oğlu olduğu ima edilerek, sözünden cayması bu özürüne bağlanıyor.

4 Firdevsî (Ebül Kasım Hasan) (935-1021) İran Edebiyatının en seçkin simalarındandır. Şehnâmesiyle dünya çapın-

Beyit (Farsça)

(Mahmud'un yüceliği gelip geçti, onun
zamanında,
Firdevs'in değeri bile bilinmedi de
hikâyesinden gayri birşey kalmadı..)

Gazneli Sultan Mahmud'un sultanlık süresi otuz beş yıldır. Ölünce oğlu Mesud tahta çıktı.

(3. Padişah) Sultan Mesud bin Sultan Mahmud'dur. Son derece cesur, cömert bir sultandı. Savaşlarda demir gürz⁵ ile bizzat dövüşürdü. On iki yıl sultanlık etti.

da şöhrete sahiptir. Eseri ve Sultan Mahmud'un gerekli câizeyi vermeyişi hakkında daha pek çok rivayetler, iddialar vardır.

Firdevs'in büyük eseri Şehnâme, bu vâdide eşsizdir denebilir. Akıcı bir üslup, parlak hayaller, kudretli tasvirler eserin başlıca özellikleridir. Şehnâmedeki hikmetlerin, yüz-yıllar sonra bile bazı gerçekleri yansıttığını ileri sürenler olmuştur. (Bir örnek: «Timur, Horasan'ı almış, 1381 yılında Tus'u tahrip etmişti. Edebiyata ve şiire hevesli olan bu zalim hükümdar, Firdevs'in kabrine kadar giderek pek mağrurca şu beyti okur (Farsça): «— Başını topraktan kaldır da Turan kahramanlarının ezici pençesinde İran'ın halini gör!..» Sonra tesadüfen oracıkta bulunan Şehnâmeyi açınca şu garip beyitle karşılaşır. (Farsça) «— Mademki aslanlar bu çemenzârdan çekilip gittiler; artık buralarda avcılık topal tilkiye kaldı!..»

Bu beyti okuyan Timur, kitabı elinden fırlatmış ve: «— Firdevs hâlâ yaşıyor!» diyerek oradan çekilip gitmiştir.

5 Gürz: Eski savaşlarda kullanılan bir silah. Üzerinde sivri çıkıntıları olup topuz biçimlidir. Demir, bakır veya tunçtan yapılırdı. Türkçe karşılığı bozdoğan'dır. Sapları ağaçtan olan gürzlerin darbe gücünden yararlanılırdı.

Rivâyet: «Sultan Mahmud, öteki oğlu Mehmed'e, Hind ülkesinden bazı yerleri vermişti. Mehmed'in amcası olan Yusuf bin Sebüktekin, yeğenini yakalayarak hapsedti. Mesud da amcasının üzerine yürüdü ve yakalayarak zararsız hale getirdi. Böylece tek başına bütün ülkeye sahip oldu. Adalete, doğruluğa babası gibi düşküdü. Şu farkla ki, Mesud'un döneminde Selçuklular çok kuvvetlenmişlerdi. Dünya devleti hiçbir zaman kararlı değildir. Bundan dolayı, Mesud'un sultanlığı, Selçuklular karşısında zayıf kaldı. Tuğrul Han'a düşmanlık güdüp onunla birçok savaflara girişmek ağıra patladı. Mesud'un çoğu vilayeti elinden çıktı. Beri yandan, hapisteki kardeşi Mehmed, bir kolayını bulup kurtuldu, asker toplayarak Gazne'ye yürüdü. Mesud'u yendi ve öldürdü. Oğlu Ahmed'i ise hapse attı.»

(4. Padişah) Mehmed'dir. Yukarıda anlatılan olaydan sonra Gazne tahtına kavuştu. On dört yıl da (?) bu başta kaldı.⁶ Sonra, Sultan Mesud'un oğullarından Sultan Mevdud, amcasına karşı harekete geçti. «Öldüren öldürülür» darbimeselinin denenmişliği bir kez daha anlaşıldı ve Sultan Mehmed, çocukları ile birlikte öldürüldü. Bütün ülke Mevdud'un hükmü altına böylece girdi.

6 Sultan Mehmed'in bütün sultanlığı, birkaç ay 1030'da, yani Sultan Mahmud'un ölümü ardından; bir yıl da 1040-1041 arasındadır. İlk sultanlığına feci şekilde son verilerek gözlerine mil çekilen Mehmed, ikinci sultanlığında da hayatından olmuştur.

(5. Padişah) Mevdud'dur. Üstün nitelikleri gerçekten çoktu. Sultanlığı yeğîn ve düşmanı ez-meye elverişliydi. Hemen hemen bütün İran bu-na baş koydu. Yedi yıl padişahlık edip öldü.

(6. Padişah) Mesud (II)'dur. Tahta çıktığı zaman henüz beş yaşındaydı. Anası, ülke yöneti-mini çevirmeye çalışıyordu. Birkaç ay geçmeden amcası Ali'yi tahta çıkardılar.

(7. Padişah) Sultan Mesud'un oğlu Ali'dir. Bunun dönemi de kısa sürdü. Sultan Mahmud'un Abdürreşid adlı oğlu yıllardır hapisteydi. Kurtu-lunca asker topladı; Ali'nin yıldızı sönüp bunun-ki parladı.

(8. Padişah) Abdürreşid'dir. İyilikten uzak, kötü yaradılışlı bir adam olduğu söylenir. Yedi yıl sultanlık etmiştir.

Rivâyet: «Sultan Mesud'un damadı olan Tuğ-rul adlı bir fesatçı ortaya çıkarak Abdürreşid'e ordu hazırlattı. Amacı, Selçuklular'dan öc al-maktı. Azgın bir savaşa tutuşuldu. Fakat savaş bitince, Tuğrul, Sultan Abdürreşid'i öldürerek tahtına kondurdu.⁷ Muhtemel bir ayaklanmayı ön-lemek için de askere bol bahşış dağıttı. Fakat bu tedbir para etmedi, Devletin ileri gelenleri toplanıp Tuğrul'u öldürdüler. Sultan Mahmud'un torunu Mesud'un oğlu Ferruh-Zâd'ı hapisten çı-karıp padişah yaptılar.»

7 Tarihler, Tuğrul'u «Kâfir-i nimet» ve mütegalibe ola-rak kaydederler. Zorbalıkla Gazne tahtını zaptetmişse de ancak iki ay (1052'de) başta kalabilmiştir.

(9. Padişah) Ferruh-zâd'dır. Üç beş yıl sonra bu da öldü. Yerine kardeşi İbrahim geçti.

(10. Padişah) İbrahim'dir. Doğruluktan şaşmayan, kullukta kusursuz, ibadete düşkün bir kimseydi. Birçok ülkeleri yeni baştan fethetti. Kırkiki yıl sultanlığı vardır. Rivâyete göre, kendisi için bir köşk dilese, ilkin Allah adına bir cami yaptırtır, köşke öyle başlarmış. Yerine oğlu Mesud Padişah oldu.

(11. Padişah) Mesud (III)dur. Yirmiyedi yıl da bunun sultanlığı vardır.⁸ Sonra oğlu Arslanşah tahta çıktı.⁹

(12. Padişah) Arslanşah'dır. Kardeşi Behram, Sultan Sencer'in kışkırtması ile Arslanşah'ın üstüne yürüdü ve Sencer'in yardımı sayesinde Arslanşah'ı öldürüp tahtı ele geçirdi. Arslanşah'ın sultanlığı üç yıldır.

(13. Padişah) Behram'dır. Otuz beş yıl padişahlıkta bulundu. Adaletçi ve şeriata bağlı bir hükümdar olup döneminde adına sayısız kitap yazılmıştır. Ölünce oğlu Hüsrevşah tahta çıktı.

(14. Padişah) Hüsrevşah'dır. Bu, daha önce Gur Hakanı Alâeddin'in kardeşi Seyf'i öldürüp teşhir etmişti. İşte bu nedenle Alâeddin, Hüsrev'e karşı savaş açtı ve onu Hindistan'a kaç-

8 Sultan III. Mesud'un hükümdarlığı (1099-1115) 16 yıldır.

9 Arslanşah'dan önce bir yıl kadar Sultan Şir-zâd'ın hükümdarlığı vardır.

mak zorunda bıraktı. Sultan Alâeddin, yeğenleri Şihâbüddin ile Gıyaseddin'i, Hüsrev'in başkenti olan Gazne'ye bırakıp memleketine döndü. Şihâbüddin, bir kolayını bulup Hüsrev'i getirtti ve oğulları ile birlikte hapsettirdi. Kendisi de bağımsız padişah oldu. Bir rivâyete göre Hüsrevşah hapiste ölmüştür. Bir başka rivâyet ise, savaş sonunda Hüsrev'in Lahor'a kaçtığını, orada padişah olduğunu ve Şihâbüddin'le savaştığını ileri sürer. Fakat felâh bulmayıp ölmüştür. Yerine oğlu Melikşah padişah oldu.

(15. Padişah) Melikşah'dır. İçkiden başını kaldırmayan bir adamdı. İşlerin gidişinden habersiz, kadınlarla yaşardı. Nihayet kendisiyle beraber Gazne Devleti de çöküp gitti.

Bütün sultanlık süreleri ikiyüz onüç yıldır.¹⁰

10 Yazar, başlangıçta, Gazne sultanlarının 12 kişi olduğunu bildirdiği halde 15 isimden bahsetmektedir. Ayrıca, bu isimlerin anlatımında karışıklık vardır. Biz bu karışıklığı, eserin genel anlatım havasına uygun şekilde çözmeye ve bireyleri ayrı ayrı tanıtmaya çalıştık. Sebüktekin'den itibaren Gazneliler:

Sebüktekin (977) — Mahmud (997) — Mehmed (Birinci kez: 1030) — Mesud (1030) — Mehmed (İkinci kez: 1041) — Mevdud (1041) — II. Mesud (1049) — Ali (1049) — Abdürreşid (1051) — Tuğrul Bey (1052) — Ferruh-zad (1052) — İbrahim (1059) — III. Mesud (1099) — Şîr-zad (1115) — Arslanşah (1116) — Behramşah (1117) — Hüsrevşah (1153) — Hüsrev Melik (Melikşah) (1160 - 1187)

SELÇUKLULAR

Bu soy onsekiz kişidir.¹ Bütün sultanlıkları yüzaltmış yıl tutar.² Bunlardan kimisi İran'da, kimisi Irak'da, muhtelif zamanlarda birçok yeri zaptetmişlerdir. Pek karışık bir dönemde padişah olduklarından subayları hile ve aldatmacadan geri kalmazlardı. Maverâünnehir'de yaşayan Türk kabilelerinin en namdâr beylerinden olan Dakaf³ adlı bahadırın oğlu Selçuk,

1 Bu sayıya, A. Selçukluları dışındaki bütün kolların sultanları dahil edilmiştir.

2 B. Selçuklular, 1040-1157 yılları arasında 117 yıl varlığını korumuştur.

3 Dakaf adı kaynaklarda değişik söyleyişler bulmaktadır:

İbn'ül-Esir, «Takak»; Zehebî, «Babak»; Müneccimbaşı, «Yakak» olarak kaydederler. Son zamanlarda daha çok «Dokak» veya «Dakak» söylenişi benimsenmiştir. Oğuz Boylarının başkanı Lokman Bey'in oğlu olan Dakaf'ın lâkabı «Timur Yalığ»dır.

ortaya çıkarak çevresine adam topladı. Türkistan (Karahan) padişahının üzerine ordu gönderdiğinden korkup kaçtı. Buharâ şehri ardında Cene⁴ denen bir şehir daha vardı, oraya yerleşti. Bu sırada, İslâmiyeti kabul yüceliğine erişti. Devamlı olarak dinsizlerle savaşmıştır. Yüzyedi yaşında öldü. İsrail, Mikâil, Musâ adlarında üç oğlu vardı. Mikâil savaşların birinde şehit oldu. Yığıtul⁵ Mehmed ve Davud Çakır adlı yiğitler, işbu Mikâil'in oğullarıdır. Tul (Tuğrul) ve Davud (Çakır), ileride padişah olmuşlardır. Öteyandan, İsrail'in torunu Kuilumuş bin İzzeddin Karaman ise Yunan (Anadolu) ülkesine padişah olmuştur. Rivayete göre, Selçuk oğulları, Türklerin, konar göçer boylarındandı. Üstünlükleri her bakımdan fazla idi. Sultan Mahmud (Gaznevi) bir kolayını bulup bu yiğit boyları, kılıcına boyun eğdirtti. Bir kısmını esir etti. Çünkü, çoğu,

4 Cene (Cend): Siriderya'nın solunda, eski bir Oğuz şehri.

5 Yığıtul: Tuğrul'un eski bir söyleniş biçimi.

o dolaylarda dağınık vaziyet-
teydiler. Sultan Mahmud ölünce serbest kaldılar. Sultan Mesud, bunların gücünden faydalanmayı düşündü ve komutanlarını değiştirerek bunlara önemli görevler verdi. Bu durum, Selçukluların günden güne kuvvetlenmelerine ve saygı görür olmalarına başlangıç oldu. İlk, Tuğrul, İran ülkesinin bir bölümünü zaptetti. Bazı tarihlerde, bu soya adını veren Selçuk'un, Feridûn soyundan geldiği öne sürülür.⁶ Başlangıçta Özbek illerinde barınırlarken zamanla otlakları verimsizleşmiş ve Sultan Mahmud'dan izin alarak Ceyhun Irmağını geçmişlerdir. Buralarda, sınır boylarınca eğleştiler. Az yukarıda açıklandığı gibi, içlerinden ilk olarak bağımsızlık kazanan Tuğrul ve Çakır beyler oldular. Yavaş yavaş kuvvetlenmeleri,

6 Feridûn: İran destanı'nın ünlü kahramanlarından olup destanî gelenekler, Doğu milletlerinin başlıcaları olan Ariyânîlerin (İranlıların) Feridun'un İrec adlı; Turanîlerin (Türklerin ve diğer yakın milletlerin) Tur adlı; Samîlerin de Sel adlı oğullarından türediklerini ileri sürer. Tabii, gerçeklerle tamamen ilgisiz rivayetlerdir.

onlara çok şey kazandırdı. Gün oldu, Sultan Mahmud Sebüktekin'e bile üstün geldiler. Kendilerine Abbasi Halifesinin sultanlık izni ulaştı. Sonra üç bölük oldular. Birincisi, genellikle İran illerine sahipti. Bunlar, on dört kişidir.

1. Sultan: Tuğrul'dur. Hemedan'da tahta oturdu. Halife Kaaım-biemrillah'dan Sultanlığına izin geldi. Zamanla son derece kuvvetli ve bütün çevresinin saygısını elde etmiş bir sultan oldu. Öyle ki, Halife'nin ümerâsından bir bey, isyan ederek Bağdat'a doğru yürüyüşe geçtiği zaman Halife, bundan yardım ricasında bulundu. Tuğrul da gerekeni yaptı. Ortalık huzur ve güvenliğe kavuşunca Halife'nin asil kızı ile evlenmek istedi. Halife, kendi soyundan (Arap) olmadığı için tereddüt ettiyse de sonunda Tuğrul Bey'i damatlığa uygun gördü. Düğün Bağdat'da yapıldı.

Tuğrul hakkında «eski zulümleri yeniledi, halkı ezdi.» denirse de aksine bazı tarihler onun yumuşak huylu, kerem sahibi, Allah'a kulluktan şaşmayan, oruçlu, sadakası bol, hayır işlerine düşkün bir sultan olduğunu bildirir.

2. Sultan: Çakır Bey'dir. Tuğrul'un kardeşiydi. Bir süre Horasan hâkimliğinde bulundu. Kızı, Halife Kaaım-biemrillah'la evlenmişti. Tarihlerin çoğu, bunu bağımsız sultan olarak gös-

termemişlerdir. Rivâyete göre, Tuğrul ölünce, geriye oğlu kalmadığından kardeşi Çakır'ın oğlu padişah olmuştur.⁷

3. Sultan: Mehmed'dir. Adüddeve İzzeddin ebu Şucâ Sultan Alparslan Mehmed demekle ün salmıştır. Bağdat halifesi, hilatlar gönderip sultanlığını onaylamıştı. Tedbirli, cömert ve zeki bir sultandı. Adaletle düşkünlüğü ile ayrıca meşhurdur. Kutsal savaşları, gazâları dillere destandır. Hatta, 463 (1071) yılında Rum (Bizans) dinsizleri ile savaşı pek önemlidir. Dinsizler elbirliği edip Müslüman ülkelerine hücumla geçmişlerdi. Halife durumu Alparslan'a duyurdu. O da buyruğa uyarak onbin kadar savaşçı yiğit ile üzerlerine gidip düşman topluluğunu yerle bir etti. Başkomutanları olan melûnu esir aldı. Fakat ellibin altın başvergisi karşılığı, zengin hazinelerini de elde ederek serbest bıraktı.

Alparslan, Şâfi mezhebindendi. Ayrı mezhepten olan veziri Nizamülmülk, yüksek düşünceli, bilgili, tedbirli, adaletsever bir devlet adamıydı. Nizamülmülk'e, dürüstlüğü'nün ve yöneticilikteki başarısının bir sonucu olarak Bağdat'da «Sultan» denilirdi. Alparslan'ın hükümdarlık süresi dokuz yıldır. Bir olay sırasında şehit edildi.

7 Çağrı (Çakır) Bey'in gerçek anlamda bir sultanlığı söz konusu değildir. Tuğrul Bey'den sonra Selçuklu tahtına Çağrı oğlu Alparslan oturduğuna göre, ikinci sultanın da bu sayılması gerekmektedir.

4. Sultan: Celâleddin Melikşah olup Alparslan'ın oğludur. Nizamülmülk'ü yerinde bıraktı ve ayrıca onu kendisine «Atabey» kıldı. O zamana kadar hiçbir vezir bu unvanı almamıştı. Melikşah'ın hem yüzü hem huyu güzeldi. Babası gibi akıllı, adaletli olup dünyayı tutan tedbirleriyle ülkeleri güvenliğe, bayındırlığa kavuşturdu. Sayısız hayır kurumları açtı. Bilim ve din adamlarını sevince boğdu. Hac yolu üzerinde yer yer su dağıtıcıları bulundururdu. Ayrıca, belli noktalara hanlar; gelip geçenler için imaretler tahaneler kurdurdu.

Rivâyet: «Cennet örneği Bağdat'ı çok beğenmişti. Buraya bir cami ile çevresine de sultanlık işlerinin yürütülmesi için daireler, özel meskenler yaptırttı. Halife Muktedir-billah'a haber gönderip:

— Ben Bağdat'ı sultanlık merkezi yapmak istiyorum. Kendisi başka bir yerde otursun, diyerek adamcağızı zorla Bağdat'dan çıkarmayı denedi. Halife, on gün devamlı Tanrı'ya el açtı, dualarda bulundu. Bu yersiz isteğin uzaklaşmasını, vatanından ayrılmamasını yalvardı. Duasının oku hedefine ulaşmış olmalı ki, Sultan Melikşah, onbeş gün sonra öldü!..»

Sultanlığı yirmi yıl sürmüştür. Geriye iki oğul bıraktı. Büyük oğlu öncelikli davranamadığından, küçük oğlu sultan Mahmud tahta çıktı.

5. Sultan: Mahmud'dur. Henüz beş yaşındaydı. Devlet işlerine anası bakıyordu. Küçüklüğüne rağmen, Halife'den sultanlık izni almıştı. İki

yıl padişahlık etti.⁸ Kısa bir zaman geçince Melikşah'ın büyük oğlu Berkayaruk, Bağdat'a gelerek sultanlığı kardeşinin elinden aldı.

6. Sultan: Berkayaruk'dur. Halife buna da sultanlık hilatları sundu ve izin verdi. Ayrıca Rûkn'üd-Din⁹ lâkabıyla yüceledi. Döneminde, Selçuklulardan Alparslan oğlu Aniş¹⁰, Diyarbakır ve Halep dolaylarında sultanlığını ilan etti. Fakat, Berkayaruk üzerine yürüyüp savaşta öldürdü. Aniş'in oğullarından Rıdvan, Halep'i, Dokak ise, Şam ve çevresini elde ettiler. Horasan'da ise, Alparslan'ın torunu Raun'un oğlu Arslan padişaktı.¹¹ Berkayaruk, bütün bunlarla dövüştü, savaştı. Ülke birliğini kurmayı başardı. Hepsinin varını yoğunu zaptetti. Çok geçmeden kardeşi

8 Sultan Mahmud'un hükümdarlığı iki yıl değil, 1092/93'te sadece iki aydır.

9 Rûknüddin: «İslâm dininin en büyük en değerli üyesi».

10 Aniş'in doğru imlâsı «Tutuş»dur. Alparslan oğlu Tutuş, «Suriye Selçukluları» adıyla bilinen şubenin kurucusu olup (1078 - 1095) arasında sultanlık etmiş; kendisinden sonra oğlu Rıdvan (1095), diğer oğlu Dakak (1098), Rıdvan'ın oğlu Alparslan (1113), Rıdvan'ın diğer oğlu Sultanşah (1114 - 1117) Suriye tahtına geçmişlerdir.

Yazar, Selçukluların diğer bütün sultanlarına yer vermişken, bu şube bireylerine, sadece Berkayaruk bahsinde temas etmiştir.

11 Alparslan'ın Raun (Argun?) adlı oğlu ile Arslan adlı torunu hakkında tatmin edici bilgi bulamadık. Alparslan'ın bilinen 10 oğlu arasında en yaklaşıp isim Arslan-Argun ile bunun oğlu Key-Argun'dur.

Sultan Mehmed Şah¹², kalabalık bir ordu ile üzerine yürüdü. Birkaç kere savaştılar. Olayların gelişiminden korkan Abbasi Halifesi, Mehmed Şah'a da sultanlık alâmetleri yolladı. Bu davranış, iki kardeş arasındaki sultanlık mücadelesini iyice kızıştırmaya yaradı. Sonunda bir anlaşma yolu bulunarak ülke toprakları ikiye bölündü. Irak sultanlığı ile Bağdat, Berkyaruk'a, İran, Mehmed Şah'a düştü. Berkyaruk'un sultanlığı oniki yıldır. Ölümünde beş yaşındaki oğlu yerine geçti.

7. Sultan: (II) Melikşah'dır. Amcası Mehmed Şah, payına düşen İran ülkesi ile yetinmeyerek üzerine geldi. Küçük Melikşah'ı devirip Berkyaruk'un topraklarına da hâkim oldu.

8. Sultan:¹³ Mehmed Şah (Tapar)'dır. Hak yolunda, şeriata saygılı, adalet kurallarından şaşmayan, zulümden uzak, bilim ve erdem sahiplerine içten bağlı bir sultandı. İmam Gazali Hazretleri¹⁴ bunun zamanında yaşamıştır. Bu büyük

12 Mehmed Şah: Mehmed Tapar. (Daha çok bu adla tanınmıştır.)

13 Asıl metinde, Mehmed Şâh (Tapar) için ayrı bir numara verilmemiştir.

14 İmâm Gazâlî (Ebu Hamid bin Muhammed bin el-) Kelamcı İslâm filozofu. (Tus-1058-1111) Babası iplikçi olduğundan el-Gazzâlî denilmiştir. Bağdat Nizamiyye Medresesinde ders okuttu. Bir süre herşeyden el çekerek içine kapalı bir derviş hayatı yaşadı. Hastalandı, dili tutuldu. Şam'a giderek iki yıl Emeviyye camiinde kimseyle görüşmeden, gündüzleri kapısını kapadığı minarede kendi iç âlemini yaşadı. Sonra, çöllere giderek «gayb âlemini seyre daldı». Mek-

Zât'ın babaca öğütleri, Mehmed Şah'ın devlet yönetimine ışık tutmuştur. Hatta, Gazali, Sultan'a hitapla başlayan «Nasihat'ül-Mülûk» (Sultanlara öğütler) adlı eserini bu padişaha sunmuştur. Ölümüne yakın Mehmed Şah, şu güzel nazmı söylemiştir: (Farsça)

(— *Bütün dünya, kuvvetli kılıcımla gürzümün altında ezilmişti / Bana kapılarını açan kalelerin sayısı hesapsızdı / İstesem, bir işaretle yeryüzünü dize getirebilirdim / Fakat bu kadar kuvvetli olmam bile ölümü benden uzaklaştırmadı / İyi bilinmelidir ki, ölümsüz olan da evrenin gerçek sahibi de yalnız Allah'tır.*)

Mehmed Şah, onüç yıl sultanlıktan sonra ölünce oğlu (Irak'da) tahta çıktı. (Aynı sırada) Berkyaruk'un kardeşi Sencer ise Horasan'da Selçuklu padişahıydı.

9. Sultan: Sencer'dir. Kardeşlerinin sultanlıkları döneminde, yirmi yıl; onlardan sonra da kırk yıl olmak üzere altmış yıl padişahlık etmiştir. Daha çok İran illeri egemenliği altındaydı. «— Mehmedşah'ın oğlu Mahmud'la savaşa tutuştularsa da amca - yeğen olmaları sebebiyle anlaştılar. Sencer, kızını Mahmud'a vererek onu kendisine

ke'ye gidip tekrar Bağdat'a, oradan da Tus'a döndü. Özel medresesinde derslere başladı. Sultan Sencer'den büyük saygı gördü.

Gazzali, İlkçağ Yunan filozoflarının eserlerini, İskenderiyeli Plotinos'un Yeni Eflatuncu felsefesini, Eflatun ve Aristoteles'i incelemiş; sayısız eserler vermiştir.

damat edildi. Birlikte tahta çıkıp ortak oldular.» diye nakledilmektedir.

Geçimsiz ve sataşkan Oğuz Türkleri, Sultan Sencer'in üstüne hücum ettiler. Bir savaşta Sencer'i yakalayarak demir kafes içine kilitlediler. Gündüzleri tahta oturtup kendi dileklerine göre buyruklar verdirtir, çalıştırırılar; akşam yine demir kafese sokarlardı. Sencer'in bu belâyı dört yıl çektiği rivâyet edilir. Neden sonra, bir kolayını bulup kaçtı ve merkezi olan (Merv'e) döndü. Oysa, Oğuzlar bu şehri baştanbaşa yıkıp yakmışlar halkı dağıtarak hazineleri boşaltmışlardı. Sencer, bu hali görünce bütün umutlarını yitirdi, tasaya düştü ve çok yaşamayıp öldü. Bütün sultanlığı altmış yıldır. Beğenilen nitelikleri çok olan bir padişahı. Kızkardeşinin oğlu Mahmud yerine geçti.¹⁵

10. Sultan: Mahmud'dur (?)¹⁶ Sultanlığı uzun sürmedi. Bir Haricinin¹⁷ eline düştü ve göz-

15 B. Selçuklu Sultanlığı Sencer'in ölümü ile kapanmıştır. Sultanlar (Hakanlar) sırasıyla: Tuğrul Bey (1040) — Alp-arslan (1063) — Melikşah (1072) — Mahmud (1092) — Berk-yaruk (1093) — II. Melikşah (1104) — Mehmed Tapar (1105) — Sencer (1118 - 1157) dir.

16 Sultan Sencer'in «hemşirezâdesi» olarak tanıtılan bu Mahmud'un gerçek kimliğini tesbit edemedik. Muhtemelen bir yanılma sözkonusudur; zira Sencer'e halef olan bir hükümdar tarihlerde kayıtlı değildir.

17 Haricî: Siffîn Savaşı'ndan sonra (661), Hem Hz. Ali'ye ve taraftarlarına hem de Muaviye'ye ve Emevilere düşman olan üçüncü grup. Haricîler, zamanla çok tehlikeli bir mezhep haline gelerek İslâm dünyasında rol oynamışlardır.

lerine mil çekildi. Bu olaydan sonra, Horasan ülkesine bazan Havarizm beyleri, bazan Gûrlular hâkim oldular. Yukarıda adı geçen ve Sencer'in kardeşi oğlu, aynı zamanda damadı olan Mahmud; işbu Mahmud'un bir kısım topraklarını zaptettiği gibi, Irak ve Bağdat'a da hâkim durumdaydı. Onbirinci Padişah oldu.

(Irak Selçukluları)¹⁸

11. Sultan: Mahmud'dur. İyi huylara sahip değildi. Halk, dönemi boyunca karışıklık, bulanıklık içinde kaldı. Oniki yıl sultanlığı vardır. Ölünce oğlu Davud tahta çıktı.

12. Sultan: Davud'dur. Bir yıllık bağımsızlıktan sonra amcası Mesud'la aralarında savaş başladı. Bağdat'la birlikte bütün Irak Mesud'un, bir kısım İran vilayetleri Davud'un olmak üzere anlaştılar. Fakat bir Harici, Davud'u öldürdü. Onbir yıl sultanlık etmiştir.¹⁹

13. Sultan: Tuğrul Şah, öteden beri, bazan Mahmud'la bazan da kardeşi Mesud'la savaşı kesmemişti. Mesud, bağımsız padişah olduktan bir müddet sonra Tuğrul Şah öldü. Bunu haber

18 Kitapta böyle bir başlık olmamakla beraber, biz koymak zorunluğunu duyduk. Çünkü, 11. Sultan gösterilen Sultan Mahmud, aslında, Irak Selçuklularının ilk hükümdarıdır.

19 Davud'un, Irak Selçuklu tahtındaki sultanlığı 11 değil, bir yıldır.

alan Mesud, süratle Hemedan'a ulaşarak burayı savaşmasız zaptetti.)²⁰

14. Sultan: Mesud'dur. Zamanının bir kısmını Bağdat'da, bir kısmını İran dolaylarında geçirmiştir. Halife Müsterşid-billah, kendisine savaş açmıştı. Halife'nin amacı, Bağdat'ı eskiden olduğu gibi serbestliğe kavuşturmaktır. Ama, Mesud, Halife'yi yakaladı, yanına alıp İran'a götürdü. Orada işkence ederek öldürdükten sonra yine Bağdat'a döndü. Yeni Halife Râşit-billah Mesud'un düşmanlığından çekinerek Musul'a kaçtı. Mesud da onun yerine Muktefi-billah'ı halifelığe getirdi. Ancak, halifenin burnunu siyasete asla sokturmadı. Bundan dolayı, yeni Halife, Mesud'a kırıldı. Tanrı'ya el açıp beddua etmeye başladı. Aradan bir ay geçti geçmedi, Mesud, yeryüzünün aldatıcı tahtından göçüp gitti. Sultanlığı onyediyıldır. Amcazâdesi Muğiseddin Sultan Melik Şah bin Mahmud padişah oldu.

15. Sultan: Melik Şah'dır. Tahta çıkar çıkmaz içkiye eğlenceye daldı. Öteden beri içki mübtelâsı idi. Devlet işlerini yüzüstü bıraktı. Vezir Has Bik, Muğiseddin'i tevkif edip kardeşi Mehmed'i sultanlık tahtına oturttu.

16. Sultan: Mehmed'dir. Bu, Vezir Has Bik'i öldürttü. Has Bik'in hesaplanması güç bir zenginliğe sahip olduğu anlaşıldı. Yalnız, üç bin el-

20 Yazar, Irak Selçuklularının ikinci sultanı olan Tuğrul Şah için ayrı bir numara koymayarak onu, üçüncü sultan Mesud'a ayırdığı bahis içinde zikretmiştir.

biselik kırmızı atlas ele geçti. Öteki vezirler, Has Bik'in öldürülmesinden korkarak aralarında gizlice anlaştılar. Mehmed'in amcası Süleyman'ı, isyana ve tahtı kurtarmaya teşvik ettiler. Bu, yeni bir savaşın başlaması demektir. Mehmed kaçıp İsfahan'a gitti. Süleyman, Hemedan'da tahta oturdu. Fakat bir hafta geçmeden, Mehmed'in yakınlarından biri hileye başvurup Süleyman'ı, Hemedan beylerinden şüphelendirmeye muvaffak oldu. Süleyman, az bir adamla Hemedan'dan ayrıldı. Mehmed ise acele dönüp ikinci kez tahta kavuştu. Bunun bütün sultanlığı yedi yıldır. Ölüncə Süleyman bağımsız padişah olmuştur.

17. Sultan: Süleyman'dır. Yakışıklı ve iyi huylu olduğu kadar, oyuna ve eğlenceye düşkün bir sultandı. Ülke işleriyle gereği gibi uğraşmaz; tedbir nedir bilmezdi. Zamanın gidişatından habersizdi. Bir yıl padişahlıktan sonra, devletin ileri gelenleri, Süleyman'ı tahttan indirip Azerbaycan'daki Arslanşah'ı getirdiler.

18. Sultan: Arslanşah'dır. Kendisi her ne kadar iyi bir yönetici idiyse de devlete düşme gelmişti. Güçsüzlüğü ortadan kaldırma kolay değildi. Sonunda Havarizm devleti üstün geldi. Arslanşah, onbeş yıl padişahlık etti. Yerine oğlu geçti.

19. Sultan: Tuğrul'dur. Çocuk yaşta bulunduğu yönetim işleri konusunda bilgisizdi. Havarizm Devleti bütün bütün üstünlük kurma şansı kazandı. Selçuklu devleti bu sultan zamanında yıkıldı. Şu kadar ki, yine Selçuklu soyun-

dan olmak üzere, Çakır Bey'in torunlarından birkaçı, Kirman'da sultanlıklarını sürdürebilmişlerdir. Bunlar, şimdiye kadar anlatılan Selçuklular ile biraderzâde olmaktadır.²¹

(Kirman Selçukluları)

*Bunların yönetim süreleri yüz elli yıldır.
(1041 - 1187 - 146 yıl) Bu soydan gelen
padişahların ilki Selçuk'un oğlu Mikâil'in oğlu
Çakır'ın oğlu Kavurt'dur.*

1. Sultan: Kavurt'dur. Deylem illerinden bir kısmını almış, kardeşinin oğulları ile savaşlar yapmıştır. Otuziki yıl padişahlığı vardır. Ölümünden sonra yerine oğlu padişah olmuştur.

2. Sultan: Kirman Şah'dır.²²

3. Sultan: Sultan Şah'dır. On iki yıl padişahlıktan sonra öldü. Kardeşi tahta çıktı.

4. Sultan: Tûrân Şah'dır. Kavurt'un oğludur. Onüç yıl da bu başta kaldı. Ölümünden sonra oğlu sultan oldu.

5. Sultan: İran Şah'dır. Zulmü ve Allah'a inanmazlığı ile meşhurdur. Beş yıl padişahlıktan sonra öldürülmüş, amcazâdesi tahta çıkmıştır.

21 Irak Selçuklu Sultanları: Sultan Mahmud (1118) — Sultan Davud (1131) — I. Tuğrul (1132) — Mesud (1134) — Melik Şâh (1151) — Mehmed (1153) — Süleyman Şâh (1159) — Arslanşâh (1161) — II. Tuğrulşâh (1177 - 1194) dır.

22 Kitapta, Kavurt'dan sonra bir yıl Kirman tahtını işgal eden Kirman Şâh'a yer verilmemiştir. Kirman Şâh, Kavurt'un sultan olan üç oğlundan ilkidir.

6. Sultan: (I.) Arslan Şah'dır. Kavurt'un torunu, Kirman Şah'ın oğludur. Adalet ve hakseverlikte kusursuz bir padişah olup kırkiki yıl başta kaldı. Ölünce oğlu sultan oldu.

7. Sultan: Mehmed Şah'dır.²³ Bundan sonra oğlu tahta çıktı.

8. Sultan: Tuğrul Şah'dır. Oniki yıl sultanlık etti. Ölünce üç oğlu müstareken padişah oldular. Bunlar:

9. Sultanlar: II. Arslan Şah - Behrâm Şah - (II.) Tûrân Şah'dır. Fakat her üçünün arasındaki kavga hiç eksilmemiştir. Bir ara biri, bir ara diğeri üstün gelmiş; ülke baştanbaşa viranelik olmuştur. Bu karışık dönemin bitiminde üç kardeş de ölünce Kirman sultanlığı, Behram Şah'ın oğlu Mehmed Şah'a kalmıştır.

10. Sultan: Mehmed Şah'dır. Bunun zamanında Selçuklu Sultanı Melik Şah'la (??)²⁴ savaşlar olmuş ve sonunda Melik Şah, Kirman ülkesini tamamen zaptetmiştir. Böylece, Selçukluların bu şubesinin bağımsızlığı da bitmiştir. «Tarih-i Mir-

23 Mehmed Şâh, daha çok «Melik Şâh» adıyla tanınmıştır.

24 Buradaki «Selçuklu Sultanı Melik Şâh» sözü tamamen bir yanlışma eseridir. Çünkü, Kirman Selçuklularını, 1185 veya 1187'de buraya bir akında bulunan Guz (Oğuz) Türkleri, başlarında Melik Dinar olduğu halde yıkılmışlardır.

h n»da, bu olayların geniş anlatımı bulunmaktadır.²⁵

25 Kirman Selçuklu Sultanları: Kavurt (1041) — Kirman ş h (1073) — Sultan ş h (1074) — I. Turan ş h (1085) — İran ş h (1097) — I. Arslan ş h (1101) — Melik ş h (1142) — Tuğrul ş h (1156) — Behram ş h (1169 ortak) — II. Arslan ş h (1169 ortak) — II. Turan ş h (1169 ortak) — Mehmed ş h (1183 - 1187) dir.

KARAMAN (Anadolu) SELÇUKLULARI

Bunlar ondokuz kişidir. Daha önce anlatılan Selçuklular, Mikâil soyundandı. Karaman Selçukluları ise Mikâil'in kardeşi İsrâîl'in soyundan gelmişlerdir. Taht şehirleri Konya'dır. Ataları Kutalmış'dır.

1. Sultan Kutalmış, bağımsız padişah olmayıp Sultan Rüknüddin'in (?)¹ komutanlarından-
dı. İstiklâl isteği ile İran ülkesinden ayrıldı.

Alparslan oğlu Melik Şah, amcazadesi olan Kutlumuş'la bunun oğlu Süleyman'ı, dinsizler üzerine gazâyâ yolladı. Onlar da Antalya (?) (Antakya) şehrini fethedip daha birçok yerleri ele geçirdiler. Sultan Melik Şah'ın izni ile buralara hâkim oldular.

¹ Bu «Rüknüddin»in, Tuğrul Bey olması muhtemeldir. Zira, Tuğrul Bey'e halife tarafından «Rüknüddeve» lâkabı verilmişti ve Kutalmış Bey'le oğlu Süleyman ilk Anadolu gazâlarına Tuğrul Bey zamanında gelmişlerdi.

2. Sultan: Süleyman ölünce² Sultan Melik Şah yerini, Kutlumuş oğlu Davud'a verdi.

3. Sultan: Davud'dur. Müstakil padişah olmuştu. Konya şehrini aldı. Yirmi yıl³ padişahlık etti. Ölümünden sonra Karaman sultanlığına kardeşi (oğlu) getirildi.

4. Sultan: Kılıçarslan bin Süleyman bin Kuttalmış'dır. Bağdat halifesinden sultanlık izni aldı. Halife'nin iltifatına erişti. Konya kalesi Kılıçarslan zamanında yapılmıştır. Ölünce oğlu geçti.

5. Sultan: Kutbeddin Melik Şah'dır. Kılıçarslan'ın oğluydu.⁴ Ölünce kardeşi Mesud padişah oldu.

6. Sultan: Mesud'dur. Ondokuz yıl sultanlıkta bulundu.⁵ (Yerine oğlu geçti.)

7. Sultan: II. Kılıçarslan'dır.⁶ Ölünce geriye onbir oğlu kaldı. Bu padişah daha hayatta iken ülkesini oğullarına bölüştürmüştü; büyük oğlu Rükneddin Süleyman'a Tokat'ı, Melik Nasreddin Berkyaruk'a Niksar'ı, Melik Muğiseddin Tuğrul Şah'a Elbistan'ı, Melik Nureddin Sultan Şah'a

2 Yazar, A. Selçuklu hükümdarlarının ilk isimlerinde önemli hatalara düşmüştür. Süleyman Bey'e ayrıca yer vermemiş ve onu, kardeşi Davud'la karıştırmıştır. Biz buradaki noksanlığı kısmen düzeltmeye çalıştık.

3 Dâvûd'un Anadolu sultanlığı (1086 - 1092 arasında) sadece 6 yıl sürmüştür.

4 Eserde, I. Kılıçarslan'dan sonra A. Selçuklu tahtına çıkan ve bu hükümdarın büyük oğlu olan Kutbeddin Melik Şah'a yer verilmemiştir.

5 Sultan Mesud'un saltanatı 19 değil, 39 yıl sürmüştür.

Kayseri'yi, Melik Kutbeddin Melik Şah'a Sivas'ı, Melik Muiziddin Kayser Şah'a Malatya'yı, Melik Sancar Şah'a Herakliya (Ereğli)yı, Melik Arslan Şah'a Niğde'yi, Melik Nizameddin Arğun Şah'a Amasya'yı, Melik Mecdeddin Mesud Şah'a Engürü (Ankara)yü, vermiş, en küçük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i yanında alıkoymuştu. Ölümünden sonra bu sultan oldu.

(Sultan Kılıçarslan) oğulları ile savaşmaktan geri durmazdı. Hatta, oğlu Kutbeddin Melik Şah, babasının üstüne yürüyüp onu yakalamış ve tahtına çıkmıştı. Fakat bir süre sonra hapisten kurtulan babası, bu âsi oğlunu tahttan uzaklaştırıp yeniden başa geçmiştir. Ölünce oğlu padişah oldu.

8. Sultan: Gıyaseddin Keyhüsrev'dir. Bütün kardeşlerinin en küçüğüydü. Ağabeylerinden Rükneddin Süleyman Şah, üzerine yürüyüp bunu yendi. Kardeşler arasında anlaşma sağlandı. Gıyaseddin Keyhüsrev, oğulları Keykâvus'la Keykubad'ı yanına alarak Diyarbakır dolaylarına, oradan Tarab-efzun (Trabzon)a, Mağrib ülkesi-

6 Yazar, A. Selçuklu sultanlarının en büyüklerinden olan ve 37 yıl gibi çok uzun bir süre başta kalan II. Kılıçarslan'ın adını zikretmemiş; üstelik, geçici bir zaman için Anadolu'yu bölüşen bunun 11 oğlunu, Sultan Mesud'un oğulları olarak göstermiştir.

Anlaşıldığına göre, yazar, Anadolu Selçukluları için seçtiği kaynaklardaki noksan, yanlış veya yetersiz bilgileri aynen benimsemek zorunda kalmış; diğer bahislerdeki bütünlük ve tarihsel gerçeklik, bu bahiste mümkün olamamıştır.

ne (?) ve en son Kostantiniyye Tekfuruna (Bizans imp.) sığındı.

9. Sultan: Süleyman Şah'dır. Tahta çıkınca, doğruluk, adalet ve hakbilirlikle ülkeyi yönetmeye koyuldu. Bütün vilayetler, düzenli ve disiplinli yönetimi ile güvenliğe kavuştu.

Rivâyet: «Bir gün ava çıkmıştı. Sevdigi hizmetçilerinden biri, rastladığı köylünün elindeki yoğurt çanağını zorla aldı. Adamcağız, sultanın huzuruna çıkıp şikâyetle bulundu. Sorguya çekilen hizmetçi inkâra yeltenince karnı açıldı, yoğurt izleri görüldüğünden derhal idamı emredildi!»

Allah yolunda birçok gazâyâ önder olmuştur. Ölünce yerine oğlu Kılıçarslan geçti.

10. Sultan: (III.) Kılıçarslan'dır. Tahta çıktığında çok küçüktü. Devletin yönetiminden sorumlu olanlar düşünüp taşındılar. Oybirligine varıp Kostantiniyye Kırâlı'na gitmiş olan Keyhüsrev'i tahta davet ettiler.

11. Sultan: Keyhüsrev'dir. (İkinci defa) Kılıçarslan'ı hapsettirdi. Eski padişah hapiste ölmüştür. Keyhüsrev, savaşçı, cesur, yumuşak huylu bir padişah'tı. Ölümünden sonra oğlu sultan oldu.

12. Sultan: Keykâvus'dur. Hayırda cömertlikte kuvvet ve adalette ulu hakanların en başında sayılması gerekli bir eşsiz hükümdardı. Kendisinden sonra kardeşi Keykubad tahta çıktı.

13. Sultan: Alaeddin Keykubad'dır. Güzel yüzlü, melek tabiatlı, adalete eğilimi fazla, doğ-

ruluktan şaşmayan, zekâsıyla yeryüzünü bezen sayısız fetihlerde bulunmuş bir padişah'tı. Sultanlığı boyunca adalet başta edilmıştır. Sultan'ül-Ulemâ, Sadreddin-i Konevi ve Molla Hünkârî gibi nice veliler, erdemliler, Keykubad döneminde Konya'ya toplanmışlardı. Ayrıca Mutlu padişahımızın⁷ yüce atası Ertuğrul Şah⁸ da bu eşsiz sultanın adalet ışığı altına koşmuştu. Aladdin Keykubad, Konya kalesinin gökyüzüne yükselen dış duvarlarını yaptırmıştır. İnşaat bitince, kapısının üzerine, esere uyacak bir kitâbe hazırlanmasını Sultan'ül-ülemâ'dan rica etmiş; o da şu sözleri nazmetmiştir: (Arapça)

(Bu savunma duvarları, coşkun akınları da, geçmişin korkulu hayallerini de yüzgeri eder. Gecenin karanlığını ağlayıp sızlamakla gidermek nasıl mümkün değilse, tedbirsizlikten doğacak felâketlerin etkisiyle dövmek de fayda vermez!)

Tatarların (Moğulların) saldırıları sebebiyle Keykubad'dan yardım almak isteyen Abbasi Halifesi Nâsır-billah, elçi olarak Sühreverdi Hazretlerini göndermiş; bu vesileyle sultanlık izni, kıymetli hediyeler, bedeli biçilemeyecek değerde hilatlar da sunmuştur. Keykubad, bu ziyaret sırasında Sühreverdi ile uzun sohbetlerde bulunmuş ve ona nasıl bir söz ustası olduğunu ispat-

7 Eserin yazıldığı sırada Osmanlı padişahı olan Sultan I. Ahmed.

8 Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in babası olan ve Kayı aşiretinin reisi bilinen Ertuğrul Bey.

lamıştır. Keykubad'dan sonra oğlu padişah olmuştur.

14. Sultan: İkinci Keyhüsrev'dir. Kötü niyetli Moğullar, bunun döneminde Karaman illerini yağmaladılar. Her yanı yakıp yıkarak viraneye çevirdiler. Selçuklu sultanlığı çökmeye yüz tuttu. Komutanların çoğu, şuraya buraya savuşup zorbalık yolu ile birer kente bey oldular. İkinci Keyhüsrev'den sonra oğlu tahta çıktı.

15. Sultan: II. Keykâvus'dur. Lâkabı İzzeddin'di. Sultanlık iyice yıkılmaya başladığından istemeye istemeye Hülâgû'nün oğlu Abaka Han'a boyun eğdi. Kardeşi Rükneddin ise, Moğullara sığınmış ve baba tahtının kendisine verilmesi ricasında bulunmuştu. Moğullar, iki kardeşi birbirine düşürüp savaşa teşvik ettiler. Uzayıp giden mücadelenin sonunda Keykâvus'u yenen Rükneddin tahtı elde edebildi.

16. Sultan: Rükneddin (IV. Kılıçarslan)dır. Fakat kısa bir bağımsızlıktan sonra Moğulların elinde şehit oldu.⁹ Oğlu Kılıçarslan¹⁰ yerine geçti.

9 Aslında, IV. R. Kılıçarslan, ilkin ağabeyi II. Keykâvus ve küçük kardeşi II. A. Keykubad ile beş yıl müstereken, daha sonra 1 yıl tek olarak Sivas dolaylarında 4 yıl ayrı bir şubeye hükmetmek suretiyle ve nihayet ikinci kez tek başına 5 yıl olmak üzere çok karışık bir saltanat hayatı geçirmiş; ölümü ise yazarın dediği gibi değil, vezir Muineddin Pervane tarafından yay kirişi ile boğulmak suretinde vuku bulmuştur.

10 Bu isim Kılıçarslan değil Gıyaseddin Keyhüsrev olmalıdır.

17. Sultan: (III.) Gıyaseddin Keyhüsrev'dir. Henüz ikibuçuk yaşında olduğundan herşeyden habersizdi. Moğul komutanları, ülkenin dört bir yanını kendi buyruklarına almışlardı. Divan toplantılarında en önemli kararları dahi bunlar veriyorlardı. Vergileri toplayıp Abaka Han'a götürme yetkisi de bu dinsiz komutanlardaydı. Bir süre böyle geçti. Abaka Han öldü, Hülâgû'nün Müslüman olan oğlu Ahmed Han padişah oldu. Ahmed Han, Keyhüsrev'i, adını bahane edip öldürttü.¹¹ Yerine geçecek oğlu bulunmadığından da İzzeddin Keykâvus (II)'un oğlu tahta oturtuldu.

18. Sultan: (II) Mesud'dur. Gelişen olaylar nedeniyle devlet adamları ikiye ayrıldılar. Beri yanda, Mentеше ve Ergun Şah adlı iki yiğit bey, bağımsızlık iddiası ile ortaya atılmışlar; birisi Mentеше bölgesini zaptettiği gibi öteki de Alanya ve Antalya dolaylarını kendi buyruğuna sokmuştu. Bütün bu karışıklık içinde Mesud'un ye-

11 III. G. Keyhüsrev de çok karışık ve sıkıntılı bir sultanlık sürmüş, sonunda, Erzincan dolaylarında yeni bir hükümet vücuda getirmeye çalışırken Moğul İl-Han'ının emriyle öldürülmüştür.

Yazarın burada «adını bahane ederek» demesi; Keyhüsrev kelimesinin, bir özel isim olarak, eski İran'ın ateşperest hükümdarları tarafından kullanıldığı, dolayısıyla Müslüman bir kimsenin böyle bir adı almasının doğru olmayacağı gibi sudan bir sebebi imâ etmektedir.

rine¹² amcazadesi Feramurz oğlu Alaeddin Keykubad geçti.

19. Sultan: (III.) Alaeddin Keykubad'dır. Babası Feramurz bin İzzeddin Keykâvus (II), padişah olmamıştı. Sözünde duran, doğruluktan şaşmayan, dinine bağlı adalet gözetici bir hakan dı. Fakat devleti artık çökmeye başlamıştı. Düşünceleri ve eylemleri yalnız dinsizliğe hizmeti gözeten Moğullarla birçok defa savaşa tutuşup sonunda esir oldu. Zincire vurup hapse atıldılar. Bütün ülkede Moğul egemenliği başladı. Moğullar'ın bazı komutanları ise, görevli bulundukları Anadolu şehirlerinde bağımsız beylikler kurmuşlardı. İşte, Anadolu'nun Fetret Devri (Beylikler Dönemi) sayıları bir hayli olan bu zorba beylerle başlamıştır.

Öte yandan, Alaeddin Keykubad hapsedildikten sonra, Moğul Hanı Sultan Gazan Han, (II.) Mesud'un oğlu Gazi Çelebi'ye, Sinop, Kastamonu ve Karadeniz yöresini ocaklık¹³ olarak vermişti. Gâzi Çelebi, sultanlık yetkisi taşıdığından bu illerde söz sahibi oldu. Ne var ki, ülkesi dar, sultanlığının ayağı topaldı. Halbuki ataları Anadolu'nun tamamına hükmetmişlerdi. Sonunda,

12 II. Mesud, ilkin (1281 - 1297) arasında, daha sonra yeğeni III. A. Keykubad'ın ardından (1302 - 1308) arasında iki defa sultanlıkta bulunmuş ve 1308 yılında ölümüyle A. Selçuklu hâkimiyeti resmen son bulmuştur.

13 Ocaklık: (yurdluk) Bir vilâyete veya bölgeye ait belirli gelirin, babadan oğula geçecek şekilde bağışlanması demektir ki, daha çok kapatılan hanedanların bireylerine uygulanmıştır.

bütün bütün çöküntü görüldü. Selçukluların sonuncusu Sultan (II) Alaeddin'in oğlu Gıyaseddin oldu.

20. Sultan: Gıyaseddin (Mesud III)'dir.¹⁴ Son derece kan dökücü, haksızlık edici olduğundan askerleri öldürdüler. Bunun ölümü ile Selçuklular kapanmıştır.¹⁵

Böylece Anadolu ülkesi başsız kaldı. Şeyh Muhlis Paşa altı ay yönetimi elinde tuttu. Sonra, Şeyh Baba İlyas, İranlı Nureddin-Sûfi'nin beş yaşındaki oğlu Karaman'ı, sayıları binleri aşan müritlerine güvenerek sultan ilân etti. Karaman'

14 Gıyaseddin Mesud III.'ün saltanatı resmen kabul edilmediği gibi, bu prens, babası III. Alaeddin ile karıştırılmış gözükmemektedir. Zira, zalim olan ve askerleri tarafından öldürülen III. Alaeddin'dir.

15 Anadolu Selçuklu Sultanları: Kutalmış oğlu Süleyman Şâh (1077) — Kutalmış oğlu Melik Davud (1086) — I. Kılıçarslan (1092) — Kutbeddin Melik Şâh (1107) — I. Mesud (1116) — II. Kılıçarslan (1155) — I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192) — II. R. Süleyman Şâh (1196) — I. Gıyaseddin Keyhüsrev (ikinci kez: 1205) — III. Kılıçarslan (1204) — I. İzzeddin Keykâvus (1211) — I. Alaeddin Keykubad (1219) — II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237) — II. İzzeddin Keykâvus (1246) — IV. Kılıçarslan (1256) — II. İzzeddin Keykavus (ikinci kez: 1257) — IV. Kılıçarslan (ikinci kez: 1261) — II. Alaeddin Keykubad (1249-1254 arasında kardeşleri II. İ. Keykavus ve IV. Kılıçarslan'la müştereken) — III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266) — II. Mes'ud (1281) — III. Alaeddin Keykubad (1297) — II. Mes'ud (ikinci kez: 1302-1308) dir.

ın sultanlık edeceği vilayete de kendi adı verildi. Halen bile bu yer Karaman diye bilinir.¹⁶

16 Karamanoğulları, Oğuzların Kaçar boyundan olan Ahmed Sâdeddin Bey'in oğlu Nûre-Sûfî Bey'den inmişlerdir. Nûre-Sûfî, Moğul valilerinden Eretna Bey'in halası ile evliydi. Ereğli'de hüküm sürdü. Yerine geçen oğlu Kerîmüddin Karaman Bey, hanedana adını vermiştir.

HAVARİZMİYE DEVLETİ

Sekiz kişidirler. Taht şehirleri Havarizm¹ olduğundan bu adı almışlardır. Devlete Havarizmiyye denilir. Bütün sultanlıkları yüzirmi yıldır. (1098-1221)

1. Padişah: Şah Muhammed'dir.² Babası Anuştingin, Selçuklu Mikâil'in kölesiydi. Sultan Berkyaruk, Şah Muhammed'i, Havarizm'in alınmasıyla görevlendirmişti. Muhammed, tedbirli akıllı yiğit ve ileriye gören bir kimse olduğundan kısa zamanda Havarizme sultan oldu. Padişahlığı otuz yıldır. Ölünce oğlu Atsız yerini aldı.

2. Padişah: Atsız'dır. Vefasız ve kötülüğü seven bir hükümdardı. Ama, yerinde karar ve ted-

1 Havarizm kelimesi «harezmliler» anlamında olup aslı, Amuderya (Ceyhun) Nehri'nin delta bölgesine özgü Harezmi ile ilgilidir. Bugün Hive denilen bu bölgeyi yönetenlere Harezmsah unvanı verilirdi.

2 Şah Muhammed, daha çok Kutbeddin Muhammed diye tanınır.

birlerle ülkesini, yeni zaptettiği yerleri iyi korumuştur. Yirmibir yıl padişahlık edip ölmüş, oğlu tahta çıkmıştır.

3. Padişah: Alp Arslan'dır.³ Bunun dönemi, Selçukluların çözülmeye yüz tuttuğu bir zamana rastladı. Dolayısıyla birçok şehirleri ele geçirdi. Adaletli ve dürüst oluşu, gücünü arttırmıştı. Yine bu sebepten şan ve şeref kazandı. Öldükten sonra oğlu Sultan Şah tahta çıktı.

4. Padişah: Sultan Şah'dır. Hem şâir hem kültürlü bir kişiydi. Fakat büyük kardeşi ile aralarında savaşlar oldu. Ağabeyi; «— Horasan ve Harezm vilayetleri senin olsun.» diye haber gönderdiyse de Sultan Şah bunu kabullenmedi. Sürekli mücadele, iki kardeşin ordularını yaktı kavurdu. Sonunda Tekeş Şah (Ağabey) galip gelerek Havarizm topraklarını kendi buyruğuna aldı. Sultan Şah ise Horasan'ı elinde tutabildi. Sultan Şah'ın iktidarı yirmi yıldır. Ölümünden sonra oğlu tahta çıktı.⁴

5. Padişah: Şah Mahmud'dur. Çocuk yaştaydı. Anası devlet işlerini eline aldı.

6. Padişah: Havarizm Şahı Tekeş'dir.⁵ Hem yiğit, hem tedbirde kusursuz, hem zekî bir sul-

3 Alp Arslan'ın doğrusu «İl Arslan»dır.

4 Sultan Şah, 1193 yılına kadar Horasan bölgesini idaresi altında tutabilmiş, Merv'de öldükten sonra her ne kadar oğlu «Horasan tahtı»na çıkarılmışsa da Alaeddin Tekiş, burayı da asıl Harezm Devleti'ne katmıştır.

5 Tekeş, daha çok Alaeddin Tekiş diye tanınmıştır. Aslında, beşinci Harezmşâh olarak Sultan Şah'dan sonra tahta çıkmıştır.

tandı. Dolayısıyla yönetimi de çevrede üstünlük kazanmıştı. Nişabur şahı Sencer Şah'ın kızını aldı. Anası da Sencer Şah'la evlendi. Böylece iki ülke arasındaki dostluk bağı kuvvetlendi. Ama, çok geçmeden, dostluk çözülüp düşmanlık yüz gösterdi. Tekeş, Sencer'i yakalatıp gözlerine mil çekti. Bu Sencer, daha önce anlatılan (Selçuklu) Sencer'den başkadır. Tekeş ölünce oğlu Alâeddin Muhammed yerine geçti.

7. Padişah: Alâeddin Muhammed'dir. Her fende geniş bilgiye sahipti. Buna karşılık gaddardı. Askerlerinin yaptığı soygunlar, yağmalar, haddinden fazladır. Ordusu, bir aylık yolu bir günde alırdı. Alâeddin, dervişlere yakışır biçimde elbiseler giyerdi ki, bütün esvabının değer olarak bin akçayı geçmediği rivâyet edilir. Kılıcının vuruşu ve keskinliği ile dört yüz şehri fethetmişti. Üçyüz bin kişilik bir orduya sahipti ve döneminin en büyük sultanlarından olduğu kabul edilmişti. Yedi sekiz büyük sultan kendisini metbu tanımıştı. Ünü, gücü, ululuğu yeryüzünü tutmuş bir hakandı. Girdiği savaşlar sayısızdır. Ölünce oğlu başa geçti.

8. Padişah: Celâleddin Şah'dır. Büyük savaşlar ve garip cümbüşler yapmış bir sultandı. Yerine oğlu geçti.⁶

6 Harezmi Devleti, 1221 yılında, Cengiz Han'ın saldırısı sonunda yıkılmış; fakat Celâleddin Harezmi Şah, kendisiyle beraber muhacir olan bir kısım Harezmlilerle şurada burada sultanlığını sürdürmeye çalışmıştır. 1231'de onun ölümü ile bu devlet büsbütün ortadan kalkmıştır. Yazar'ın Celâleddin'den sonra bir de oğlundan bahsetmesi, tarihsel bir açıklığa dayandırılmamaktadır.

9. Padişah: Gıyaseddin Muhammed Şah'dır. Maverâünnehir sultanları ile savaştı ve onların elinde şehit düştü. Havarizm Devleti de kökten yıkılmış oldu.⁷

7 Harezmsâhlar: Kutbeddin Muhammed (1098) — Atsız (1128) — İl Arslan (1156) — Sultan Şâh (1172 - 1193) — Alâeddin Tekiş (1172 - 1200) — Alâeddin Muhammed (1200) — Celâleddin (1220 - 1231) dir.

CENGİZLİLER (Moğullar)

Tek amaçları ikilik çıkarma, yıkmaya parçalama ve ortalığı zulümle inletme olan bu topluluğun bütün eylemleri, İslâm dinine ve İslâm ulusuna hizmetten tamamen uzaktır. Dolayısıyla, mis kokularına bürünmüş bu kitabımızda anlatımlarından kaçınılmıştır. Allah'ın rahmetinden yoksun olan Timur da bu toplumdan olduğu için, eserimizi adıyla kirletmek istemedik!¹

1 Enteresan bir husus olarak belirtmek gerekir ki, Osmanlılar bütün tarihleri boyunca «Moğul düşmanlığını» ve «Moğullardan nefreti» sürdürmüşlerdir. Bu büyük hıncın başlıca sebeplerinden biri; Kayı boyunun, Cengiz ordularının kahredici zulmü yüzünden yurdunu terketmesi olmalıdır. Daha sonra, Timur'un Anadolu'ya kadar gelip Osmanlı Devletine, etkileri pek derin olan yeni bir darbe vurması, ezeli düşmanlığı perçinlemiştir.

İşte muhtemelen bu nedenlerle, Osmanlılar çağında Moğullar hep lânetle anılmış; hatta Moğullarda yaygın olan (Cengiz, Timur, Oktay v.b.) adlar asla kullanılmamıştır.

Bizim yazarımızın, Cengiz oğulları hakkında bilgi vermekten kaçınması da aynı sebebe dayanmaktadır.

ATABEGLER¹

Musul, Şam ve Halep şehirleri ile bir kısım Arap bölgelerinde padişah olmuşlardır. Hepsi onsekiz kişidir. İslâm dinine bağlılıkları ile nâm bırakmış, adalet ve büyüklükleri unutulmamış seçkin kişilerdir. Ataları olan Bersak'lı Sungur, Türktü.²

(Musul Şubesi)³

1 Atabeg: Selçuklular zamanında bazı sınır komutanlarına ve özellikle, hanedan prenslerinin yetişmesine hizmet eden tecrübeli kimselere verilen bir addı. Atabegler bu sıfatları ile, çocuk yaştaki prens valilerin naibliğini de yaparlardı. Fakat, Selçuklu İmparatorluğu merkezî otoritesini kaybettikten sonra Atabegler, yer yer istiklâllerini ilan ettiler.

2 Bersaklı Sungur: (Aksungur Bey) Sultan Melik Şâh'ın Halep (Kuzey Suriye) valisi idi. 1094'de öldürüldü ve oğlu İmadeddin Zengi, 1127'de Musul ve Halep Atabeyi oldu.

3 Kitapta, Atabegler şubelere ayrılmaksızın ve muayyen bir sıraya uyulmadan anlatılmıştır.

1. Padişah: Aksungur oğlu İmadeddin Zengi'dir.⁴ Temiz inançlı, temiz kalpli, zeki, tedbir gözetici, Allah yolunda gazâyâ hevesli, atılgan bir padişah'tı. Musul'da hâkim bulunuyordu. Halep'e dinsizler saldırdığı zaman, Müslümanlar, tek umutlarının keñdisi olduğunu duyurdular. O da gereğini yerine getirerek düşmanı (Haçlıları) Halep'den attı. İslâm bayrağını ve adını yeniden yüceltti. Sonra, Ağırarkelis'in fethine gitti. Musul'a dönerken oğlu Mesud'u Halep'e yönetici bıraktı. Yedi yıl sultanlığı vardır. Ölümünden sonra oğlu geçti.

2. Padişah: Seyfüddevle (Seyfeddin I. Gazi) dir. Zengi'nin oğlu olup Musul'da hâkimdi. Kardeşi (Halep Atabeyi) ile el ve gönül birliği edip dinsizlere karşı yiğitçe savaşa atıldılar. Adalet gözeticilikte her ikisinin de eşleri yoktu. Musul Atabeyi Seyfüddevle ölürken tahtı kardeşine vasiyet etti.

3. Padişah: Kutbeddin Mevdu'dur. Ölünce oğlu tahta çıktı.

4. Padişah: Seyfeddin (II. Gazi)'dir. Bu da ölünce yerine kardeşi Mesud tahta çıktı. Ayrıca oğlu Sancar Şah'ın da Cezire't-ibni Ömer hâkimi olmasını vasiyet etti.

4 Yazar, Aksungur'la oğlu İmadeddin Zengi'nin kişiliklerini birbirine karıştırmış ve Zengi'den hiç bahsetmemiştir. O, ilk hükümdar olarak Sungur'u, fakat şahsiyet olarak Zengi'yi anlatmaktadır.

5. Padişah: (I.) Mesud'dur. Bu vefat edince oğlu Arslan Şah yerine geçti.

6. Padişah: (I.) Arslan Şah'dır. Bunun zamanında memleket bölüşüldü. (oğlu Musul'a padişah oldu.)

7. Padişah: II. Mesud'dur. Sonra oğlu padişah oldu.

8. Padişah: II. Arslan Şah'dır.

9. Padişah: (Nasireddin Mahmud Zengi'dir. On yaşında padişah olduğundan veziri Lûlû, «— küçüktür» diye bunu ortadan kaldırarak «Bedreddin Melik Rahim» lâkabını almış ve tah-ta oturmuştur. Bir müddet sonra (Nasireddin Mahmud Zengi) öldüğünden büsbütün bağımsız kaldıysa da ölümünden sonra oğulları, ülkeyi pay etmişler, Atabeg devleti de ortadan kalkmıştır.⁵

(Halep Şubesi)

1. Padişah: Zengi (Nureddin Mahmud)'dir. Atabeg unvanı ilkin bunda görülmüştür. Bu Ha-

5 Yukarıdaki tabloyu tamamlayabilmek için, yazarın zikretmediği bazı bireyleri parantezler içinde belirtmek ve yanlışlıkları düzeltmek zorunda kaldık.

Musul Şubesi Atabegleri: İmameddin Zengi (1127) — Seyfeddin I. Gâzi (1146) — Kutbeddin Mevdud (1149) — Seyfeddin II. Gâzi (1170) — İzzeddin I. Mesud (1180) — Nureddin I. Arslan Şah (1193) — İzzeddin II. Mesud (1211) — Nureddin II. Arslan Şah (1218) — Nâsireddin Mahmud Zengi (1219 - 1233) tür.

Bedreddin Lûlû (1233 - 1259) oğlu İsmail (1259 - 61), oğlu İshak (1261 - 1262) oğlu Ali (1262) dir.

lep'de padişah iken Mahmud Sebüktekin Horsa-
san'da sultan bulunuyordu. (??)⁶ Aralarında
dostluk ilişkileri kurmuşlardı. Nureddin Mahmud
Şehid adı ile meşhur olup (İmadeddin) Zengi'
nin oğluydu. Nureddin Mahmud, ermişlerin ba-
şı, bir kutlu kişiydi. Heybetli, yüksek ruhlu, bil-
gili ve olgundu. Beğenilmiş nitelikleri ayrı bir
kitap doldurur.

2. Padişah: Melik Salih İsmail'dir. Nureddin
Mahmud'un oğluydu. Bunun döneminde, babası-
nın Mısır'daki beylerbeyisi olan Selâhaddin Ey-
yubi sultanlığını ilân etti. Dolayısıyla aralarında
çetin savaşlar başladı. İsmail, Halep'de ondokuz
yaşında öldü. Çocuğu yoktu. Devletin başına am-
cazâdesi geçti.

3. Padişah: Mesud (İmadeddin Zengi)'dir.
Kutbeddin Mevdud'un oğlu olup babası Musul
hâkimi idi. (Mesud, ilkin Halep Atabeyi oldu,
daha sonra Sincâr Atabegliği ile yetindi.) Ölünce
oğlu Sincâr padişahı oldu.⁷

(Sincâr Şubesi)

1. Padişah: İmadeddin Zengi olup Kutbeddin
Mevdud'un oğludur. Babası Musul Hâkimi iken

6 Nureddin Mahmut Zengi'nin, Mahmud Sebüktekin ile
çağdaş olması mümkün değildir. Aralarında, yüzyıldan fazla
bir zaman aşımı bulunmaktadır.

7 Halep Atabegleri: Nureddin Mahmud Zengi (1146) —
Melik Sâlih İsmail (1174) — İmadeddin Zengi (1181 - 1183)
dir.

Sincâr tahtına çıkmış, bir ara Halêp hâkimliği de yapmıştı. Sonra oğlu, Sincâr padişahı oldu.

2. Padişah: Kutbeddin Mehmed'dir. Sonra bunun oğlu tahta çıktı.

3. Padişah: Şehinşah (Şah Nişân)'dır.

4. Padişah: Celâleddin Mahmud Ömer'dir.⁸

8 Sincâr Atabegleri: İmameddin Zengi (1170) — Kutbeddin Mehmed (1197) — İmadeddin Şâh-Nişân (1219) — Celâleddin Mahmud Ömer (1219 - 1220) dir.

Ayrıca, eserde, sadece ilk Atabeginden bahsedilen bir de Cezire't-ibni-Ömer Şubesi vardır. Bu şubenin Atabegleri, Musul Atabeglerinin üçüncüsü olan Kutbeddin Mevdud'un oğlu Seyfeddin Gâzi'nin oğlu Sancar Şah'la başlamıştır:

Muizeddin Sancar Şah (1170) — oğlu Muizeddin Mahmud (1208) diğer oğlu Kutbeddin Mevdud (1221 - 1227) dir.

FARS ATABEGLERİ

Atabeglerden bir kısmı da Şirâz'da Padişah olmuşlardır. Bunların sultanlıkları yüz otuz yıl tutar. (1147 - 1287 = 140 yıl)

1. Padişah: (Mu) Zaffereddin Sungur bin Mevdud'dur. Bu ilk zamanlarında Selçuklulara tâbi idi. Kuvvet kazanınca bağımsızlık sevdasıyla uğraşmaya koyuldu. Şirâz'da egemenlik kurdu. Ölünce yerine kardeşi geçti.

2. Padişah: Atabeg Muzaffereddin Zengi bin Mevdud'dur. Bu da ölünce yerine oğlu geçti.

3. Padişah: Muzaffereddin Tekle'dir. Bundan sonra amcası padişah oldu.

4. Padişah: Kutbeddin Tuğrul bin Sungur'dur. Tuğrul'un üstüne Pehlivan Mehmed yürüdü. Savaşta yenik düşen Tuğrul yakalanıp hapsedildi. Bir müddet sonra da çirkin bir şekilde öldürüldü. Bazı rivâyetlere göre, Tuğrul, belki de

başka bir vilâyetin hükümdarı idi. Çünkü, Muzaffereddin Tekle'nin ardından kardeşi Sâ'd, başa geçmiştir.

5. Padişah: (I.) Sâ'd'dır. Sonra bunun oğlu tahta çıktı.

6. Padişah: Ebubekir bin Sâd'i bin Zengi'dir. Bu, melek huylu, bütün davranışları güzel, hayır sahibi bir kişiydi. Şeyh Sâdi Gülistân ve Bostân adlı eserlerini bu padişahın adına yazmıştır. Ölünce oğlu yerine geçti.

7. Padişah: Adid'din (II.) Sâd bin Ebubekir'dir. Oniki gün geçince bu da öldü. «Ölüm, hiç kimsenin anasını, babasını ya da çocuklarını sağ bırakmaz!» Yerine kardeşi (oğlu?) tahta oturdu.

8. Padişah: Muzaffereddin Mehmed bin Ebubekir bin Sâd'dır. Fakat oğlancık olduğundan sultanlığı anası sürdürmeye başladı. Çok geçmedi, Mehmed öldü. Anası Türkmân Hatun, tedbirde kusur etmeyip damadı Mehmed Şah'ı tahta çıkardı.

9. Padişah: Atabeg Muzaffereddin Mehmed Şah bin Salgurşah bin Sâd' bin Zengi'dir. Boş şeylere ve eğlenceye düşkün olup devlet işlerinde beceriksizdi. Sultanlık üzerinde söz sahibi olanlar aralarında karara varıp Mehmed Şah'ı, Hülâgû'ye götürdüler. Yerine ise kardeşini tahta çıkardılar.

10. Padişah: Selçuk-Şah'dır. Bu da değersiz, eğlenceye düşkün, şeytan yaratılışlı idi. Devlet

işlerinde beceriksizlik gösterdi. Nihayet Hülâgû, üzerine yürüdü. Epeyce savaştılar. Sonunda öldürüldü. Bu atabeglerden Şirâz'a hâkim olabilecek biri kalmadığından Sâd bin Ebubekir'in kızı olan Ays⁹ Hatun yönetimi ele aldı.

11. Padişah: Ays Hatun'dur. Bu, Hülâgû'nün oğullarından Timur ile evliydi. Sultanlık süresi onaltı yıldır.¹⁰ Ölümü ile «Atabegiyye ve Salguriyye Devleti» büsbütün yıkılmış oldu.¹¹

9 Ays adı, daha doğru ve yaygın imlâsıyla «Abış» olarak bilinmektedir.

10 Abış Hatun'un saltanatı 23 yıl sürmüştür.

11 Yazar, Fars Atabegleri'ni tamamen yanlışsız denebilecek bir sağlamlıkta tanıtmaktadır.

Fars Atabegleri (Salgurlular): Atabey Muzaffereddin Sungur (1147) — Muzaffereddin Zengî (1161) — Muzaffereddin Tekle (1175) — Muzaffereddin Tuğrul (1194) — Muzaffereddin I Sâd (1203) — Muzaffereddin Ebubekir (1226) — Muzaffereddin II. Sâd (1260) — Muzaffereddin Mehmed (1260) — Muzaffereddin Mehmed Şâh (1262) — Muzaffereddin Selçuk Şâh (1263) — Abış Hatun (1264 - 1287) dir.

EYYUBİLER

On kişidirler. Aralarında bir de kadın vardır. Sultanlıkları seksen yıl sürmüştür. (1174 - 1250 = 76 yıl) Başkentleri Mısır (Kahire)'dir. Çoğu adalete düşkün, akıllı ve olgun kimselerdi. Kimi Mısır'a, kimi Şam'a, kimi Halep'e hâkim olmuşlar, buralarda bağımsız yönetimler kurmuşlardır.

Türklerin büyüklerinden olup bir süre İmadeddin Zengi'nin hizmetinde bulunan Selâhattin Yusuf, İmadeddin'in oğlu Halep Atabegi Nureddin Şehîd zamanında Mısır'a gitmişti. Görevi, Fatimî Halifesi Adid-dinillâh'a yardım ederek buradaki karışıklıkları önlemektir. Adid'in ölümü üzerine, Nureddin Şehîd, Selâ-

*haddin'e Mısır'ın hâkimliğini
verdi. Nureddin ölünce, Selâ-
haddin bağımsız padişah ol-
du.¹*

1. Padişah: Selâhaddin'dir. Müslümanların elinden çıkmış olan altmış kadar şehri dinsizlerden fethetti. Kudret ve şöhreti pek yaygın bir hükümdardır. Fakat ölümünden sonra oğulları arasına anlaşmazlık girdi.

Büyük oğlu Efdal Nureddin Ali, Şam'a,
İkinci oğlu Melik Aziz Osman, Mısır'a,
Üçüncü oğlu Melik Zâhir Gıyaseddin, Ha-
lep'e,

Diğer oğlu Melik Zâhid, Maanoğlu'nun zap-
tındaki Deyrizor'a,

Diğer oğlu Melik Zâhid Dâvud, Birecik'e,
Kardeşi Melik Âdil Seyfeddin Ebubekr, Ke-
rak'a, çekilerek buralarda bağımsızlıklarını ilân
ettiler. Ayrıca; Selâhaddin'in amcazâdesi Nâsi-
reddin Muhammed, Hama şehrine, Selâhaddin'in
yeğeni Ferruh-Şah'ın oğlu Behram-Şah, Ba'al-
bek'e, Amcazâdesi Mücâhid Şirkûh Muhammed,
Hıms'a gittiler ve buralarda istiklâl hevesindey-
diler. Hepsinin arasında ise, bazan savaş bazan
barış görülmüş; olaylar birbirini izlemiştir.

2. Padişah: Aziz Osman, Mısır Sultanı ola-
rak ölünce yerine oğlu Melik Mansur geçmiştir.

¹ Selâhaddin Eyyûbî diye tanınan ve Üçüncü Haçlı Se-
feri'ni durduran ünlü kahraman.

3. Padişah: Melik Mansur, dokuz yaşındaydı. Şam şehrine hâkim olan amcası Melik Efdal, Mısır'a gelerek yeğenine vezirlik etmeye başladı. Fakat çok geçmeden, Efdal ile Kerak Hâkimi Âdil savaşa tutuştular. Efdal yenilip kaçtı. Mısır'a gelen Âdil, tıpkı Efdal gibi yeğeni Melik Mansur'a vezir oldu. Fakat bir yolunu bularak Mısır padişahlığını elde etti.

4. Padişah: Âdil'dir. Bu, Mısır'da ve Şam'da toplam olarak kırkbir yıl padişahlık etti. Ölünce oğullarından İsâ Şam'a, Melik Kâmil Mısır'a padişah oldular.

5. Padişah: Kâmil'dir. Melik Kâmil Muhammed Mısır padişahı iken, Halep Hâkimi Melik Zâhir öldü ve büyük oğlu varken vasiyeti üzerine iki yaşındaki oğlu Melik Aziz'i yerine geçirdiler. Yine bu sırada Şam Hâkimi İsâ öldüğünden oğlu Melik Nâsir Dâvud, Şam hâkimi oldu. Mısır Meliki Kâmil fırsatı kaçırmayarak bunun elinden Şam'ı aldı ve kendi kardeşi (Eşref'e) verdi. Melik Kâmil'den sonra oğlu Âdil padişah oldu.

6. Padişah: (II). Melik Âdil'dir. Döneminde olaylar çıktı ve neticede tahttan indirildi. Yerine Melik Kâmil'in diğer oğlu Salih Mısır padişahı oldu.

7. Padişah: Melik Sâlih Necmeddin Eyyub'dur. Doğru yolda, adaletsever, hayır işleyici bir sultandı. Mısır'daki Salihîyye denen Cennet yapısı benzeri cami, bunun eseridir. Ölünce oğlu Turan Şah padişah olmuştur.

8. Padişah: Turan Şah'dır. Fakat çıkan bir olayda öldürüldü. Anası yönetimi ele aldı.

9. Padişah: Şecere't-ür-Rûmiye'dir.² İzzeddin Aybek adlı birini ilkin kendisine vezir edindi. Daha sonra da bununla evlendi. Bir bakıma bu vezir, Mısır Padişahı olmuştu. İleri gelen devlet adamları aralarında söz birliği edip Melik Eşref Musâ'yı çağırıp Mısır Padişahı yaptılar.

10. Padişah: Melik Eşref Musâ'dır. Bu, (Melik Kâmil'in oğlu) Melik Mesud'un oğlu Yusuf'un oğludur. Mısır'a gelmezden önce Yemen Padişahı idi. Fakat daha altı yaşındaydı. İzzeddin Aybek³ bunun zamanında da vezirliğini sürdürdü. Ve nihayet Eyyubi Devleti bunun gününde yıkıldı. Eyyubilerin Mısır'daki hâkimiyetleri yûzonbeş yıldır. Bu ailenin bir şubesi de Yemen'de bağımsızlık kazanmıştı. Ancak bunların varlıkları uzun süreli olmadığı gibi, hükümdarları da pek belli değildir. Dolayısıyla bahis konusu edilmemişlerdir⁴

2 Bu isim daha çok Seçer'üd-Dürr olarak bilinir.

3 Kölelikten yetişme (mamlûk) olan İzzeddin Aybek, Mısır Kölemenler devletinin kurucusudur.

4 Birçok şubeleri olan Eyyubilerin tam olarak yalnız Mısır şubesine yer verilmiştir. Bu şubenin sultanları:

Selâhaddin Eyyûbî (1174) — Aziz Osman (1193) — Melik Mansur (1199) — Âdil (1200) — Kâmil (1218) — II. Âdil (1238) — Salih (1240) — Turan Şah (1249) — Şecer'üd-Dürr (1250) — Eşref Musâ (1250 - 54?) dür.

TÜRKMEN DEVLETİ (Memlûkler)

Mısır'da ortaya çıktılar. Burada halifeliklerini sürdüren Abbas oğulları ile adları hutbede okunmuştur.¹

(Bahri Memlûkleri)

1. Padişah: İzzeddin İnek² (Aybeg) el-Türkmeni'dir. Eyyubi Devletinin veziri iken Şecer'üd-Dürr ile evlenmişti. Sultanlığı gitbegit kuvvet buldu. Musul Hâkiminin kızıyla evlenmek istedi; Şecer'üd-Dürr buna içerledi. Bir kolayını bularak

1 Mısır Türk Sultanlığı/Memlûkler/Kölemenler; 1250'den 1517'ye kadar devam etmiş, ancak bu süre zarfında iki ayrı grupta mütalea dilen sultanlar başa geçmiştir. İlk gruba «Bahri Memlûkleri» denmiştir ki, bunlar özbeöz Türk soylu fakat kölelikten yetişme sultanlardır. İkinci grup, «Burcî Memlûkleri» adını taşır. Bu gruptaki sultanlar işe Türkleşmiş Çerkezlerdir.

2 Aybeg adı, muhtelif sayfalarda daha çok «Enek» veya «inek» şeklinde görülmektedir.

Aybeg'i oğullarına öldürttü. Mısır'da, Türkmenlerden ilk padişah budur. Sonra oğlu padişah oldu.

2. Padişah: Mansur Nureddin Ali'dir. Onbeş yaşındaydı. Babasını öldüren askerleri ve Şecer'üd-Dürr'ü yok etti. Bu Mısır padişahı iken Hü-lâgü Bağdat önlerine geldi ve Halife'yi öldürerek dünyaya fesat verdi. Moğullar, Mısır'a da el atmak istediler. Durum, gerek Mısır halkı tarafından gerekse Nureddin Ali'nin veziri Katır (Kutuz)'ca anlaşılaraq bir toplantı yapıldı. «Nureddin Ali küçüktür, devlet yönetiminin ağırlığını kaldıracak yaşta değildir.» denildi ve Katır padişah oldu.

3. Padişah: Katır'dır.³ Melik Muzafferiddin lâkabını aldı. Moğullarla çok çetin savaşlar yaparak hepsini perişan etti. Şam bölgesini ve Mısır'ı, bunların kötülüklerinden temizledi. Muzafferiddin Katır'ın sultan soylu olduğu rivâyet edilir. Son derece cesur, dinine tutkun, halksever bir başkandı. Bir bakıma şehit olmuştur.⁴ Kendisinden sonra Mısır tahtına Melik Zâhir Rükneddin Baybars çıktı.

4. Padişah: Melik Zahir'dir. Bunun zamanında Mısır'a sığınan Ahmed adlı birisi, Abbas oğulları soyundan olduğunu ispatlamış; Baybars da bunu Halife ilân ederek Müstansir lâkabı ile yücelemiştir. Sonra, bu yeni Halifeye kuvvetli bir

3 Katır, «Kutuz» yerine kullanılmıştır.

4 Kutuz, halefi olan Baybars tarafından öldürülmüştür.

ordu vererek onu, Hülâgû'nun Bağdat valisi ile savaşmaya gönderdi. Fakat Müstansir şehid oldu. Yine Abbasi Halifeleri soyundan olan Ahmed bin Hasan, Mısır'a geldi. Sultan Baybars, buna da saygı gösterdi. Hâkim-biemrillah lâkabı ile Halife ilân etti. Baybars, kendi adının yanısıra bunun adının da hutbelerde okunmasını buyurdu. Hâkim, «Kale»de (Kahire Kalesi) alıkonuldu.

Doğrusu, Baybars şanlı, kuvvetli eşsiz bir hakandı. Din uğruna savaşmaktan kaçınmamıştır. Ölünce yerine oğlu geçti.

5. Padişah: Melik Said Berke, Mehmed'dir. Tahtta fazla kalamadı. Yerine Baybars'ın diğer oğlu geçti.

6. Padişah: Melik Âdil Sülemiş'dir. Daha yedi yaşındaydı. Seyfeddin Kalavun adlı vezir; paraların üstüne Sultan Sülemiş'in adı ile birlikte kendi adını da yazdırttı. Üç beş gün geçer geçmez de Sülemiş'i tahttan indirip sultan oldu.

7. Padişah: Kalavun'dur. Âdil tutumu ve bağışları ile Mısır ülkesine esenlik getirdi. Kölelikten yetişme idi. Son derece güzeldi. Köleliği sırasında bin altına satılmıştı. Akıllı, tedbirli, olgun bir padişah olarak ad bırakmıştır. Uzun yıllar, Mısır'ın yönetimi bunun oğulları ve köleleri elinde kalmıştır. Hepsisi de örneği az bulunur değerli hükümdarlardır. Melik Mansur Kalavun ölünce oğlu padişah oldu.

8. Padişah: Melik Eşref Selâhaddin Halil'dir. Döneminde, Hâkim-biemrillah hâlâ Halife bulunuyordu. Sultan Osman Gazi, Melik Eşref'in Mı-

sır Sultanı bulunduğu yıllarda Hicri 697 (M. 1297) de istiklâlini ilân etmiştir. Melik Eşref'i, babasının köleleri elbirliği edip öldürdüler. Allah yolunun gönüllü savaşçılarından, dindar bir kişiydi. Gururu, kültürü, zekâsı ve olgunluğu uzun zaman halk arasında unutulmamıştır. Âsi köleler, kardeşini tahta çıkardılar.

9. Padişah: Nâsireddin Muhammed'dir. Kardeşini katledenlerin hepsini öldürttü. Keyboğa el-Mansuri'yi vezirlik makamına getirdi. Fakat bu hilebaz vezir, çevirdiği oyunlarla Nâsireddin'i alaşağı ederek kendisi tahta çıktı.

10. Padişah: Keyboğa (Ket-boğa)'dır. Melik âdil Zeyneddin lâkabını aldı. Karışıklıkların ardı arkası kesilmiyordu. Nihayet bu da tahttan indirildi.

11. Padişah: Hüsameddin Lâceyni (Laçın) oldu. İki yıllık bir sultanlıktan sonra öz oğulları birleşip Hüsameddin'i öldürdüler. Yoğun bir karışıklık başladı. Türkler birçok kümelere ayrıldılar. Mısır Tahtı, kırkbir gün boş kaldı. Ortalık biraz durulunca Keyboğa'nın tahttan indirdiği Melik Nasireddin tekrar padişahlığa getirildi.

12. Padişah: Melik Nâsireddin Muhammed'dir. (İkinci defa) Bundan sonra tahta oğlu çıktı.

13. Padişah: Melik Muzaffer II. Baybars Çâş-nigir'dir.⁵

5 Eserde, bu ada yer verilmemiştir. II. Baybars, Mısır tahtını 10 ay kadar işgal etmiştir.

14. Padişah: Melik Mansur Seyfeddin Ebubekir'dir. Nâsireddin Muhammed'in oğluydu. Bunu, kardeşi izledi.

15. Padişah: Melik Eşref Alâeddin Küçük'dir. Yedi yaşında tahta çıktı. Pek kısa bir zaman sonra yeni olaylar patlak verdi. Alaeddin düşürölüp yerine kardeşi geçirildi.

16. Padişah: Melik Nâsır Şihâbeddin Ahmed'dir. Bu ayaklanma ile bu da devrildi ve bir diğerkardeş padişah oldu.

17. Padişah: Melik Salih İmadeddin İsmail'dir. Bunun ölümü üzerine bir başkakardeşitah-ta oturdu.

18. Padişah: Zeyneddin Şaban olup bundan sonra;

19. Padişah: Melik Muzaffer Zeyneddin Hacı Gazanfer; kardeşi.

20. Padişah: Nâsireddin Hasan'dır. Bunun gününde Nâsireddin Muhammed'in oğlu Salih ayaklandı ve Hasan'ı devirerek tahta oturdu.

21. Padişah: Melik Sâlih'dir. Bu, Kalavun'un sekizinci oğludur. Ölümünden sonra Melik Nâsır Hasan sultan oldu.

22. Padişah: Melik Nâsireddin Hasan'dır. (ikinci kez) Bir olay sırasında öldüröldü.

23. Padişah: Mansur (Muhammed II.)'dir. Hacı Muzaffer'in torunu idi. Sultanlığı zorla elde etti. Bundan sonra, Şaban tahta çıktı.

24. Padişah: Melik Eşref Şaban (II.)'dir. Güzel huylu, yumuşak bir padişah-tı. Peygamber nes-

linden olanların yeşil sarık sarmalarını emretti. Bu da şehit edildi ve oğlu tahta çıktı.

25. Padişah: Melik Mansur Ali'dir. Sekiz yaşındaydı. Bunun veziri Berkuk'du. Mansur Ali çok yaşamadı öldü. Altı aylık kardeşi padişah ilân edildi.

26. Padişah: (II.) Hâcî'dır. Eşref Şaban'ın oğluydu. Tabii henüz çocuk olduğundan bütün buyruklar yasaklamalar vezir Berkuk'un yetkisindeydi. Bu durum, bir yıl değişmedi. Sonra Berkuk zorbalıkla tahta çıktı.

Dünya bir ödeşme ve nöbetleşme yeridir. Gün geldi, Berkuk'u da tahtından uzaklaştırarak Kerak'da hapse attılar. Melik Hâcî tekrar Mısır sultanı oldu. Fakat kendi isteğiyle tahttan vazgeçince Berkuk yine başa geldi.⁶

Berkuk'un gününe kadar (Mısır) Abbasi Halifelerinden şunlar gelip geçmiştir: Hâkim-biemrillah'ın oğlu Müstekfi-billah, Vâsık-billah, İbrahim (II. Hâkim), bunun oğlu Mutezid-billah, oğ-

6 Mısır Türk Sultanları (Bahriler): Aybey (1250) — Nurreddin Ali (1257) — Seyfüddin Kutuz (1259) — I. Baybars (1260) — Berke (1279) — Sülemiş (1279) — Kalavun (1279) — Melik Eşref Halil (1290) — Nâsır Muhammed (1293) Ketbuğa (1294) — Hüsameddin Laçin (1297) — Nâsır Muhammed (ikinci defa: 1299) — II. Baybars (1309) — Nâsır Muhammed üçüncü defa: (1310) — Ebubekir (1341) — A. Küçük (1341) — Şihabüddin (1342) — İsmail (1342) — I. Şaban (1345) — I. Hacı (1346) — Hasan (1347) — Sâlih (1351) — Hasan (ikinci kez: 1354) — II. Muhammed (1361) — II. Şaban (1363) — Ali (1377) — II. Hacı (1382) (ikinci kez: 1389 - 1390) dır.

lu Mütevekkil-Alellah, —Bu sonuncunun yüz çocuğu olduğu rivâyet edilir. Bunlardan beşi Halife olabilmiştir.— Abbasi Halifelerinin bu koldan gelenlerinin hepsi de Mısır sultanları elinde düşük ve yetkisiz kalmışlardır. Tek görevleri, sultanlık törenlerini yapmaktı. Bir de, minberlerde adları okunurdu! Sultan Berkuk, Mütevekkil'i hapsederek yerine Mutasım'ı Halifelîğe getirmiş, sonra bunu da uzaklaştırarak ikinci defa Mütevekkil'i Halife yapmıştı. Sonra yine uzaklaştırdı ve bu kez de (II.) Vâsık'ı, onu atıp Mutasım'ı (ikinci kez) Halife ilân etti. Halk, Berkuk'un Halifelere, özellikle Mütevekkil'e çektiirdiği sıkıntılar nedeniyle kendisinden yüz çevirmişti. İşte bu nedenle, Mütevekkil'i ilkin serbest bıraktı, sonra da üçüncü defa Halifelîğe getirdi.

(Burci Memlûkleri)

1. Padişah: Berkuk'dur. Tekrar Mısır tahtına kavuşunca, yeteri kadar denemeden geçtiği için olacak, Halifeye karşı aşırı saygı ve bağılılık gösterisinde bulundu. Bu yüzden sultanlığı uzun, kuvveti üstün oldu. Çevresindeki bütün sultanlar, onun büyüklüğü önünde boyun kırdılar. Kutlu şehid Yıldırım Bayezid ile aralarında dostluk vardı. Berkuk ölürken yerine oğlunun geçirilmesini vasiyet etti.

2. Padişah: Sultan Zeyneddin Ebu's-Saadât Ferh'dir.⁷ Babasından sonra oniki yaşında Mısır

7 Ferh; daha yaygın şekliyle Ferec olarak bilinmektedir.

tahtına çıktı. Bunun dönemi, bazan karışıklık bazan güvenlik içinde geçmiştir. Karışıklıkların birinde ise, Ferh, tahtını tacını bırakıp kaçtı, bir evde gizlendi. Devlet yöneticileri kardeşini başa geçirdiler.

3. Padişah: İzzeddin Abdülaziz'dir. Bir önceki sultan zamanında görev alıp devleti sömürme kolaylığı bulamayan alçaklar, bunun zamanında tam fırsata erdiler. İstedikleri rütbeleri elde ederek yağmaya koyuldular. Asker bu duruma dayanamayıp ayaklandı. Abdülaziz'i indirip yeniden Ferh'i padişah yaptılar.

4. Padişah: Ferh'dir (İkinci kez). Bunun zamanında Müstain-billah ebulfadıl Abbas Halife bulunuyordu. Savaşlar ve karışıklıklar arttıkça artmıştı. Sultanla Halife birlikte Şam'a gittiler. Şam halkı ile aralarında çetin bir mücadele oldu. Sonunda, Halife Müstain, Ferh'i sultanlıktan azledip komutanların oybirliği ile kendisini sultan ilân etti. Çünkü, Sultan Ferh'in birçok defa zındıklığı, Allah'ı inkâr ettiği anlaşılmıştı. Kadınlar, öldürülmesi için fetvalar verdiler.

5. Padişah: Müstain-billah ebulfadıl Abbas'dır. Hem Halife hem sultandı. Şam komutanlarından Nevruz'la Şeyh Mahmud'u, devlet işlerini yürütmekle görevlendirdi. Vezir Şeyh Mahmud, Halife'ye yüz vermemeye başladı ve sonunda onu sultanlıktan attı. Kendi sultanlığını duyurdu.

6. Padişah: Şeyh Mahmud'dur. Sultanlığı için Halife'den izin istedi. O da; «— Öyleyse ben kaleden ayrılıp şehirdeki eski durağıma gideyim.»

diye şart koştı. Şeyh, Halife Müstain'i kalede hapsederek bunun kardeşi Dâvud'u (II. Mutezid) Halife seçti. Şam Hâkimi Emir Nevruz, olanlardan ziyadesiyle üzüldü. Şeyh Mahmud'un üzerine yürüdü. Şeyh, eski Halifeyi bu defa İskenderiye kalesine kapattırdı. Nevruz'la aralarında boğuşma başladı.

Şeyh Mahmud'un sultanlığı sekiz yıldır. Lâkabı Melik Müeyyed'di. Mısır'daki Müeyyediyye Camii bunun eseridir. Tedbirli bir hükümdar olduğu kadar, saltanatın bütün gereklerini tam sırasında gerçekleştiren bir yöneticiydi. Ölünce oğlu padişah oldu.

7. Padişah: Muzaffer ebu-s-Saadât Ahmed'dir. Birbuçuk yaşındaydı. Vezir Tatar, Nizamülmülk unvanını almıştı. Günden güne artan karışıklıklar, vezirin işine yaradı. Ahmed'i atıp kendi padişahlığını duyurdu.

8. Padişah: Tatar'dır. Çok geçmeden öldü. Oğlunu tahta çıkardılar.

9. Padişah: Muhammed'dir. Bunun gününde Bersbây adındaki Asâf benzeri⁸ komutan ortaya çıkarak Sultan Muhammed'in veziri oldu. Kısa zamanda onu uzaklaştırıp kendisi tahta geçti.

10. Padişah: Bersbây'dır. Güzel görünüşlü, yüksek yaratılışlı bir sultan olarak ad bırakmıştır. Melik Eşref lâkabını almıştı. Uzun yıllar iç-

8 Asâf: Peygamber Hz. Süleyman'ın, tedbirleri ve üstün yönetimi ile ün salmış, aynı zamanda efsaneleşmiş başveziri.

kiyi yasakladı; «gubâr» denilen uyuşturucunun kullanılmasını önlemeye çalıştı. Gubâr bitkisinin ekimini de yasak etmişti. Hristiyanların ve Yahudilerin, hamama birer alâmetle girmelerini duyurdu. Sultanlığı epeyce sürmüştür. Hastalanınca Halife'yi ve kadıları çağırdı. Onların yanında oğlunu padişah yaptı.

11. Padişah: Melik el-Aziz Cemaleddin Yusuf olup bunun padişahlığını, daha babası sağken ileri gelenler kabul etmişlerdi. Halife Sultanlık törenini tamamlayarak ilkin kendisi sonra bütün herkes biat ettiler. Çerkez komutanlardan Melik Çakmak vezir oldu. Bu yıllarda savaşlar yeniden başladı. Bir kısım komutanlar aralarında anlaşmaya vardıktan sonra Halife'ye gittiler. Yusuf'un devlet yönetimini beceremediğini açıkladılar. Cemâleddin Yusuf alaşağı edilip Melik Çakmak tahta çıkartıldı. Yusuf İskenderiye'de hapsedildi ve artık özgürlüğü tadamadan orada öldü. Halife ile kadılar, aynı günün gecesinde Melik Çakmak'a biat ettiler.

12. Padişah: Çakmak'dır. Bunun döneminde Halifelik makamında Mütevekkil'in oğlu (II.) Müstekfi-billah bulunuyordu. Bu Halife son derece akıllı, doğruluktan şaşmamış, bilgili bir insandı. Celâleddin Süyûti, kendisini uzun uzun övmüştür. Bu Halife'nin ölümünde, Sultan Çakmak, cenaze kalabalığının önü sıra yaya yürümüş; kısa fasılalarla tabutunu taşımıştır. Müstekfi Süleyman'dan sonra yine Mütevekkil'in oğul-

larından olan Kaa'im-biemrillah Hamza Halife olmuştur.

Sultan Çakmak, hayır işlerine çok düşküdü. Yaptırdığı camilerin sayısı epeyce vardır. Hayatının son günlerinde padişahlıktan istifa edip yerini oğlu Osman Şah'a bırakmıştır. Ancak bu olaydan bir hafta sonra Çakmak vefat etti.

13. Padişah: Osman Şah'dır. Kırk gün sultanlıkta bulunduktan sonra Vezir İnal ayaklanarak Osman Şah'ı tahttan indirdi ve kendisi Mısır Sultanı oldu. İskenderiye'de hapsedilen eski padişah orada ölmüştür.

14. Padişah: İnal'dır. Çabuk kızan, kötü huy-lu bir adamdı. Böyle öfkeli bir anında, Halife'yi tevkif ettirdi ve yerine Müstencid-billah'ı Halife yaptı. Sultan İnal, aradığı esenliğe kavuşamadan ölmüştür. Yerine oğlu geçti.

15. Padişah: Ahmed'dir. İnal'ın oğluydu. Bunun gününde de Vezir Hoşkadem başkaldırdı ve padişah oldu.

16. Padişah: Hoşkadem'dir. Artık, ayaklan-malarla sık sık saltanat değişiklikleri görülmeye başladı. Hoşkadem'den sonra,

17. Padişah: Bilbay, iki ay geçince yine asker isyanıyla,

18. Padişah: Temir-Baka, iki ay geçince başka bir ihtilalle,

19. Padişah: Fani-Pây⁹ tahta çıktılar. Halife Müstencidbillah'ın yerine ise Mütevekkil'in halife olabilen oğullarından sonuncusu (II.) Mütevekkil Abdülaziz Yakub getirildi. Bu halifeden sonraki halife Müstemsik-billah'dır.

Fani-Pây, güzel yüzlü, uzun boylu, adalet gösterici, halkı koruyucu, başından geçenler ayrı bir kitabı dolduracak kadar zengin bir kişiydi. Ölürken, başta devrin halifesi olmak üzere bütün ileri gelenler, oybirliği ile oğlunu padişah kıldılar.

20. Padişah: Nâsır Muhammed'dir. Kansu adındaki vezir, bir aralık Nâsır'ı halledip Mısır tahtına oturduysa da çok sürmedi. Tekrar aynı padişah iktidarı ele geçirdi. Ancak pek az bir zaman sonra öldürüldü.

21. Padişah: Kansu Ebu Said'dir. (ikinci kez) Bunu da veziri Can Bolat, zorla tahttan indirip kendisi padişah oldu.

22. Padişah: Canbolat'dır. Çıkan isyanların birinde öldürüldü. Yerine Tomanbây geçti.

23. Padişah: Tomanbây'dır. Fakat düzen bir kere bozulmuştu. Sultanlık makamı üzerinde söz sahibi olanlar toplanıp Tomanbây'ı da azlettiler.

24. Padişah: Kansu - Gavri'dir. Mısır sultanlığını bunun elinden savaş alanlarının korkusuz aslanı Sultan Selim Han Gâzi almıştır. Halep'deki muharebede (Mercidâbık) Gavri'nin vücudu

9 Fani-Pây: Kayıtbay diye tanınan Mısır memlûk sultanı.

yeryüzünden eksildi. Gavri'nin oğlu¹⁰ olup Büyük Divittar¹¹ mevkiinde bulunan Tomanbây (II.) sultanlığını ilân etti.

25. Padişah: Tomanbay (II.) dir. Sultan Selim Mısır'a girince bir büyük savaş da (Ridaniye) bununla yaptı. Tomanbay, Kahire'nin «Zuble Kapısı»nda asılarak öldürülmüştür.

Böylece Çerkez Türkleri'nin hâkimiyeti silindi. Osmanogulları'nın sultanlığı, Çerkezlerden önce başlamıştı. Ayrıca ülkeleri daha genişti.¹²

10 II. Tomanbây, Kansu-Gavri'nin oğlu değil yeğenidir.

11 Büyük Divittâr: Memlûkler döneminde, Osmanlılardaki vezire ve nişâncıya eşit bir görev.

12 Mısır Çerkez Sultanları: Berkuk (1382 - 1389) (1390) — Ferec (1399) — Abdülâziz (1405) — Ferec (İkinci defa: 1406) — Ebülfadıl Abbas (1412) — Şeyh (1412) — Ahmed (1421) — Tatar (1421) — Muhammed (1421) — Bersbây (1422) — Cemaleddin Yusuf (1438) — Çakmak (1438) — Osman (1453) — İnal (1453) — Şihabeddin Ahmed (1461) — Hoşka-dem (1461) — Bilbay (1467) — Temir-Boğa (1467) — Kayıtbay (1468) — Nâsır Muhammed (1496) — I. Kansu (1498) — Canbulat (1500) — Tomanbây (1501) — II. Kansu (1501) — II. Tomanbây (1516 - 17) dir.

BÂB-I SÂLİS - FASL-I SÂLİS
NETİCE-İ KİTÂB-I TUHFETU'L-AHBAB VE
HİKÂYÂT

(Üçüncü Kısımın Üçüncü Bölümü)

'Tuhfetu'l-Ahbab'ın Sonsözü

Hikâyeler

Bitiriş

TUHFE'U'L-AHBAB'IN SONSÖZÜ

Bu bölümde, ulu şeyhlerin ibret verici hikâyeleri ile adaletli sultanların öğütlerine yer verilmiştir. İlim ve anlayış sahipleri iyi bilirler ki, «— Biz o kitapta hiçbir şeyi noksan bırakmadık.»¹ anlamınca, Yüce Kur'an, her şeyi ya doğrudan ya da ima yollu belirtmiştir. Halifelik ve sultanlık edenler ise, «— Sizi, yeryüzünde gelip geçenlerin yerine koyan, kiminizi kiminizin kat kat üstüne yükselten o'dur. Bu da sizi, size verdikleriyle sınamak içindir...»² mutlu öğüdü ile uyarılmış, «— ...Allah'ın size karşı olan bunca iyiliğini bir düşünün: İçinizden peygamberler gönderdi. İçinizden hakanlar yetiştirdi, kimseciklere vermediklerini size verdi.»³ âyetiyle de bunların izleyecekleri yol gösterilmiştir. «— ..Eğer Allah insanların bir nicesini bir nicesiyle ortadan kaldırmamış olsaydı, ne de olsa yeryüzü karmakarışık

1 En'am Sûresi 38. âyet.

2 En'am Sûresi 165. âyet

3 Mâide Sûresi 20. âyet

olurdu..»⁴ Buyuruşunda ise sultanlığın hikmetine ve politikanın faydasına işaret vardır. Tutumları insanlık âlemini etkileyebilen kuvvetli sultanların, halka karşı nasıl davranmaları gerektiği konusunda da «— Gerçekten Allah, adaleti, yakın-lara karşı elâçıklığını buyurur, çirkinliği, yozlu-ğu, uygunsuzluğu, zorbalığı yasaklıyor. Allah sizi öğütüyor; düşünesiniz diye.»⁵ kendi yüceliğinden örnek göstermiş, bütün hakanların bu yolda olmalarını istemiştir.

Padişahların, her tabakadaki halka adaletli davranmaları, eşit işlem koşmaları, Allah'ın birliğine, meleklerin varlığına, kutsal kitaplara, ahi-ret gününe ve iyiliğin kötülüğün Allah tarafın-dan olduğuna inanarak çalışmaları en uygundur. Doğruluğu ve adaleti gözeten bir padişah, zayıfın alacağını kuvvetlide komaz. Yoksulu zengi-nin yanında horlandırmaz. Buyruklarını, vergile-rini, halkın malı üstüne saldırtmaz.. Adaleti, bir de Yüce Tanrı'ya kıyasla düşünmek gerekir. Şöyle ki, bir padişah, bütün varlığı ve bedeni ile Yaratan'ın yolunda ve uğrunda olmalıdır. Bol bol bağışlamalı, hem askerini, hem hazinesini, Allah'ın rızası doğrultusunda kullanmalıdır. Özünü dolduran dilek ise öbür dünya ile ilgili olup bu dünyanın aldatıcı ve geçişi tadlarından uzak bulunmalıdır. Her sultan durmaksızın, —o yüce mevkiye ulaştığı için— Allah'a sığınmalı, O'nun koyduğu yola öncülük etmelidir. Ayrıca

4 Bakara Sûresi 251. âyet.

5 Nahl Sûresi 90. âyet.

sultanların benlikten böbürlenmekten de sakınmaları gerekir; çünkü bu türlü davranışların sonu acı pişmanlıktır.

Rivâyet: Bir gün Halife Ömer (R.A) halkı camiye topladı. Minbere çıkıp Allah'a hamt, Peygamber'e selâmdan sonra;

— Ey müminler emiri, niçin böyle söyleyerek min koyunlarını güderdim. Ekmeğime katık olarak biraz kuru hurma veya kuru üzüm bulur sam, sevincimden içim içime sığmazdı!.. Dedi, aşağı indi. Hz. Osman,

— Ey müminler emiri, niçin böyle söyleyerek kendini halkın gözünde küçülttün? deyince Hz. Ömer:

— («Bütün kudret, Allah'a vergidir.»⁶) Ey Osman, bırak iyi ettim. Çünkü, yalnızken nefsim; kendimi bana büyük gösterdi. Aklıma şöyle geldi: Peygamber'in halifesisin. Senden üstün kişi yoktur. Bütün halk sana muhtaç, ama sen kimseye ihtiyaç duymazsın! Bu düşünce beni azdıracaktı. İçimden söz verdim ve herkese kendimi bildireyim dedim. Padişahlar, benlik büyüklük duydukları zaman düşünmelidirler ki sonuç ölümdür. Binbir titizlik ve titreme ile sakınılan beden, günü gelince «leş» olacaktır. Ölümlü olana benlik yaraşmaz; hele bir de öbür dünyanın hali hiç bilinmezse!

Rivâyet: «Büyük sahabelerden biri Hz. Ömer'i görür. Issız bir bucağa çekip temiz yüzünü önünde yere sürer. Sonra:

6 Yunus Sûresi 65. âyet.

— Ey Ömer, ey Hattab'ın oğlu! der. Bugüne bugün müminler emirisin. Katı, yüksek adam olmuşsun. Tanrı hakkı için, eğer şeriata uymayacak olursan sana öyle bir işkence biçilir ki, halka ibret örneği sayılırsın..

Sahabe böyle diyerek samimi gözyaşları dökmüş ve Ömer'in başarısı, şaşmaması için Allah'a yalvarmış.»

Bir padişahın titizlikle yerine getireceği hizmetlerden biri, kendinden öncekilerin, özellikle atalarının hayırlarını vakıflarını canlandırıp ilk düzeninde yaşatmaktır. Eğer bunlar arasında onarıma ve değişikliğe lüzum göstereni varsa geciktirmeden ele almalıdır. Padişahların yüzaklığı ancak birbirlerini gözetmeleri ile sağlanır ve sürekli olur.

Bağışlamanın birkaç anlamı vardır:

Bir: Padişahın, benliğine göre, farzları, sünnetleri ve diğer şariat işlerini yürütmesidir. Yani, «Sen Tanrı'yı görürsün; ya da Tanrı seni görür.» inancıyla Yaratan'a kulluk etmektir.

İki: Padişahın halkına karşı davranışı, büyüklük, yiğitlik, zayıfların elinden tutma, kuvvetlilere yüze gülme, zararlı şeyleri yasaklama olmalıdır. Bilginlere, doğru yoldakilere saygı göstermeli, Peygamber soylulara yücelik tanınmalıdır. Bunların dualarını ise pek değerli kazanç bellese yeridir.

Üç: Ulu ve eşsiz Yaratan'ın rızası için, mümkün olduğu kadar bağışlar yapmalıdır. Yokluk dünyasının kârını, sonsuzluk evreninin yolunda

harcamak, en yararışlı tutumdur. («— ..Yakınlara karşı elaçıklığını buyurur, çirkinliği, yozluğu, uygunsuzluğu, zorbalığı yasaklıyor.»)

Sonra, bir padişah, bütün organlarının, el ve ayağının ne için yaratıldığını iyi düşünmeli, her birisi için asıl görev ne ise gayri işte kullanmamalıdır. Halka zulüm, beterin beterdir. Çünkü halk, padişahın soyu ve toplumu demektir. Soyunun, toplumunun kuvveti ise sultanlığının süresini arttırır. Şu da var ki, padişah kusur ve edepsizlik edenlerin durumundan da sorumludur. Her kötülüğü engelleyici tedbirleri zamanında almalıdır. Fakat bunda ileri gitmemeli, ufak tefek kusurları bağışlamalıdır. Politikayı bir belli sınır içinde tutsa yeridir. («İşlerin en hayırlı olanı, orta kararlısıdır. Aşırılıktan da iyice sönük lükten de sakınmalıdır.») Kaskatı kızgınlık da aşırı yumuşaklık da zarar verir. «Cömertlikte ve harcamada ölçü şarttır. Savurganlar şeytanın kardeşi sayılırlar.» hadis-i şerifi, tutumsuzluğu kınamaktadır. Ama, pintilik de kötü bir niteliktir. «— Elini ne sıkı tut, ne de büsbütün aç. Yoksa hem dile düşersin, hem eli boş kalırsın.»

Kısacası, Yüce Tanrı'nın buyruk ve yasaklarına itaat edip büyüklüğüne güvenerek her zaman için nefsi kontrolde tutmalıdır. Eğer, yüreğindeki benlik duygusunu atamıyorsa, kendi kendisine öğüt vermeli, aklını çalıştırıp gerçeklere varmalıdır. Aslına bakılırsa sultanlık, Allah'ın büyüklüğü yanında bir hiçtir! Ve, olsa olsa, O'na kulluk demektir.

«Saltanat dedikleri ancak cihan kavgasıdır.»

Yeryüzüne şah, toplumlara padişah olana iki nitelik yaraşır. Bu iki niteliği, birer farz kabul etmek daha yerinde olur:

Birinci nitelik **Bilimdir**. (Bilim öğrenmek, kadın olsun, erkek olsun her Müslüman'a farzdır.) Bu ilâhi kanun, bireylerin başı olan padişahlar için çok daha kesindir. Eğer bir padişah bilimli ise ilâhi emirleri yerine getirip yasaları yürütmekte başarıya ulaşacaktır. Allah saklasın, bilimden bilgiden yana bomboş ise kendi keyfine uyup bildiğini işleyecek, insanlığın düzeni yaman olacaktır.

İbn Abbas'dan Rivâyet edilir: «Allah Süleyman Peygamber'e buyurmuş:

— Bilim ve maldan hangisini istersin?

Süleyman, bilimi tercih edince, Tanrı ona hem bilim hem padişahlık vermiştir.»

Doğrusu, bilim padişahlıktan üstündür.

Nazım:

«Râm ola emrine dersin dehre hükmeden
mülûk
İlm ü irfân mesleğine s'ay edüb eyle sülûk»

Rivâyet: «Yemen padişahlarından bilgin, işbilir, akıllı biri, oğluna şöylece öğüt verirmiş:

— Yüce Tanrı'dan her ne istersen ki sana vere. Sen de onu halka uygula. Bu tutum, Al-

lah'ın hoşnutluğunu sağlar. Halkının gönlünde sevginin değişmemesine çalış. İster bu dünyada ister öbür dünyada, neyin yapılması doğru değilse ondan çekin. Sadık dostlarının, sana nasihat edenlerin uyarmalarından dışarı çıkma. Bilim, politika ve hüner sahipleriyle sık sık danışmada bulun. Bunlarla her konuyu görüş. Halkının durumunu aralıksız incele. Böylece ülkeye zarar gelmesin. Sultanlığın temelleri sarsılmasın. Eğer halkın durumunu ayrıntılarıyla bilirsen, senin namına iş görenler haksızlıkta bulunamazlar. Önceden bir kötülük görmüş olanlar varsa onlar senin bu güzel yönetiminden teselli duyup duaya yönelirler..»

Rivâyet: «Abbasoğulları'ndan görmüş geçirmiş bir kişi olan Abdullah bin Salih, Halife şehzadelerinden birisi ile buluşup konuşmaya başladı. Onu bilgi ve hüner bakımından boş buldu. Tamamen kendi havasına uymuş, bazan olta ile balık avlar, bazan gökte güvercin uçururdu. Abdullah:

— Bu hal padişahlara yakışmaz; belki ırgatların, işsizlerin yahut ünü tünü belli olmayanların harcıdır. Dedi. Şehzade ise, hanedanının bu yaşlı kişisine:

— Ey akılsız koca! Sen bunun tadını tadmamışsın. Yoksa böyle konuşmazdın. Karşılığını verdi. Abdullah bin Salih anladı ki, şehzade ayrı yola koyulmuş; hemen selâm verip uzaklaştı. Sonra şu iki beyti saray kapısının yanına yazdırttı:

(Arapça)

«İlim öğren ki anadan doğmaz kimesne ilimle
Âlim olan olmaya cahil gibi hor ve hâkîr
Her ki nâdân ola kavminde büyük olursa da
Ulular mahfellerinde görünür gayet sagîr.»

Padişah olanlara, heves ve isteklerini boşamak düşer. Doğru tedbirler, ancak akılla ve olur olmaz arzuları dizginlemekle alınabilir. Bir padişah, eğlenceden, yersiz sevimsiz isteklerden kendini sıyrabilmiş; cinsel eğilimlerden nefsinin tutuklamışsa «akıl» denen sultan onda vardır. Eğer, kendini olurlarına bırakıp her kötülüğe yönelmişse kurtulması kolay değildir. Bir insan ki organlarını kontrole alamayıp içinden kaynaklanan her isteğe boyun eğer; ya o, padişah sıfatıyla buyruğundaki ülkeyi, illerde bucaklarda yer tutmuş azgın beyleri nasıl önüne kul edinir?..

İkinci olarak; bütün maddi ve manevi arzular, şeriatı göre kullanılmalıdır. Esas bu olursa, ağası da köylüsü işçisi de baştakine uyar ve bağlı olur.

Hikmet söyleyiciler: «— Eskiden padişahlar birbirlerini gözetirlermiş. Birbirlerinin durumlarını incelerlermiş. Akıl yolundan ayrılmayana, şeriatı uygulayana saldırmayıp onlarla dostluk kurmaya çalışırlarmış. Eğer, biri, ötekinin sapıklığını, akılsızlığını, eğlenceye, oyuna düştüğünü sezerse zaman kaybetmeyip yurdunu elinden almaya fırsat kollarmış.» demişlerdir.

İyilik dağıtımında da öc almada da sınırı aşmamak gerekir. Çünkü, aşırılıktan zarar görüleceği kesindir. Hazinele boşalıp gider. Öc almada aşırılık, hem dostu düşman kılar, hem de öbür dünyada kul hakkını arttırır.

Hizmetçilere, uşaklara yüz vermemek lazımdır ki, padişaha olan saygı gönüllerde devamlı olsun.

Her zaman bilmediğini sor. Çünkü ülkenin bütün işleri senin boynundadır. Nefsini cinsel isteklerden öte tut. Düşmanların bunu gördükçe yüreklerinin yağı erisin. Yardımcılarını, danışmanlarını doğru ve dindar kişilerden seç. Böylece, benliğin erdemle bezenir. Görev vereceğin kimseleri, soyu soppu belliler arasından tayin et. Devlet ışığı ancak bununla sönmez. Ayrıca mutluluk yapısı, bu türlü bir tedbirle çatlak almaya caktır. Herhangi şey, sence apaçık biliniyorsa başkasının sözünü dinleme. Gerçeğe uymayan tanıklıkları kabul etme. Dilek ve tasarılarını denemediğin birisine açma. Hayınlık gördüğüne bir daha inanma. Dilini kötü söze alıştırma. Altından kalkamayacağın işi yüklenme. İyiliği çabuklaştır; bir yaramazlık tasarlıyorsan yavaş davran.

Beyit:

*«Ko ta'cili ki ol şeytan işidir.
Teenni sabreyle rahman işidir.*

HİKÂYELER

Hikâye: «Yezdcerd oğlu Behram¹ Çin padişahı Hakan'la dost geçinirdi. Uzun zaman birbirleriyle barış ve birlik içinde yürüdüler. Karşılıklı hediyeler gönderirlerdi. Eğer biri düşmanlık etse hemen dayanışmalı olurlardı. Şu var ki, Behram'ın gücü ve yiğitliği dünyayı tutmuştu. İlmi, adaleti, cömertliği dillere destandı. İşte bütün bunlar, Hakan'ı kıskançlık batağına itiyordu. İçinden tasarılar geçiriyor, Behram'ın ülkesini zaptetmek dileğiyle fırsat kolluyordu. Başvezirini çağırıp Behram konusunu açtı. Onun beğenilmiş niteliklerinden tiksinti ile söz etti. Sonunda:

1 Behram Gûr: (420 - 438) Sasani Hükümdarları arasında «Behrâm-ı Gûr» diye şöhret bulmuş olup hakkında birçok masal hikâye vardır. Yezdcerd'in oğludur. Gûr denilen yaban eşiği avına merakından bu lâkabla anılagelmiştir. Kuvvet, cesaret ve adalet örneği olarak bahsedilir. 438 yılında, av sırasında kuyuya düşmüş ve ölmüştür. Dilâram adlı sevgilisi pek ünlüdür.

— Elbette Behram'ı yok etmenin bir yolu, bir güzel tedbiri bulunur, deyip düşüncesini sordu. Vezir:

— Padişahım, konuyu benden başkasına açmazsan; uygun bir aldatma ve yerinde bir tedbirle gereğine bakarım, gâfil bir ânında şahmat ederim. Dedi.

Hakan bir süre sabır gösterdi ve dileğini vezirinden gayriye açmadı. Zaman geçince, aynı konuyu yine ortaya getirdi. Vezir, fırsat kolladığını, biraz daha sabretmesini rica etti. Birkaç gün geçti geçmedi, Hakan yine sordu. Bu kez Vezir:

— Padişahım, Behram öyle akıllı bir sultandır ki, her oyuna kanmaz. Değme ustalıklara yem olmaz. Ayrıca aranızda bir dostluk vardır ve halen ayaktadır. Bunu çiğneyip sebepsiz saldırıya geçmek akılsızlık olur. Geleneklere ve milletlerarası hukuka uygunsuz düşer. Ben bunca zamandır erteliyorum, ihmal ediyorum. Çünkü biz ancak savunma ile varlığımızı koruyabiliriz. Yapılması her bakımdan çirkin olan isteğinizi unutmamız lâzımdır. Yalnız bu değil, benzeri uygunsuz konular da ele alınmamalıdır. Dedi.

Hakan bu cevaptan huzursuz oldu. Kendi arzu ve düşüncesine muhalefet eden vezirine de adamakıllı incindi. Onu savıp öteki bir vezirini çağırdı. Konuyu açtı. Behram'ın öldürülmesi için bir plan kurmasını emretti. Bu vezir, başveziri kıskanır, ona bir kötülük yapmayı arzular. Eline fırsat geçtiğini gördü. Başveziri gözden düşürmenin tam vaktiydi.. Canla başla Behram'ı öldürme ça-

basına koyuldu. Gözüa ık eli abuk ünlü bir pehlivanı bol para ve vaad karşılığı kandırdı. Adam, İran'a gidip kurnazlıkla Behram'ı öldürecekti.. Yanına küçük kardeşini de aldı. Bu, herkesin   ık olduğu, zamanı birbirine katacak derecede eşsiz bir güzeldi. Ayrıca gereken bütün araçları da tamamladı.

Behram'ın memleketine gidince, saraya yakın bir dükkân kiraladı. O semtte bir de ev buldu. Hem alı -veri  ediyor, hem çevreyi kolluyordu. Sonunda, Behram'a yakın birisiyle arkada lı a; bunun aracılığı ile de saray mensuplarını müşteri edinmeye ba ladı. Kimine harçlık, bah     veriyor, kimine ucuz mal satıyordu. Derken hepsinin dostu oldu. Artık bütün olup bitenleri duyup   reniyordu. Nihayet, kardeşini «k lemdir» diye satışa  ıkar ı. Çok kişi alıcı olduysa da uyu amamı  gözüktü. Tesadüfe bakınız, Behram'ın kapıcıba ısı o lanı görüp be endi. Adam, tam fırsatın üstüne bastı ını sezmi ti. Azına  o una bakmadan verdi gitti. Bu olayla iki kardeş saraya biraz daha yakla tılar. O lan, bir gece nöbetçi a ası ile sarayı beklemeye gidiyordu; elaltından a abeyine haber uçurdu. O da kılı ını uydurup nöbetçiler saraya giderlerken aralarına karı tı. Gelenek olduğu üzere Kapıcıba ı, sarayı ve hazineyi beklemeye ba ladı. Her bir adamını ayrı bir yere gözcü kıldı. Casusu ise hazine kapısına yakın bir yere koydu. Adam, geceyarısı hazinenin sa a ını tutu turarak ortalığı yangına verdi. Ateş hızla yayılıp çevreyi b r d .  a ıranlar,  rkenler birbirine girerken Behram da uyanıp kalktı ve:

— Bu iş kendiliğinden olmasa gerek; elbet bir sebep vardır. Diye korkuya kapıldı. Atına atlayıp gürültünün geldiği yana seğırtti. Kalabalığın bir kısmı ateşi söndürmeye, kimi hizmetçiler su yetiştirmeye uğraşıyorlar; bir kısım kalabalık da işe güce karışmamış kıyıda duruyor.. İşte o an, casus, Behram'ı seçmeyi başardı. Yavaş yavaş yaklaşıırken Behram yanındakilere casusu yakalattı. Tutup yokladılar. Üzerinden bir zehirli hançer çıktı. «Meğer Şah'ı öldürmek kastında imiş.» deyip elini ayağını bağladılar. Yangın söndürülüp kalabalık dağılınca sorguya çektiler. Düşüncesini, yapacaklarını bir bir anlattı. Kardeşini de bulup getirdiler. Behram yanındakilere:

— Sakın bu konuyu ve olayı kimselere duyurmayın! tembihinde bulundu. İki kardeşi, her şey unutulmasıya hapse koydurdu. Behram, karşı bir oyun kurup Hakan'dan intikam almayı tasarlıyordu. «— Her kim, iyilik işlerse kendinedir, her kim kötülük işlerse o da kendinedir.»²

Çin padişahının kâdına düşkünlüğünü öğrenmişti. Behram'ın ülkesinde ise bir çiftçinin güzel yüzlü, işveli, oynak, görenin aklını başından alacak, ortalığı birbirine katacak bir kızı vardı. Şah, çiftçiyi bir bezirgân kılığına soktu. Kendisine her çeşit oyun çevirme, hile yolları öğretildi. Kervanı değerli mallarla yüklendi. Kızı ile Çin ülkesine gitmesine izin verildi. Eğer Hakan'ın işini tamamlayacak olursa para ve mevki sahibi olacak, ömür

2 Fussilet Sûresi, 46. âyet.

boyu rahata kavuşacaktı. Çiftçi Çin'e, Maçın'e, Kıpçak çöllerine, Tatar ülkesine doğru yol almaya koyuldu. Hakan'ın başkentine ulaşip oraya yerleşti. Kısa zamanda Behram'a tuzak hazırlayan veziri tanıyarak özelliklerini öğrendi. Evine koşup ona en değerli kumaşlardan hediyeler sundu:

— Devletli efendim, ben kimsesiz garip bir ko­nuğum. Yüce Tanrı'nın verdiğinden bir parça ma­lım var. Hepsini ayağınıza sermeye hazırım. İzni­niz olursa ticaretle uğraşmak istiyorum. Büyüklük edip koruyuculuğunuzu esirgemeyeceğinizi umu­yorum.

Dedi. Vezir, sunulanları pek beğenip Behram casusunun dileğini olumlu karşıladı. Adam, vezi­rin yanına her gidişinde bir yeni sunuşta bulunu­yordu. Vezir de buna karşılık saygı gösteriyor, tür­lü konuklamalardan geri kalmıyordu. Sözün kı­sasası, aralarında öyle bir arkadaşlık kuruldu ki, bi­ri ötekinin elinden zehir içecek hale geldi. Başba­şa bulundukları bir sırada:

— Mutlu, yüce efendim, senin için bir güzel armağanım var; ama çoktan beri gönlüm verme­ye yanaşmaz, deyince Vezir:

— Nedir? diye sordu. Adam:

— Nitelikleri şu şu olan bir benzersiz odalı­ğım vardır. Dünya dünya olalıberi bir eşini gör­memiştir.

Cevabını verdi. Anlatılanlar, daha yüzünü bi­le görmediği kıza veziri âşık etti. Hemen getiril­mesini emretti. Odalık bir güzel giydirilip kuşatıl­mıştı. Gören, cennetten çıkmış huri sanabilirdi.

Vezir, bu bulunmaz boya, yürüyüşe, hiç mi hiç dayanamadı. Hemen kucağına aldı. Yüzüne aç aç bakıyor, okşuyor, öpüyordu. Artık delisi olmuştu. Adama gelince:

— Uğurlu olsun!. Deyip odadan çıktı... Doğruca Hakan'ın sarayına varıp kapıcılara:

— Yardım sizden! Beni Hakan'la buluşturun; şimdi pek önemli bir iş vardır. Eğer geri kalacak olursa suçunuzun cezasını yaman görürsünüz! Demeye, bağırıp çağırmaya başladı. Kapıcılar içeriye haber salıp adamı Hakan'ın huzuruna çıkardılar. Ağlayarak:

— Padişahım, ayağınızın toprağına yüz süren bir kimsesizim. İran'dan çok yiyecek mal getirmiştim. Bu şehirde satacaktım. Vezirimize bana ruhsat versin diye o kadar çok ve kıymetli armağanlar sundum ki, değme sultanların hazinelerinde bunca mal yoktur. Siz Şehinşah hazretlerine ise güzel bir odalık ayırmıştım; yeryüzünde bunun gibi bir ince dilber, boypos görülmüş şey değildir. İşte az önce getiriyorken çekip elimden aldı. Odalık benim değil sizindir. Dedi.

Hakan, öfkeyle yerinden fırladı. Birkaç kapıcıya, vezirin evine ansızın girmelerini, cariye ile ne durumda olduklarını tesbit etmelerini, hainin nesi var nesi yoksa hepsini alıp getirmelerini emretti. Görevliler gittiler, vezirin üstüne düştüler. Onu, kızı dizine almış, kollarını boynuna dolamış öper durur gördüler. Hemen odalığı elinden alıp adamcağızı sımsıkı bağladılar. Konağındaki malları, giyecekleri, armağanları toparlayıp Ha-

kan'ın önüne getirdiler. Her şey bir yana, odalığı gören Hakan'ın sabrı taşı. Derhal kucağına çekip okşamaya, yüzünü gözünü öpmeye başladı. Sonra vezire dönüp hışımla:

— Bre melun herif, aldığın güzel nesneler, armağanlar sana yetmez miydi ki bizim hakkımıza sarkıntılık edersin? Oysa, yeni güzeller bulup getirmek görevindir.

Sonra, vezirin, kızın boynuna doladığı kolunu kestirtti; öptüğü için dudaklarını koparttı; yüzüne baktığından iki gözünü oydu. Hakan kızı sorguya çekerek vezirin kendisine ne yapıp ne yapmadığını öğrenmeye çalıştı. Kız:

— Kimse bana el vurmadi. Deyince pek memnun oldu. Tekrar öpmeye, bağrına basmaya koyuldu. Daha fazla dayanamayarak zorla ilişti... Kız başındaki örtüyü çıkartarak Hakan'ın şurasını burasını temizledi. Hemen o anda Hakan'ın oyluğu, cinsiyet organı yanıp sızlamaya başladı ve habire kaşınmak istedi. Acı arttı, şiddetli ağrıya döndü. Öte yandan Behram casusu ortadan kaybolmuş, doğru İran'a gitmişti. Hakan, bunu öğrenince büsbütün evhama kapıldı. Çok arattı. Bulduramadı. Bu kez odalığı sıkıştırdı:

— Senin efendin nedir, ne değildir; seni nereden getirdi?

Odalık:

— Ben falan köydenim. Babamdan çok altın akça ile aldılar. Bu adama verdiler. Beni yurdundan buraya getirdi. İşte bu başımdaki örtüyü vererek «seni padişaha götüreceğim; o ne zaman

seninle temasta bulunursa gereken yerlerini bu örtüyle sileceksin, usûl böyledir.» demişti. Fakat ben onun maksadını bilmiyorum.

Anlaşıldı ki, ustaca bir oyun çevrilmiş; olan olmuş.. Sözü uzatmayalım. Hakan'ın derdi gittikçe arttı. Ölümüne yakın oldu. Oyluğu şişti; sızlayışı, iniltisi ortalığı doldurdu. Hekimler «Eğer cinsiyet organı kesilmezse ölümü kesindir.» dediler. Hakan, hadım edildi. Bu sırada kız da bir kolayını bulup Behram ülkesine kaçtı. Şah'a olup bitenleri bir bir anlattı. Behram nicedir hapiste tuttuğu kimseleri huzuruna getirtip:

— Hakan, sizin canınızı gözden çıkararak beni öldürmeyi tasarlamıştı. Biz ise, canınızı bugüne kadar koruduk. Ayrıca, boş yere bizi öldürtmek isteyeninin cezasını da Hakan'a verdik. Şimdi sizi serbest bırakacağım. Şu şartla ki, mektubumu Hakan'a ulaştıracaksınız.

Sonra şu anlatımda bir mektup yazdı:

«...Bundan önce, dış görünüşe aldanıp seninle iki dost gibi değil kardeşten de ileri geçinirdik. Dostluğun kardeşliğin bütün icaplarını yerine getirmekten geri kalmamıştık. Amma şimdi, gerçek durum ortaya çıktı. Vefa yolundan sapıp cefa yoluna düştüğün anlaşıldı. 'İyiliğe iyilikle karşılık vermek bir erdem işaretidir. Kötülüğe kötülükle karşı koymak ise, zulmün en kötüsüdür.' Tasarladığın kötülük, vezirinin bunu sağlamak için kurduğu tuzak; hale bak ki, Allahın bir hikmeti olarak yine sana zarar getirdi. Değişmez kural bir yeni örnek kazandı. Ve senin başına, hakaretin kı-

nanışın külâhını giydirdi! Eğer bundan böyle açıklık ve dürüstlük yolunda gidersen, aramızda dostluğa aykırı bir olay çıkmaz sanırım. («— Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz de size...»³) Barış içinde ve herkes kendi bildiğince yaşarsa, ortadaki mesele tatlıya bağlanır umudundayım. Boş ve zararlı bir işin üzerinde durmamak ise, akıllılarca kazanç sayılır. v.s...» Gibi, öğüt verici sözlerle dolu mektubunu tutuklulara verip her ikisini serbest bıraktı.

Hikâye: «Arap padişahlarından Numan ibn Münzir,⁴ değişik bir sistem kurmuştu. Kendisinden önce hiç kimse böyle bir ayırım yapmamıştı. Zamanını ikiye ayırmış; bir gününe «iyilikler günü», diğer gününe «kötülükler günü» diye ad takmıştı!. İşte onun devlet yönetimi ve halka olan tutumu, bu günlerin sırasına bağlıydı. Buyruklarını günün niteliğine göre verir, işleri öyle yürütürdü.

Numan bir gün, Şerik adlı vezirini yanına almış çöllerde dolaşıyordu. Uzaktan bir Arap gö-

3 Bakara Sûresi, 139. âyet.

4 Numan, (İmri'ül-Kays oğlu) en-Numan bin Münzir, Ebu Kabus. (? - 608 sıraları) Hîre (Necef) hükümdarlarının en ünlülerinden biri olup Cahiliyye devrindeki Nabiga, Hasan, Hatemü't-tâî gibi şairler kendisini övmüşlerdir. Dicle üzerinde «Nu'maniyye» şehrini kurmuştur. İranlılara tâbi olan Numan'ı, Kisrâ Perviz Hanıkın'a sürmüş ve ölünceye kadar orada hapsedmiştir. Başka bir söylentiye göre de filere ezdirilmiştir.

ründü. Zavallı, çoluk çocuğunun geçimini sağlamak amacıyla yanık yanık geziniyor, oraya buraya koşuyordu. Derken, Arabın gözü Numan'a ilişti. Dilenirim, sadaka koparırım umudu ile koşarak yanına geldi. Arap, Numan'ı da vezirini de tanımıyordu. Şerik, ona berikinın padişah olduğunu işaret etti. Arap selam verdikten sonra, hayır duaya başladı. Numan:

— Bre akılsız, benim âdetimi bilmiyor musun? Bugün kötülük günüdür!. Deyince Arapçık neye uğradığını anladı ve başını önüne eğdi:

— Hüküm Allahın, buyruk padişahımındır, dedi.

Numan, celladına, boynunu vurmasını bildirdi. Cellat, Arabı yere çökertip kılıcını çekti, başucuna dikildi. Arap başını kaldırarak vezire hitaben şu dörtlüğü okudu:

(Arapça)

(Ey Şerik bin Ad, ölümden ezik üzölmüş küsmüş değölim / Fakat güvercin yavruları gibi oğlan-cıklarım var / Onların üzüntüsünden sızlanırım / Sen bana acıyıcı ol!.)

Vezir, dayanamayıp Numan'ın ayağına kapandı. Arabı, kendisine bağışlamasını yalvardıysa da çare olamadı. Sonunda:

— Oğlancıkları varmış. Açlıktan ölürler. Hiç olmazsa izin verseniz; onlara yiyecek götürsün, ihtiyaçlarını karşılasın. Sonra öldürtürsünüz, dedi.

Numan:

— Gidip gelinceye kadar kefil göstereyim. Eğer gelmezse yerine kefilini öldürtebileyim. Yoksa böyle bir özürle kendi koyduğum yasayı bozmam! Dedi.

Şerik, Araba dönüp:

— Senden kefil istiyor. Gelmeyecek olursan, yerine onu öldürtecek..

Arap gülümsedi:

— Siz başındanberi bu hayra öncülük ettiniz, el attınız. Sizden başka bir kimsem yoktur ki burada bana kefil olsun. «— Başlanana güzel bitirmek gerekir.» Büyüklük ve iyilik gösterin, kefilim olun. Ant ediyorum, gün dolmadan, çocuklarımla ihtiyaçlarını karşılar dönerim. Ayrıca soyuma so-puma vaziyetimi söylerim. Benden sonra, yavru-larıma onların bakmasını böylece sağlayabilirim. Başka bir işim yoktur. İnşallah akşamdan önce gelip yetişirim. Dedi.

Şerik, «Bu kişi bana bağlandı. Tek umu-du ben oldum. —Kim bana sığınır, hakkımı göze-tirse, benim de onun hakkını gözetmem, üzerime Tanrı buyruğu olur.— anlamınca, ben ona iyice gerekli oldum ki, başka çıkar yol düşünemiyor. Yalvarmasını geri çevirmemeliyim.» diye düşündü ve Numan'a dönerek:

— Bu adamı salıverin, ben kefilim. Eğer akşam olup ta gelmezse ona edeceğinizi bana edersiniz. Dedi.

Numan, Araba izin verdi. Zavallı, çocuklarının bulunduğu yöne koşmaya başladı. İkindiye kadar beklediler. Gelen giden yok.. Numan, Şerik'e bakarak:

— Arap gelmedi? Dedi. Şerik:

— Umarım ki gele. Gelmeyecek olursa işte ben hazırım; sözümünden dönmeyeceğim, karşılığını verdi.

Böylece konuşurlarken, karşıdan bir toz bulutu gözüktü. Biraz sonra Arap'ın uçarcasına yaklaşmakta olduğunu seçtiler. Yanlarına ulaşip selamladı. «İşte geldim» dedi. Sonra ekledi:

— Çocuklarıma yetişemedim. Çünkü çok korkuyordum. Kefilime bir zarar geleceği kuşkusunu içimi yedi bitirdi. Yakınlarımdan birini görüp oğlancıklarıma ısmarlamam bile mümkün olmadı. Yarı yoldan döndüm. İşte hazırım, buyruk padişahımdır!

Numan, derin bir şaşkınlığa gömüldü.. Bir Arap'a, bir de veziri Şerik'e baktı. Sonra onlara:

— İkinizin durumundan da hayrette kaldım. Ey Arap! Sen, verilen söze uymada, kimselere yer koymadın; ve ey Şerik! Sen de büyüklük ve yiğitlik göstermede bütün herkesten öteye geçtin. Siz ki, birbirinize böylesine bir bağlılık ve vefa gösterdiniz; daha ben nasıl zulümde bulunabilirim? Dedi.

O ana kadar ettiklerine bin pişman olup bozucu yasasını kaldırdı. Kötülük günlerini de iyilik günlerine kattı. Bağışta herkesi bir gözetmeye başladı.⁵

Hikâye: «Halife Memun'un, ordusu ile bir sefere çıkması gerekiyordu. Yerine, Mehdi oğlu İbrahim adlı amcasını naip bıraktı. İbrahim, eğlenmeden ve boş şeylerle uğraşmaktan hoşlanan bir kişiydi. İyi konuşur, iyi söyler birkaç da arkadaşı vardı. Bu adamlar, İbrahim'i kandırıp:

— Halifelik hakkı aslında senindir. Atalarından, dedelerinden kalan bu hakkı, Memun'dan almanın tam sırası.. Halifeliğini ilan et. Oturduğun tahtta diren ve sakın ayrılma. Allah bilir, belki de Memun çıktığı seferden dönmeyecektir. Dönse bile, ordunun, senin yanında olacağı kanısındayız, gibi inandırıcı sözlerle İbrahim'in kalbine hiç düşünmediğini soktular. O da «Halifelik benimdir.» diye Bağdat camilerinde hutbeyi kendi adına okuttu. Halk değişikliği duydu. Memun'a düşmanlık besleyen fesatçılar, hemen İbrahim'in etrafında toplandılar. Artık İbrahim'den «Müminler Emiri ve İslâm Halifesi» diye bahsediyorlar; halkı kandırmaya çalışıyorlardı. Memun olanları duyar duymaz seferi bırakıp geri döndü.

⁵ Bu hikâyec, Batı edebiyatında da muhtelif zamanlarda —az çok değişik— ele alınmıştır. Ünlü Alman şairi Schiller'in Balladlarında «Kefil» adı altında, Siraküza Kralı Denis'in zulümlerini yansıtan hikâye, buna bir örnektir.

İbrahim'in gücü yoktu; neyle karşı koyacaktı? Bağdat'ın içinde gizlendi. Memun yeniden halifelik tahtına oturup işleri düzene sokmaya bir yandan da İbrahim'i aratmaya başladı. Çok aramalardan sonra bulunamayacağı anlaşıldığından Bağdat'ın bütün kapılarına gözcüler konuldu. Kadın olsun erkek olsun, her geçenin yüzüne bakılıyor, üstleri başları araştırılıyordu.

İbrahim, kaçtığı ilk gece, kıyafetini değiştirip mahalleden mahalleye koşmuş; yatacak güvenli yer bulamamıştı. Yatsı vakti geçince, şehrin bir ucundaki mescidde sabahlamayı tasarlıyordu. Orada namaz kıldı. Müezzin, duadan sonra:

— Tez olun, herkes evine varsın. Çünkü Halife, Mehdi oğlu İbrahim'i aramaktadır! Dedi. Halbuki, İbrahim orada idi. Müezzin böyle deyince yeniden kaçmaya koyuldu. Sonunda bir çıkmaza saptı. Semtin köpekleri çevresini sardılar. Şaşkınlık anında karşısına bir Arap dikildi. İbrahim'e yakınlık gösterip o gece misafir etmek üzere evine götürdü. İbrahim, çekine çekine girdiği evde, Arabın yalnız yaşadığını anladı. Odaya geçip oturdular. Arap:

— Sultanım, hoş geldiniz. Safalar getirdiniz. Her ne kadar sizin kişiliğinize bizim gibi bir yoksulun evine girip oturmak, yatıp kalkmak yakışmazsa da «zaruret uygunsuzu uygun kılar.» örneği, hal böyle oldu, gibi güzel sözlerle İbrahim'in yüreğine ferahlık verip bir yandan da bir hoşça yatak döşedi. Yiyecekler, içecekler bulup

önüne sofra kurdu. Kendisi ise uşak gibi, karşısında elpençe durdu ve:

— Sultanım, ben köleniz berberlik ederim. Sizinle oturup yemek içmek haddim değildir. Keyfinize bakınız. Ben de hizmetinizi göreyim. Dedi.

İbrahim ise adamcağızın davranışlarından pek memnun kalarak:

— Beni tanıyor musun? diye sordu.

Arap, karşılık olarak:

— Tanrının beğendiği sultanım; dünkü Halifemiz olan Mehdi oğlu İbrahim değil misiniz? Sizi kim bilmez. Dünyanın gidişi böyledir. Bir bakarsın devlet, bir bakarsın felâket... Dün halifelik tahtında oturdunuz; bugün bir Arap berberin evinde yatacaksınız. Dilerim, Tanrı izin versin de böyle kalmayasınız. Dedi. Düşüncesi, İbrahim'i teselli etmekte. Sözün kısası, firari, Arabın evinde üç gün kaldı. Berber, her gün sabahdan kalkıp dükkânına gidiyor; kapıyı İbrahim'in üzerinden kilitliyordu. Akşama kadar işini işledikten sonra birçok nefis yiyecekler alıp eve dönüyordu. Üstelik, işi icabı, Bağdat'ın içinde ne konuşulursa duyabiliyor, bunları birbir İbrahim'e naklediyordu.

Üç gün geçince, İbrahim'in korkusu yeniden baskın çıktı. Başka bir yerdeki, babasının eski bir sipahisine güveniyordu. Bu asker, babasının kölelerinden ve herhalde yanına gidecek olursa kendisini öz canından fazla koruyacaktı. Böylece, İbrahim, onu bulmayı tasarladı. Dördüncü günün gecesinde Arapla vedalaşıp sipahinin evine doğru yola koyuldu. Meğer, Memun, bütün erlere, at-

lılara, ağalara sıkısıkuya tembihlemişti: Her kim, amcası İbrahim'i yakalayıp huzuruna getirirse, dört bin lira verecek; ayrıca geniş bir toprağın gelirini ona maaş bağlayacaktı.. Bunun için, bütün görevliler, bucak bucak İbrahim'i aramaktaydılar. İşte, Mehdi köleliğinden yetişme olup İbrahim'in güven beslediği sipahi de temcit vakti, köşe bucak İbrahim'i aramaktaydı. Bağdat köprüsü üzerinde karşılaştılar. İbrahim, şaşırakalıp:

— Hay, ben senin evine gidiyordum; iyi ki karşıma çıktın! Diye kendisini tanıttı. Oysa sipahi, soysuz alçağın biriydi. «Tamam, Müminler Emiri'nin, bize arattığı adamın ta kendisi!» diyerek İbrahim'in yakasına yapıştı. İbrahim anladı ki tatlı canının kurtuluşu kolay olmayacak.. Atlıyı, atı ile birlikte bir punduna getirip Dicle'ye savurdu. Oradan hızla uzaklaştı. Yine yolu bir çıkmaza ulaştı. Bir güzel kadın:

— Nereye gidiyorsun, bu yol çıkmaz? Diye İbrahim'e sordu.

Şaşkın İbrahim:

— Ey kadın, ben kaçığın biriyim. İyilikte insanlıkta bulunup beni biraz gizlersen yollar ıssızlaşınca savuşur giderim. Dedi. Kadın, isteğini olumlu karşılayıp evine aldı. Üst kattaki cumba-ya çıkardı. Önüne yiyecekler koydu. Siz tesadüfe bakınız, meğer bu ev, o sipahinin evi; kadın da karısı imiş! İbrahim, biraz dinlendi ve cumba penceresinden sokağı gözetlemeye başladı. Bir de ne görsün!. Sipahi eve yönelmiş geliyor. Kendisi gibi ıslanmış atı da ardısıra. Epeyce güçlük çekerek

kurtulduğundan olmalı, sersem gibi. İbrahim, artık ölümün adamakıllı yaklaştığını sezinledi. Hemen inip kaçmayı düşünüyordu ki, kadın yanına geldi:

— Bizimki suya düşmüş. Ona bunu yapan sen olmalısın. Ama haktır. Çünkü, kocam olacak bu herif, alçağın biri. Nimet hakkını bilmez; tuz ek-mek verene saygı göstermez. İçine hiç kuruntu koyma. Yüce Tanrının izniyle ben seni saklarım, elimden geldiğince hizmetini görürüm.

Dedi. Kısacası, İbrahim burada birkaç gün kaldıysa da yine korkusu arttı. Kadından, çarşaf, peçe benzeri elbiseler istedi. Sakalını traş etti. Kadın kılığına girdi. Eskiden, kendi bakımı ile uğ-raşmış bir dadısı vardı ve ıssız bir evde oturuyordu. Onun yanına gitti. Dadı, İbrahim'i görünce sözde çok sevinmiş gibi davrandı:

— Kölenize izin verin gidip size yiyecekler ge-tireyim, uydurmasıyle dışarı fırlayıp doğru Memun'a haber uçurdu. Birkaç kadın gönderdiler. Zavallı İbrahim, sımsıkı bağlanarak kadın kılığı ile Halifenin huzuruna götürüldü. Memun:

— Behey amca, bu ne yüzdür, bu ne kılıktır? diye kınamada bulundu. İbrahim, başını önüne eğip:

— Ya Müminler Emiri, suçum öylesine arttı ki, özür dilemeye yüzüm yoktur. Bütün olanlar, sizce de malum. Şu anda yapılabilecek iki iş vardır: Ya beni öldürtüp hakkını alacaksın ya da bağışlayacaksın, sevaba ereceksin.

Biçiminde konuştu. Memun, Veziri Hasan bin Sehl'e baktı. O da:

— Bunun suçu, sınırı çok aşmıştır. Başına gelenler ise bir başkasının başına gelmiş değildir. Eğer işkence ile öldürtürsen günahının bir sonucudur. Hakkını almış ve öteki padişahlar gibi davranmış olursun. Ki onlar, düşmanlarını yok edip şerlerinden kurtulurlar. Eğer bağışlarsan, asla benzeriniz olmayacaktır. Çünkü, bu denli suçu şimdiye kadar affetmiş biri yoktur. Dedi.

Memun, İbrahim'e dönerek:

— Amca, her kime danıştıysam, seni öldürmemi tavsiye ediyorlar. Ama ben, aramızdaki yakınlığı gözeteceğim. Ayrıca, öbür dünya için çok gerekli olan sevabı da kazanmak niyetindeyim. Diye kararını açıkladı.

İbrahim şu sözlerle karşılık verdi:

— Danıştıkların, sana politikanın gerektirdiğini söylediler. Halife olarak ne yolda karar verilmesi uygundur, onu açıkladılar. Benim yaptıklarımın cezası, ya kılıçla boynumun vurulması ya asılmak ya da yanmaktır. Hatta belki de ezilmem gerekli. Fakat senin yaratılışın, büyüklük, olgunluk eğilimindedir. Gönlün, iyilik ve af arzusu ile doludur. Hâşâ ki senden keyfince bir emir çıksın.

Memun kalktı. Kendi eliyle İbrahim'in bağlarını çözdü. Kadın elbiselerini üstünden çıkardı. Pek değerli hilatlarla kuşattı. Sonra, Arap berberi, sipahinin karısını buldurtup ölçüsüz bağışlarla her ikisini de gömgök zengin etti. Sipahi ile dadıyı ise türlü işkencelerle öldürttü.»

Hikâye: «Sultan Alaeddin Havarizmşah, yaya, atlı sayısız er toplayıp Hıta beyleriyle üstüste savaşlara girdi. Sonunda, Havarizmşah'ın ordusu, yerle bir olurcasına yenik düştü. Kendisi ise işbilir, yarayışlı bir uşağı ile kötü bir çiftçinin eline tutsak oldu. Sultan, o zaman henüz gençlik çağındaydı. Adamı ise yaşını başını almıştı. Gizlice efendisine işaret edip:

— Sultanlık, kaybedilen tahtın üstünde kalmıştır. Burada, hileden gayri geçerli olabilecek nesne yoktur.

Uyarısında bulundu. İki de kurnaz davranmaya başladılar. Uşak ayağını uzattı; Sultan Alaeddin, çizmesini çekip çıkardı. Bir güzel silip sakladı. Diğer bütün hizmetleri, sanki köle kendisiymiş gibi yapıyordu. Çiftçi, köleyi efendi, efendiyi köle sandı! Birkaç gün her ikisini «benim tutsaklarımdır.» diye koruyup sakladı. Süregelen savaşın tamamen sonuçlandığı ve ortalığın yatıştığı haberi gelince Alaeddin'in adamı, çiftçiyi çağırıp:

— Benim varlığım çoktur. Yakınlarım, kurtulabilmem uğruna, aklının alamayacağı kadar mal verirler.

Diye pazarlığa oturdu. Sonunda on bin altına uyuştular. Adam, çiftçiye:

— Eğer isteğinin ayağına gelmesini istiyorsan, şu benim kölemi birkaç becerikli yiğitle memleketime yollayalım. Varsın, parayı getirsin.

Dedi. Çiftçi gerçek sanıp sevindi: Alaeddin'in yanına atlılar koyup savdı. Sultan Alaeddin'i götürülenler, bir müddet sonra döndüler ve köle sa-

nılan Şahı memleketine ulaştırdıklarını söylediler.

Sultan Alaeddin tahtına kavuşur kavuşmaz dağılan askerini topladı. Tahtını güçlendirdi. Yaşlı uşak bunu duyunca pek sevindi ve gerçeği çiftçiye de açıkladı. İkisi birlikte Sultana gittiler. Alaeddin, akıllı ve soğukkanlı kölesine üstün saygı gösterdi. Çiftçiye de uyarınca bağışta bulundu.»

Hikâye: «Timurlenk, aşırı derecede çirkin yüzlü, topal bir adamdı. Bir gün şairleri topladı. Onlara:

— Beni, gerçek görünüşümü tasvir edebilecek biçimde övebilir misiniz? diye sordu.

Çoğu, «Böyle bir deneme hiç de iyi sonuç vermez; hele ihsan, hiç kazandırmaz.» şeklinde düşündüler. Nükteci, her türlü söz inceliklerinde usta bir şair, mühlet dileyip çalışmaya koyuldu. Timur'u gerçek görünüşü ile tasvir eden ama hem de öven şu parlak dörtlüğü yazdı:

(Farsça)

«Huda ol dem ki aksak yarattı
Seni hep cümleye sultan edipdür.
Saadet topunu atmağa her dem,
Ayağın birisin çevgân edipdür.»

6 Eskiden pek meşhur olan bir oyun vardı. Buna çomak veya guy-u-çevgân denirdi. Elllerinde, çevgân denen ucu eğri bir değnek bulunan atlılar, ortadaki topu, belli bir sınırdan dışarı çıkarmak için at koşturur çevgân vururlardı. Dörtlükte, Timur'un dizden bükülemeyen ayağı işte bu değneğe benzetilmiştir.

Timur, bu drtlgn gerçeğe uyarlığını beğenerek bol bahşış verdi. O sırada, usta bir nakkaş (ressam) işe karıştı; «— Timur'un bir gözü yoktur ve bu hal nazımda belirtilmemiştir. Emrederse bunu bir resimle canlandırayım.» dedi. Timur'u tahtının üstünde tüfek atıyormuş gibi çizdi. Bir ayağını bkmş, bir gözünü yummuştu, gyal Dinsiz Timur, bu ustalıklı benzetmeden hoşlandı:

— Yüksek niteliklerimi ve cihangirliğimi tasvir etmiş, âferin! Deyip ressama da bağışta bulundu..»

Hikâye: «Mısır fâtihi Sltan Selim Han, kendi adı ile anılan köşkte eğlenirken dışarı çıkmak ihtiyaı duydu. Uğurlu saydığı mühür-yzgn parmağından sıyırıp hizmetçilerinden birine verdi. Bulundukları yer deniz kıyısıydı. Hizmetçi, bu eşsiz yzg merakla evirip çevirirken denize düşürdü! Eli ayağı birbirine dolaştı; tatlı canından vazgeçmeyi ehven gördü. Kendisini kurtarması için şeyh Hacı Efendi'ye(?) bir kapıcı koşturdu. şeyh, gönlünü dünya bağından çözüp daldı; elini koynuna soktu:

— Hay hay oğul, meğer mühür-yüzük suya düşmüş. İşte!

Diyerek koynundan çıkardığı yzg uzattı. Hizmetçi, yüzük eline ulaşınca sevincinden deliye döndü. O anda da padişah işini bitirip ıktı. Hizmetisinin glmsemesinden, bir hal olduğu-

nu sezdi. Hizmetçi, olayı baştan sona anlatınca Sultan:

— Yalan söylüyorsun. Bakalım Şeyh Hazretleri nasıl çıkaracak? diye öfkeyle yüzüğünü denize fırlattı. Kâğıt kalem getirtip şeyhe bir pusula yazmaya hazırlanıyordu ki; o kutlu kişiden yüzük geldi bile! Üstelik Şeyh şöyle demişti:

— Bu yoksula hor bakmasınlar..

Şaşırp kalan Padişah, doğruca şeyhin tekkesine gidip iyi dualarını aldı.»

Hikâye: «Ululuk ve büyüklük örneği Harunerreşit, ava giderken Behlül' ile karşılaştı. Halife bu ermiş kişiyi kendisine kardeş bellemişti. Vezirine:

— Gel, Behlül'ün söyleyişlerinden öğüt kapalım, dedi.

Birlikte yaklaştılar. Behlül, vezir için:

— Acaba, özü bilinerek mi vezir edinilmiştir? Diye konuştu.

7 Behlül-i Dâna: (Ebu Vüheyb bin Amr Sayrafi) İslâm sofisi. (ölm. 805) Türk ve İran edebiyatında nükteleriyle ünlüdür. Akıllıca sözlerinden ötürü «Dâna= bilgin» olarak tanınırdı. Rivayete göre Harunerreşit'in kardeşi idi. Devrinin fıkıh bilginlerinden olduğu, İmam Cafer Sadık'dan ders aldığı da rivayet edilir. Bağdat'da yaşadı ve tam bir mecnun hayatı sürdü. Cafer Sadık'ın katline fetva vermemek için kendini deliliğe vurduğu da yine onunla ilgili rivayetlerdendir. Allah'a tevekkülle bağlanmış, iradesini bu yolda terketmiştir.

— Ey Behlül, ya şu seninle hoşbeş eden (Harunerreşit) kimdir? Denildiğinde ise:

— Bu o kişidir ki, kendisi Doğu'da iken Batı'da bir zavallıya eziyet etseler, sorumlu olur! Cevabını verdi. Harun bunu duyunca, gözlerinden yaş boşandı. «Hesaplaşma gününde, benim halim ya nice olacaktır?» diye sızlandı. Behlül:

— Sıkı davran, halkın, büyüklerin, zenginlerin durumlarını birer birer soruştur. Zulmü ortadan kaldır. Teftiştten geri durma. Belki bunlarla ceza gününde yakayı kurtarırısın.

Öğüdünde bulundu. Sonra, elindeki değneğe at gibi binerek:

— Yarış gidelim, konuklama yeri önümüzdedir; görelim hangimiz daha önce erişiriz? deyip mezarlık yönünde seğırtmeye başladı!. Harunerreşit vezirine:

— İyi gezdik ve pek güzel avlandık! Dedi, Bağdat'a döndüler.»

Hikâye: «Tâbiinden⁸ Sâbık Berber adlı doğruluk ve dindarlık örneği kişiyi, Halife Ömer bin Abdülaziz davet etti. Daha yeni halife olmuştu. Ona:

— Ey Sâbık, benim halife olmamı iyi karşıladın mı? Diye sordu. Sâbık:

— Müslümanlar için iyi amma sana yaramaz! Cevabını verdi. Halife:

8 Tâbiin: Hz. Peygamber'i görmüş, toplantılarına katılmış olanlara Sahâbe, sahâbelere yetişen ve bunlarla görüşüp hadis nakledenlere de «Tâbiin» denilir.

— Öyleyse çekileyim ve kurtulmuş olayım. Deyince, Sâbık:

— Hayır! Dedi. O yüce mevkiyi Ulu Tanrı sana uygun görmüş. Bırakma. Yerine gelecek adam nasıl olacaktır? Yalnız, Müslümanların büyükelirini baba makamında tut. Küçüklerini oğul gibi gözetle. Orta yaşlılarını ise kendine kardeş bil. Birincilere saygı, ağırlama; ikincilere acıma ve sevgi; kardeş bildiklerine ise gönül sıcaklığı göster. Hepsine yardım eli uzat. Böylelikle bu dünyada kul hakkından, gûnahtan sakınmış olursun. Aynı zamanda Tanrı katında, gözdelerin gözdesi, sevilenlerin en sevileni yüceliğine erişirsin. Diyerek öğüdünü tamamladı.»

Gönül şenliği verici bu kitabı yazmaktaki maksadım, Saadetli Padişahımızın iyiliğini kazanmak, güzel dualarını almaktı. Umarım ki dileğim yerini buldu. Yüce Tanrı, Padişahımın temiz varlığını, sultanlık tahtında devamlı kılsın; adalet ve doğrulukla, gölgesini yeryüzünden eksiltmesin. Âmin..

BİTİRME

Bu kitapta anlatılanlara göz gezdiren aydınlar, kendilerine pay çıkaracaklar ve dünyaya düşkün olmayarak gece gündüz ibadete, Allah yolunda zaman tüketmeye koyulacaklardır. Çünkü, burada anlatılanlar kadar, şu vefasızlık dünyası için şâhit bulunmaz.

*Kani ol yeryüzünde şâh olanlar
Sipîhr-i saltanatta mâh olanlar*

*Şu lâle-kim yeri hâk-i siyehdir
Sorarsan aslı bir lâlîn külehdîr*

*Çemende dil uzada sebze-i ter
Sana bir sebz-i hat hâlini söyler*

*Çiçekler-kim çıkar yerden serâser
Ya çeşm-i yârdır yâ zülf yâ dilber*

*Çiçekler-kim çıkar zîr-i zemînden
Nişandır herbiri bir nâzeninden¹*

(Hani o yeryüzünün ünlü hakanları / Ki onlar, sultanlık gökkubbesinde ay gibi parlamışlardı. / Şu lâle, kara topraktan çıkmıştır / Ama, aslını arayacak olursan belki de bir güzelin başını örten kırmızı külahtı / Çimenlikte, bir yeni bitki boy atmışsa, bil ki o konuşuyor / ve, bir delikanlının yüzündeki ilk tüycüklerden olduğunu anlatmak istiyordur / Çiçekler ki, yerden renk renk, çeşit çeşit çıkarlar / Bunların herbiri, ya bir sevgilinin gözü, ya zülfüdür. Ya da gönül alıcı bir güzelin ta kendisidir. / Yine, o çiçekler ki, hep yeraltından çıkarlar / Öyleyse herbiri bir başka nazlı güzelin, sevgilinin izini taşımaktadır.)¹

Bu kitap, Bağışlayıcı Allah'ın yardımı ile bitirildi.

1 Bu şiirdeki tema, Doğu'nun rûbai üstadı Ömer Hayyam'da çok görülür. Bir örnek (Farsça'dan çeviri):

Kırlardaki lâlelerin herbirisi
Aşıkların yüreğiymiş önceleri
Yerden biten her menekşe düğmeciyi
Bir «ben»dir ki, bir put yanağıydı yeri!

(TARİH DİZİSİ)nden çıkan
ve mevcudu olan eserler:

15. DÜNYAMIZIN FATİHLERİ (J. G. Leithauser)
17. ÇANAKKALE GEÇİLMEZ (A. Moorehead)
18. BAĞDAT DEMİRYOLU SAVAŞI (E. M. Earle)
24. SUİKASTLER VE AYAKLANMALAR TARİHİ
26. UYGARLIK TARİHİ (İ. Lissner)
30. TURGUT REİS (Ernie Bradford)
31. TARİHİMİZDE İLK'LER (Oğuz Arıkanlı)
32. İNÖNÜ'NÜN DIŞ POLİTİKASI (E. Weisband)
34. NAMIK KEMAL VE LONDRA YILLARI (Yusuf Mardin)
36. HAREMİN İÇYÜZÜ. (Leylâ Saz)
37. ÇANAKKALE VE FRANSIZLAR (G. H. Cassar)
38. KIRIM SAVAŞI (Aziz Kaylan)
39. BİR OSMANLI PAŞASI VE DÖNEMİ (Dr. R. Uçarol)
40. MALTA SÜRGÜNLERİ (Bilâl N. Şimsir)
41. TANZİMAT (Ed. Engelhardt)
42. TÜRKİYE ANILARI (Sir Henry Woods)